

1/2017

Kutassunk együtt!

A Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem
Csíkszeredai Kara által szervezett
konferencia előadásai

2017. november 24, Csíkszereda

Szerkesztette:
Kósa István
Tódor Imre

Presa Universitară Clujeană

TARTALOM

Előszó	7
MÉRNÖKI- ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÁSOK 9	
<i>JÓZSEF ÉVA</i>	
Az evolúció elmélete és gyakorlati alkalmazásai az oktatásban	11
<i>TAMÁS MELINDA</i>	
Szelén szerepe a táplálkozásban. Eltérő típusú talajokon termesztett búza szeléntartalma Románia különböző tájegységein	29
FIOLÓGIAI KUTATÁSOK 39	
<i>TÓDOR ERIKA-MÁRIA, DÉGI ZSUZSANNA, TANKÓ ENIKŐ</i>	
Alkalmazott nyelvészeti szótár: utak a szót értéshez.	
Beszámoló egy csoportos kutatás tanulságairól	41
<i>BIRÓ BRIGITTA</i>	
Újragondolt metalepszisek. Új elméletek a metalepszisről	45
<i>BODA SZÉKEDI ESZTER</i>	
A narrativitás önreflexív vonatkozásai Wim Wenders korai filmjeiben	55
<i>TŐKÉS ORSOLYA</i>	
Drámai költemény a színpadon. Hagyomány és újítás a <i>Csongor</i> és <i>Tünde</i> színpadán	67
<i>ILYÉS B. HAJNALKA</i>	
Az erdélyi könyvnyomtatás jellegzetességei a 16–17. században	75
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÁSOK 85	
<i>BORSOS SZabolcs</i>	
Ami a barlanghasonlatról eszünkbe juthat. Avagy a filozófia mentálhigiénés vonatkozásai	87
<i>NISTOR LAURA</i>	
A Z generáció és a (gyors)divat. Kiindulópontok kutatásokhoz és nevelési programokhoz	91

GERGELY ORSOLYA

Skiccelt világ. Női szerepek megjelenítése székely karikatúrákban 99

KÁLMÁN ATTILA

A gróf Haller család szentpéli ágának a nagyasszonyai a 18. században 115

PEDAGÓGIAI KUTATÁSOK 123

TÓDOR IMRE

Tanárképzés a Bécsi Egyetemen 125

BARABÁS GYÖNGYVÉR

Az etika mint választható tantárgy a középiskolai oktatásban 137

PETŐ MÁRIA

Robotika a középiskolában. *Középiskolás projektek a Székely Mikó Kollégiumban* 141

VÁRADI ÉVA-ANDREA

Betekintés a piarista rend oktatói-nevelői tevékenységébe a két világháború közötti Erdélyben 153

KOVÁSZNAI ÁGNES

‘Kincsem was winning the race’ Elfogadható? 161

ELŐSZÓ

A Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Csíkszeredai Karának legfőbb célja, hogy tevékenységei révén beágyazódjon Székelyföld gazdasági- és társadalmi életébe. Ennek nélkülözhetetlen előfeltétele a közoktatásban tevékenykedő kollégák bizalmának elnyerése. Meggyőződésünk, hogy csak így tudjuk a jó képességű, tehetséges és motivált fiatalokat megnyerni képzéseink és a térség számára.

Együttműködésünk megerősítése érdekében 2017. november 24-én a Csíkszeredai Kar oktatóival közös tudományos konferenciát szerveztünk, amely a „*Kutassunk együtt!*” felhívás jegyében zajlott. A középiskolákban tevékenykedő doktorált vagy fokozat nélküli, de kutatásban jeleskedő kollégák az Egyetem csíkszeredai helyszínén működő négy – mérnöki/természettudományi-, gazdasági-, humán- és társadalomtudományi, valamint pedagógiai (tanárképzés) – tudományterületen oktató kollégákkal közösen és egymásnak mutathatták be a megvalósított, illetve a tervezett kutatási eredményeiket, projektjeiket.

Jelen tanulmánykötet a konferencián elhangzott előadások írott változatait tartalmazza mind a négy tudományterületről. Összesen 16 tanulmányt: kettőt a mérnöki- és természettudományok, ötöt a humántudományok, négyet a társadalomtudományok és ötöt a pedagógia tudományterületeiről. A kötet nem tartalmaz minden előadást, hiszen egyes előadók a bemutatóikat csak előadásra szánták, vagy tanulmányaikat már más fórumon jelentették meg. A tanulmányok között egyaránt megtalálhatóak a köz-, illetve a felsőoktatásban kutató kollégák írásai. Erdély reprezentatív középiskoláiból (Csíkszereda, Gyergyószentmiklós, Kolozsvár, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy stb.), kutatóműhelyeiből érkező kollégák írásai még inkább színesebbé teszik a kötetet, amelynek szerkezete a szekciók szerinti sorrendi és azon belüli csoportosítási logikai ívet követi. A tanulmányok, beszámolók a tudományosság széles palettáját fedik le, hisz a robotika oktatásától az újragondolt metalepsziseken át az erdélyi könyvnyomtatásig; a Z-generáció és a gyorsdivattól a szelén szerepe a táplálkozásban témán át a szkiccelt világ tematizálásáig stb.

A konferenciát a Sapientia EMTE Csíkszeredai Karának Társadalomtudományi, Humántudományok Tanszékei, valamint a Tanárképző Intézete szervezte.

A szerkesztők

Csíkszereda, 2019 januárja

**MÉRNÖKI- ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI
KUTATÁSOK**

AZ EVOLÚCIÓ ELMÉLETE ÉS GYAKORLATI ALKALMAZÁSAI AZ OKTATÁSBAN

JÓZSEF ÉVA*

Összefoglalás

A molekuláris genetika tanítása nehéz feladattá vált hazánkban az elmúlt években. A tanügymenisztérium által javasolt reform új tanterve elvont és nagyon részletes információkat tartalmaz. Ezzel egy időben, ugyanez a reform száműzte az evolúció elmélet tanítását a középiskolai tantervből. Ezeknek a problémáknak áthidalására használtam a tanításban a bioinformatikai adatbázisokat. Az adatbázisok használata segít látványossá tenni néhány, a molekuláris genetika által felvetett problémát, mint az emberi gének és fehérjék szerkezetét és szerepét és nem utolsósorban a molekuláris evolúciót.

A bioinformatika hatalmas biológiai információ tárolásának, az ebben való keresésnek és elemzésnek a tudománya. Az emberi genomban több mint 3 milliárd nukleotid található, nehéz lenne ezek szekvenciáit követni, elemzni egyszerű megfigyeléssel. Ugyanakkor a szekvenciák megismerése még csak a kezdet, hiszen további feldolgozást igényel ezek funkciója, a gének szerepe, kapcsolatuk betegségekkel.

A 2016/2017-es tanévben az evolúció vizsgálata bioinformatikai adatbázisok segítségével történt. Munkánk célja az evolúció elméletének magyarázata és látványossá tétele volt bioinformatikai adatbázisok segítségével. Munkáinkban a szem kialakulásának szabályozásában résztvevő Pax6 gén és az ezt kódoló Pax-6 fehérje, valamint a retina fénymérésben anyagainak kialakulásában résztvevő gének összehasonlító bioinformatikai analízisét, a szem evolúcióját tüztük ki elméleti kutatásként, majd ugyanazt a vizsgálatot a növények fehérjéinek illesztésével történő új gyógyszerek azonosításával folytattuk.

Kulcsszavak: *evolúció elmélete, bioinformatika, szekvencia illesztés.*

Bevezetés

Egy adott gén DNS-szekvenciáiban megmutatkozó különbségek egy ősi szekvencia divergens evolúciójának következményei, ahol az evolúciós változás mutációs eseményeket és a mutációk elterjedését jelenti. Mutáció alatt most a pontmutációt értjük, amely így egy szekvencia pozícióhoz rendelhető. Az evolúciós változás előfeltétele a változatosság, vagyis egyes szekvencia pozíciók polimorfizmusa a populációban (Pénzes, 2012). Egymástól függetlenül különböző pontmutációk jelennek meg és terjednek el a leszármazási sorokban egy közös ősből kiindulva.

* középiskolai tanár (biológia), Bolyai Farkas Elméleti Líceum, Marosvásárhely. E-mail cím: jozsef.eva@gmail.com.

A különböző fajokban az egymásnak megfelelő szekvencia pozíció azt jelenti, hogy azok a közös ős szekvenciája egy adott pozíciójából származnak, így a pozíció polimorfizmusa egy karakter változatosságának felel meg, illetve a karakter állapotok egymással homológok (Pénzes, 2012). A szekvencia illesztés során az azonos eredetű pozíciókat rendezzük úgy, hogy a szekvencia hasonlóság maximális legyen (Pénzes, 2012).

Vizsgálataink során többszörös illesztést is végeztünk, amely több szekvencia egyidejű összehasonlítását jelenti, vagyis egyidejűleg több szekvenciára maximalizáltuk a hasonlóságot, nem páronként. Az illesztett szekvenciák információt hordoznak az evolúciós történetről, amely felhasználható a leszármazási kapcsolatok becslésére (Pénzes, 2012).

A filogenetika a leszármazásokat szemléltető fa egy ága egy leszármazási sornak felel meg, egy csomópont pedig két leszármazási sor elkülönülésére, divergenciájára utal. Amennyiben a fa fajok csoportjának leszármazási viszonyait ábrázolja, a csomópontok a közös őseket jelentik, így a divergencia egyben fajképződést is jelent (Pénzes, 2012). A filogenetikai fák közül két típust készítettünk: kladogramot, amely esetében az ágak hossza nem informatív a változás mértékére, csak a változás tényére utal, valamint additív filogenetikai fát (filogramot), amelyben az ágak hossza a változás mértékét szemlélteti (Pénzes, 2012).

1. A szem evolúciójának vizsgálata

Charles Darwin fogalmazta meg azt az elméletet, mely szerint az élő szervezetek evolúciója véletlenszerű változatosságon és természetes kiválasztódáson alapul. Jacques Monod 40 évvel ezelőtt kiadott könyvében, az *Esély és szükségességekben*, bemutatta tézisét, miszerint a bioszféra evolúciója kiszámíthatatlan. A legújabb kutatások a szem evolúciójával kapcsolatban igazolják minden tekintetben Darwin feltételezését az egyszerű szem prototípusát illetően és határozott alapot nyújtanak a különböző szem típusok monofiletikus eredetére vonatkozóan. Figyelembe véve a génszabályozó hálózatokat megalapozó komplexitást, a kiszámíthatatlanság is nyilvánvaló (Gehring, 2011).

Munkánk céljául a szem kialakulásának szabályozásában résztvevő Pax6 gén és az ezt kódoló Pax-6 fehérje, valamint a retina fényérzékeny anyagainak kialakulásában résztvevő gének és opszin fehérjék összehasonlító bioinformatikai analízisét végeztük ki. Kezdetben a Pax-6 fehérje összehasonlító vizsgálatát végeztük el BLAST eszközzel. Ez a fehérje molekuláris konzervációját mutatta ki, éspedig, hogy az állati szem egyetlen közös, egyszerű elődből alakult ki. A szemben, a különböző típusú fotoreceptor sejteknek, valamint a pigmenteknek és a lencse-sejteknek minden szükségük van különböző kombinációjú transzkripció faktorokra,

amelyek szabályozzák a sajátos differenciálódási programjukat, ilyen transzkripciós faktornak bizonyul a Pax-6 fehérje (Tzoulaki et al., 2005).

A későbbiekben a fotoreceptor fehérjék összehasonlító vizsgálatát végeztük el MUSCLE eszközzel. Ennek vizsgálata szintén egy közös fehérje utólagos divergens fejlődésére mutatott rá.

A PAX6 gén családjába tartozó gének kritikus szerepet játszanak a szövetek és szervek kialakulásában az embrionális fejlődés során. A PAX géncsalád tagjai fontos szerepet játszanak bizonyos sejtek normális működésének fenntartásához születés után. Ahhoz, hogy elvégezzék ezeket a szerepeket, a PAX-gének szabályozzák a fehérjék képződését, bizonyos területeken beindítva a fehérje expressziót. Ennek alapján a PAX fehérjéket transzkripciós faktoroknak tekintjük (Tzoulaki et al., 2005).

Az általunk vizsgált PAX gén esetében szelekciós nyomás érvényesül, hiszen egyes változások a gén funkciójában is változásokat okoztak, amely pozitív vagy negatív irányba befolyásolták a hordozó rátermettségét – azaz túlélési és utódlétrehozatali paramétereit. minden olyan gén, amelyben bekövetkező változások a hordozó fitnessében is változást eredményeznek, pozitív vagy negatív irányban (avagy: „jobbá” teszik, vagy csökkentik túlélő/utódképző képességét) szelekciót alávetettek. Ha egy génben bekövetkező változás nem rendelkezik ilyen következménnyel, akkor genetikai sodródásról (neutrális következmény) beszélhetünk.

Az opszin a fotoreceptor sejtekben megtalálható fehérje, mely egy 7 egységből álló transzmembrán opszin. Az opszinnak több fajtája ismeretes mára, ezekből kilencet sorolnánk fel a következőkben. A 4 opszin típus közül a csapcsatokra jellemző opszinok a különböző hullámhosszúságú fényre érzékenyek. Ezek az egyes, illetve kettes típusú opszinok: az első a nagy hullámhosszú fényre érzékeny opszin, melynek gén kódja OPN1LW, a második és harmadik típus a közepes hullámhosszúságú fényre érzékenyek, génkódjuk pedig az OPN1MW és OPN1MW2, végül pedig a rövid hullámhosszúságú fényre érzékeny opszin, melynek génkódja OPN1SW. Továbbá van az encefalopszin, egy extraretinális opszin, mely az agyban található, ez a 3-as típusú, kódja OPN3. Egy másik fajtája a melanopszin, mely 4-es típusú, kódja OPN4 (Terakita, 2005).

Célunk érdekében fehérje-fehérje szekvencia illesztést (BLAST-ot) alkalmaztunk. Ezt a SwissProt adatbázisban végeztük el a Pax-6 fehérje szekvenciáit használva. Az összehasonlítás eredménye három részre van felosztva. Elsőként a grafikus nézet, amely egy áttekintést mutat az összehasonlításról, ahol a SwissProt-ban a BLAST keresés által felkutatott emberi szekvenciák sorba vannak állítva a zebrahal Pax-6 fehérjével (piros skálaoszlop).

A szín kulcs mutatja a hasonlóság mértékét keresett szekvencia és az eredmény között. A grafikus megjelenítés alatt a részletes lista a jelölésekkel meg van adva. Az összehasonlítás mellett találtunk egy rövid leírást a fehérjéről és a BIT pontszámát, jelölve az E értéket a keresett szekvenciához hasonlítva.

A BIT pontszám és az E érték a kiemelt elemekből van kiszámolva. Alapvetően, a magasabb BIT pontszám jelöli a nagyobb hasonlóságot a két szekvencia között. Az alacsonyabb E érték, vagy a 0-hoz közelebbi a jelentősebb társítást.

Az emberi PAX6 áll a legközelebb a zebrafal fehérjéjéhez. Ennek volt a legmagasabb BIT száma (713 BITS), 422 aminosav hosszú és a gén azonosítója: gi 6174889. A két szekvencia 84%-ban azonos (422 aminosavból 358 azonos) Az E érték 0.0. Ez azt jelenti, hogy a két szekvencia ortológ. Két gén vagy fehérje ortológ, ha két különböző fajban találhatóak, és egy közös ős-génből származnak, mely a két faj közös ősében volt jelen. A zebrafal-ember PAX6 összehasonlítást azért végeztük el, mert utólag kiderült a fényérzékeny fehérjék összehasonlító vizsgálatából, hogy a zebrafal szemében megtalálható fehérjék több hasonlóságot is mutatnak a gerincesek különböző fényérzékeny fehérjéivel, ezért ez a szem kulcsfontosságú szerepet jelenthet a gerincesek szemének kialakulásában.

Az opszinok makromolekuláris családjának a fehérjéivel folytattuk vizsgálatunkat, remélve, hogy a bioinformatikai feldolgozás segíthet információt találni ezek biokémiai tulajdonságaival és evolúciós múltjával kapcsolatban. Erre a célra egy többszörös szekvencia illesztést hoztunk létre. Ez azt jelenti, hogy számos aminosav szekvenciát használtunk fel, melyeket úgy illesztettünk, hogy a hasonló régiók minden egymás alatt legyenek. Az EMBL-EBI MUSCLE illesztő eszközt használtuk a szekvencia-illesztések létrehozására.

Az illesztést 24 különböző faj opszin fehérjéjét felhasználva végeztük el beillesztve az összes szekvenciát a beviteli mezőbe. Kiválasztottuk a „ClustalW” kiviteli formátumot, majd elindítottuk az illesztést.

A felsorakoztatott fehérjeszekvenciák filogenetikai analízise

Vizsgálatunk következő részében a 24 opszin fehérje filogenetikai faját építettük fel. A MUSCLE (Multiple Sequence Alignment) eszköz lehetőséget biztosított a filogenetikai fa elkészítésére. A filogenetikai fa „Cladogram” ábrázolással csak az elágazások sorrendjét állítja fel (2. ábra). A filogenetikai fa „Real” ábrázolása az evolúciós távolságot elágazási hossz függvényében mutatja be (3. ábra).

A fa elágazásait megfigyelve látjuk, hogy az elágazások dichotomikusak. Az első dichotomikus elágazás a fában a szekvenciákat két nagy csoportra osztja. Az első csoportban a gerinctelen állatok rodopszin molekuláinak, valamint a melanopszin molekulák evolúciója látható, amelyből azt következtethetjük, hogy az általunk ismert rendszertani csoportok fényérzékeny fehérjéi közeli rokonságot mutatnak (*Sepia-Octopus* (lábasfejűek); *Mizuhopecten* (kagyló), *Platynereis* (soksertéjű gyűrűsféreg), *Drosophyla* (ecetmuslica) rodopszinok. Kivételt képez a melanopszin molekula, amely összehasonlításában az ember melanopszinjához a zebrafal melanopszinja áll a legközelebb (*Homo_melan/8-138 0.09*, *Danio_melanops/11-141 0.10084*), ami

a melanopszin molekula nagyon régi eredetére utal, hasonlósága a gerinctelenek rodopszinjához a molekula monofiletikus eredetére utal.

A második csoportban a gerincesek opszin molekuláinak rokonsági viszonyait látjuk (4. ábra). Feltűnő számos rendszertani csoport rodopszinjának hasonlósága a zebrahal rodopszinjához (*Xenopus_violet_ops*, *Danio_SWops*; *Latimeria_Rh2*, *Danio_MW4*; *Danio_LWops*, *Homo_MWops*). A zebrahal valamennyi hullámhosszú fényre érzékeny opszinja hasonlóságot mutat a többi vizsgált gerinces opszinjaihoz. Mindez arra utal, hogy az adott szekvenciák szintén konzerválódtak az evolúció folyamán. Az ember rodopszin molekulájának legközelebbi rokona a választott fajok közül a szarvasmarha rodopszinja és ez az egyébként is fellelhető rokonsági viszonyoknak megfelel.

Ahhoz, hogy a konzervált szekvenciákat pontosabban megfigyelhessük, ezek pontosabb feldolgozása érdekében a JalView feldolgozási programot alkalmaztuk. Az illesztés JalView programja lehetőséget nyújt pontosabb elemzésre is, hiszen ha a százalékos hasonlóságot jelző festési módot választjuk, meghatározhatjuk azokat a szakaszokat a fehérje szekvenciából, amelyek a teljes, 100%-os konzerválódást jelölik. Az illesztésből arra következtethetünk, hogy különböző szekvenciák különböző mértékben konzerválódtak. Vannak olyanok, szám szerint 12, amelyek 100%-ban konzerválódtak és olyanok is, amelyek egyáltalán nem (5. és 6. ábra).

Annak érdekében, hogy a konzervált szakaszok evolúcióját pontosabban megfigyelhessük, el kell távolítanunk a nem konzervált aminosav szekvencia maradványokat, amelyeket a szekvencia illesztés során részben azonosítottunk. Ezt a „Result Summary” opción alatt megnyitott „Jalview”-ban tehetjük meg és szerkeszthetjük is. A továbbiakban csak a 100%-ban konzerválódott szakaszokat megőrizve folytattuk a vizsgálatot és állítottuk fel a filogenetikai fát (7. és 8. ábra).

Az elágazások dichotomikus jellege megmaradt, de a konzervált szakaszok monofiletikus eredete is nyilvánvalóvá vált. A törzsfa a közös ősnek a *Platynereis* soksertéjű gyűrűsféreg valamint a *Mizuhopecten* kagyló opszinjait tekinti a legősibb típusoknak, annak ellenére, hogy a többszörös szekvencia illesztés semmilyen különbséget nem mutathat ki, hiszen a 100%-ban konzerválódott szakaszokat hasonlítottuk össze.

Következtetésképpen állíthatjuk, hogy vizsgálataink során kiderült, hogy úgy a PAX-6 fehérje, mint az opszinok típusai közös ősre vezethetők vissza. Kiemelhetjük a PAX6 emberi gén, a zebrahal Pax6 génje, az ember melanopszinja, valamint a zebrahal melanopszinja (*Homo_melan/8-138 0.09*, *Danio_melanops/11-141 0.10084*) közötti nagymértékű hasonlóságot.

A konzervált szakaszok filogenézisét követve megfigyeltük, hogy a hosszú és közepes hullámhosszú fényt érzékelő opszin esetében is a részben konzervált szakaszok leginkább a zebrahal opszinjához hasonlóak (*Danio_LWops/2-132 0.05673*,

Homo_MWops/3-133 0.03487). Mindezek a megfigyelések ezeknek a fehérjéknek monofiletikus eredetére vezethetők vissza.

Az opszinok úgy a gerincesek, mint a gerinctelenek vonalán közös ősből származnak, szerkezetükben sok szakasz konzerválódott, így nem csak a gerincesek, hanem a gerinctelenek opszinjai is egy közös ősből származtathatók.

A szem fejlődésében bioinformatikai adatbázisokkal követhettük végig a szem kialakulását befolyásoló Pax-6 transzkripció fehérje eredetét, amely a szem monofiletikus eredetére világít rá, ugyanakkor az opszin fehérjék evolúciója úgy a gerinctelenek és gerincesek szemének monofiletikus eredetére, mint utólagos divergens fejlődésére nyújtott magyarázatot.

2. A bioinformatikai összehasonlító vizsgálatok alkalmazása a gyógyszerkutatásban

A nárcisz (*Narcissus*) az Amarilliszfélék (*Amaryllidaceae*) családjának az Amarilliszformák (*Amaryllidoideae*) alcsaládjába tartozó növénynemzetsége. Az Amarilliszfélék tartalmaznak az orvostudományban használatos alkaloidokat. Az alkaloidok növényekből nyerhető, összetett gyűrűs szerkezeteket tartalmazó, nitrogéntartalmú szerves vegyületek. Általában egy egész családra vagy nagyobb rendszeri egységre jellemzők. Egy alkaloid tartalmú fajban többnyire hasonló szerkezetű alkaloidok fordulnak elő. A nárciszok hagymájukban tartalmazzák az Alzheimer-kór kezelésére szükséges galantamint.

Az Alzheimer-kór kialakulásában nagy szerepet játszik a csökkentett acetilkolin szint az agyban, ha ennek a szintje nem megfelelő az agyban, akkor az információ nem áramlik megfelelően. Az acetilkolin szint csökkenését az acetilkolint lebontó acetilkolin-észteráz megakadályozza. A nárciszok hagymájukban tartalmazott galantamin viszont képes növelni az acetilkolin szintet, azáltal, hogy megbénítja a lebontást végző enzimet, az acetilkolin-észterázt. A nárciszok ezen kívül tartalmaznak olyan anyagokat is, amelyek képesek átjutni a vér-agy gáton. A gyógyszerkészítésre a *Narcissus tazettá* használják.

Bár a nárciszban lévő anyagok hasznossága vitathatatlan, azonban ezeknek növények termesztése nehézségekbe beütközik. A nárcisz fajok közül az orvostudományban csak igen csekély mennyiséget használnak.

A *Narcissus* család feltérképezése (filogenetikája) abból a célból történt, hogy a *N. tazetta* (galantamin tartalma miatt) előnyös és ezzel rokon *Narcissus* fajokat keressünk. A nárciszok NADH F alegységének FASTA formátumaival dolgoztunk. Ezeket bioinformatikai adatbázisokból nyertük ki. A fehérje sorrendeket NCBI BLAST+ programjával azonosítottuk. A program ez alapján kiadta az összes létező nárcisz faj szekvenciáit is. Ezeket a MUSCLE (Multiple Sequence Alignment) program hasonlította össze. A program vonalakkal jelölte a nem teljesen azonos szakaszokat.

Ezután az eredményünket átvittük a JalView programba, amely többszörös szekvencia illesztés megjelenítésére és elemzésére képes, valamint filogenetika fák elkészítésére is alkalmas (9. ábra). Kivágtuk a kevésbé konzervált részeket ezzel is maximalizálva a hasonlóságot (10. ábra). Ezek alapján a program felállította a filogenetikai fát (11. ábra).

Eredményül azt kaptuk, hogy a *N. tazetta* legközelebbi rokona a *N. serotinus*. Mivel az *N. tazettából*, galantamin tartalma miatt, már készítenek Alzheimer-kór, súlyos izomgyengeség és más idegi alapú betegségek kezelésére való gyógyszereket, ezért az *N. serotinus* is alkalmas lehet erre a célra, a már meglévő gyógyszerek alapanyagaként vagy akár új gyógyszerek kifejlesztésére is alkalmas lehet. Ezt utólag konkrét gyakorlati elemzéssel lehetne igazolni.

Vizsgálatainkból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy bioinformatikai elemzésekkel, a modern technológia vívmányainak felhasználásával, rengeteg időt és energiát spórolhatunk meg.

Felhasznált irodalom

Gehring, W. (2011): Chance and necessity in eye evolution. *Genome biology and evolution*, 3, 1053–66. [http://criticalbiomass.blog.hu/2007/02/12/gerinces_szemfejlodes]

Pénzes Zsolt (2012): *Makroevolúció: módszerek és mintázatok*. Szegedi Tudományegyetem [http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop412A/2011_0025_bio_2/ch08s02.html] (Megtekintés: 2018.06.30.)

Terakita, A. (2005): The opsins. *Genome biology*, 6, 3. 213.

Tzoulaki, I. – White, IM. – Hanson, IM. (2005): *PAX6 mutations: genotype–phenotype correlations*. *BMC Genet.*

<http://www.ebi.ac.uk/Tools/services/web/toolresult.ebi?jobId=muscle-I20161001-201109-0867-84353148-pg&analysis=alignments> (Megtekintés: 2016.09.14.)

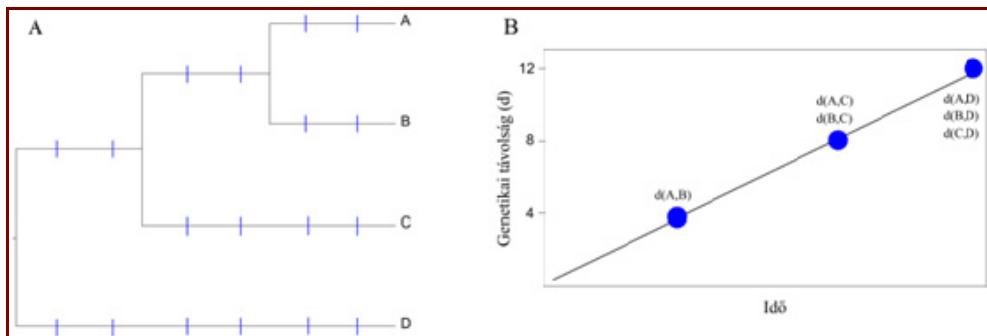
<http://www.ebi.ac.uk/Tools/services/web/toolresult.ebi?jobId=muscle-I20161002-204312-0431-87861753-oy&analysis=summary>; (Megtekintés: 2016.09.14.)

http://www.ebi.ac.uk/Tools/services/web/toolresult.ebi?jobId=clustalw2_phylogeny-I20161006-194018-0094-94161359-pg; (Megtekintés: 2016.09.14.)

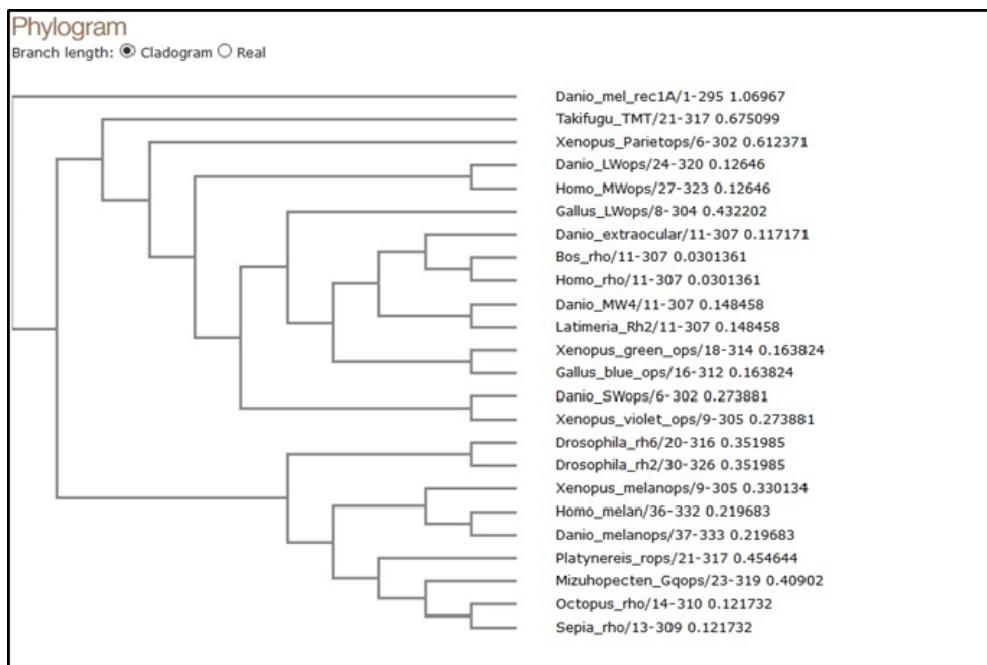
<http://www.ebi.ac.uk/Tools/services/web/toolresult.ebi?jobId=muscle-I20161013-180027-0655-37601995-oy&analysis=phylotree>; (Megtekintés: 2016.09.14.)

<http://www.saps.org.uk/secondary/teaching-resources/858-evolutionary-relationships-phylogenetic-trees-new-drugs-in-daffodils>; (Megtekintés: 2016.10.10.)

Melléklet

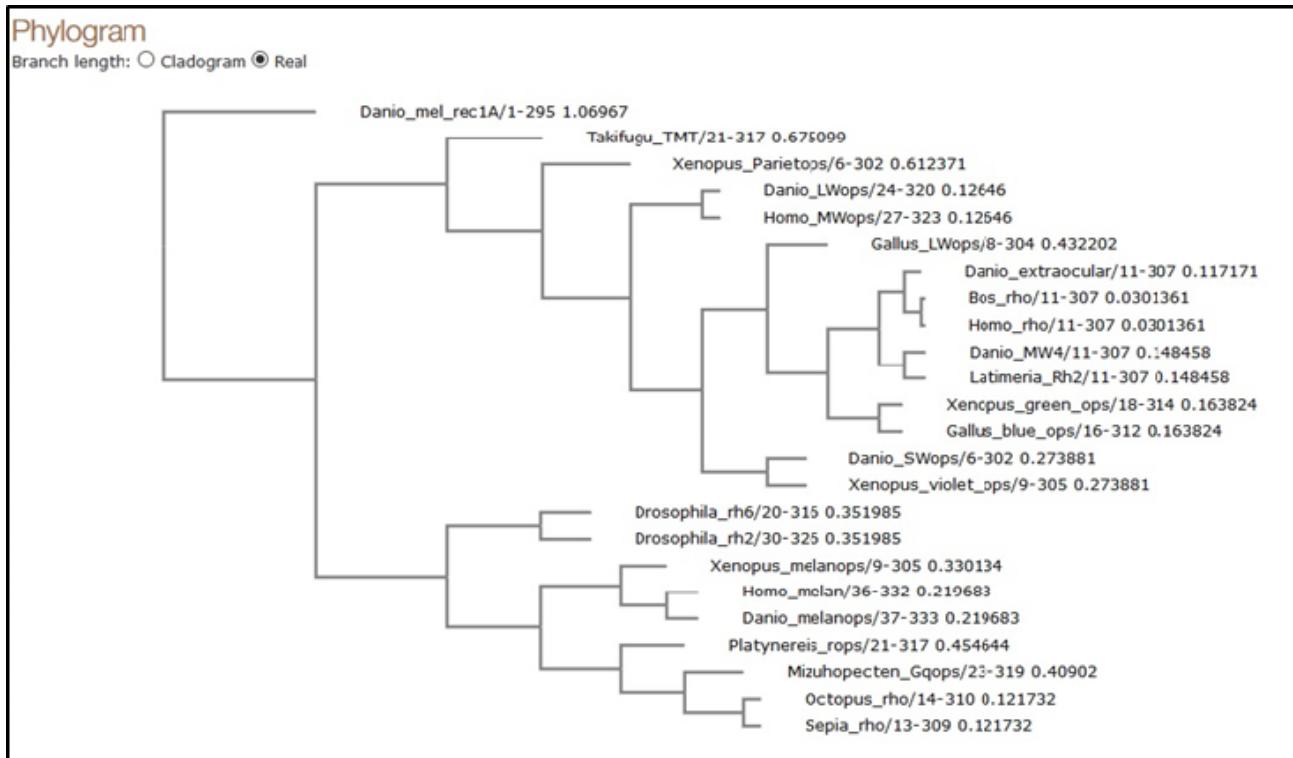

1. ábra: *Molekuláris óra*

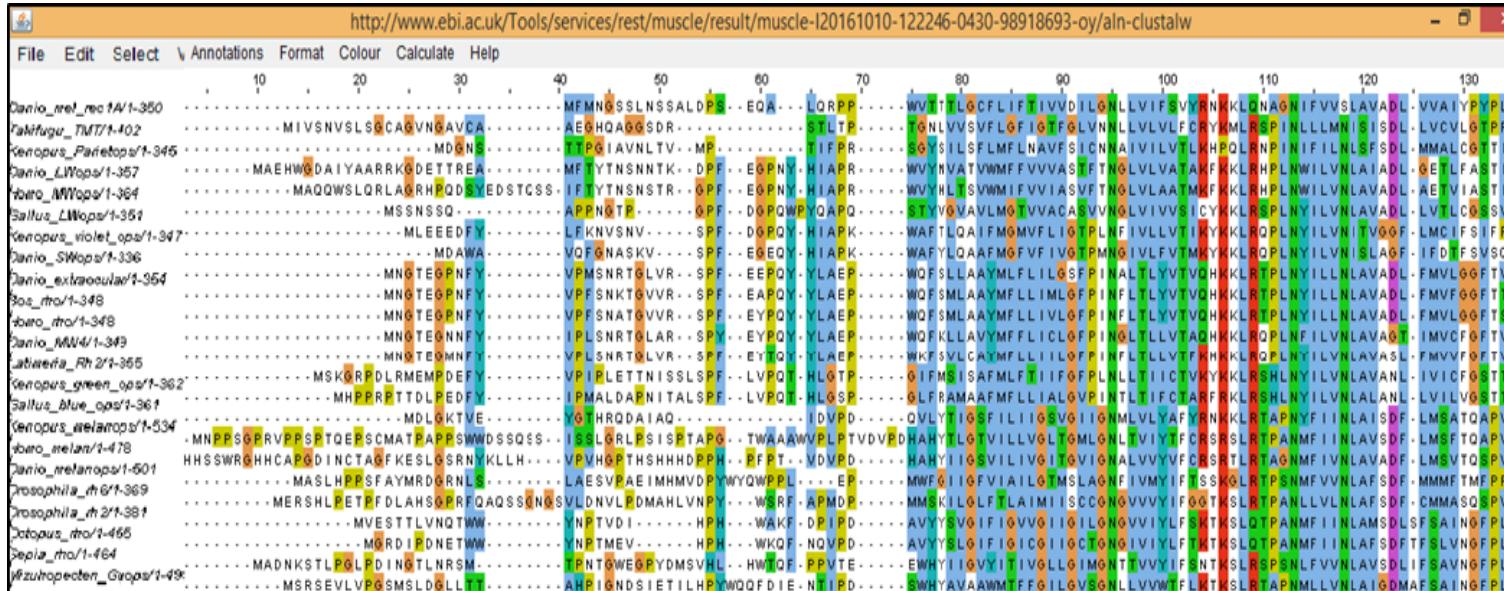
2. ábra: *Filogenetikai fa elágazások sorrendjére vonatkozóan*

Forrás: http://www.ebi.ac.uk/Tools/services/web/toolresult.ebi?jobId=clustalw2_phylogeny-120161006-194018-0094-94161359-pg

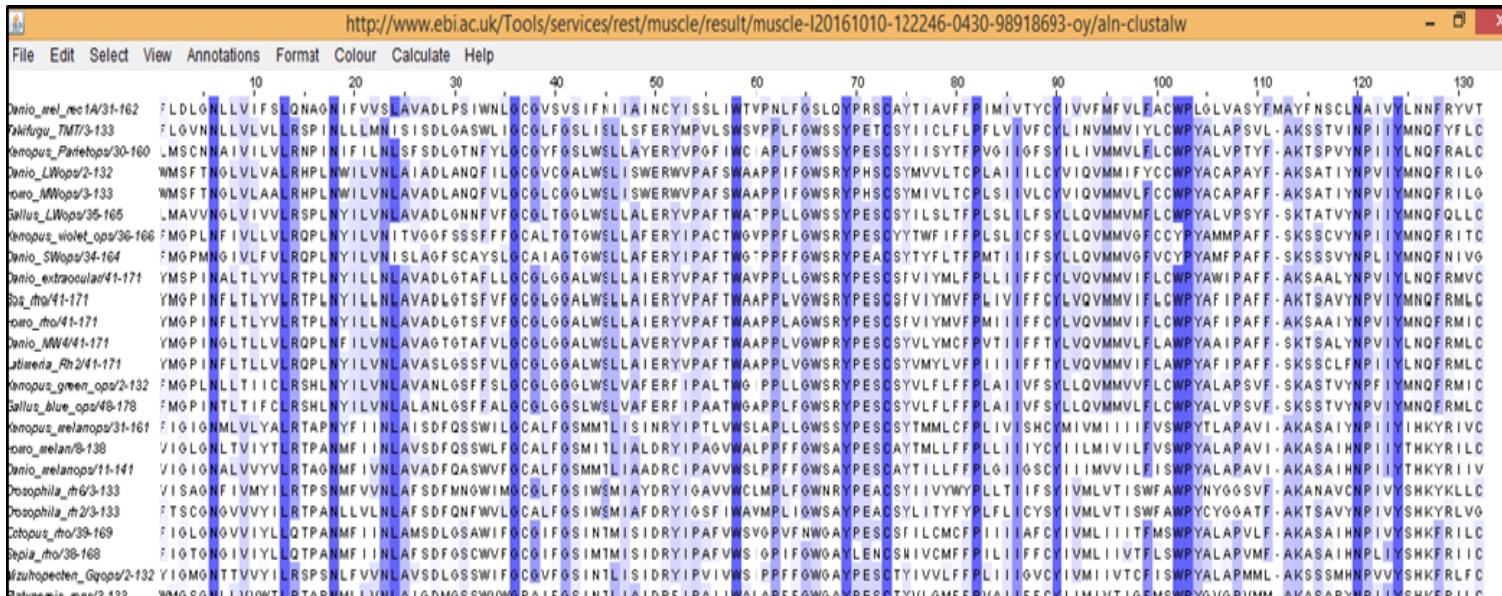
3. ábra: Filogenetikai fa reális elágazási hosszal

Forrás: http://www.ebi.ac.uk/Tools/services/web/toolresult.ebi?jobId=clustalw2_phylogeny-l20161006-194018-0094-94161359-pg

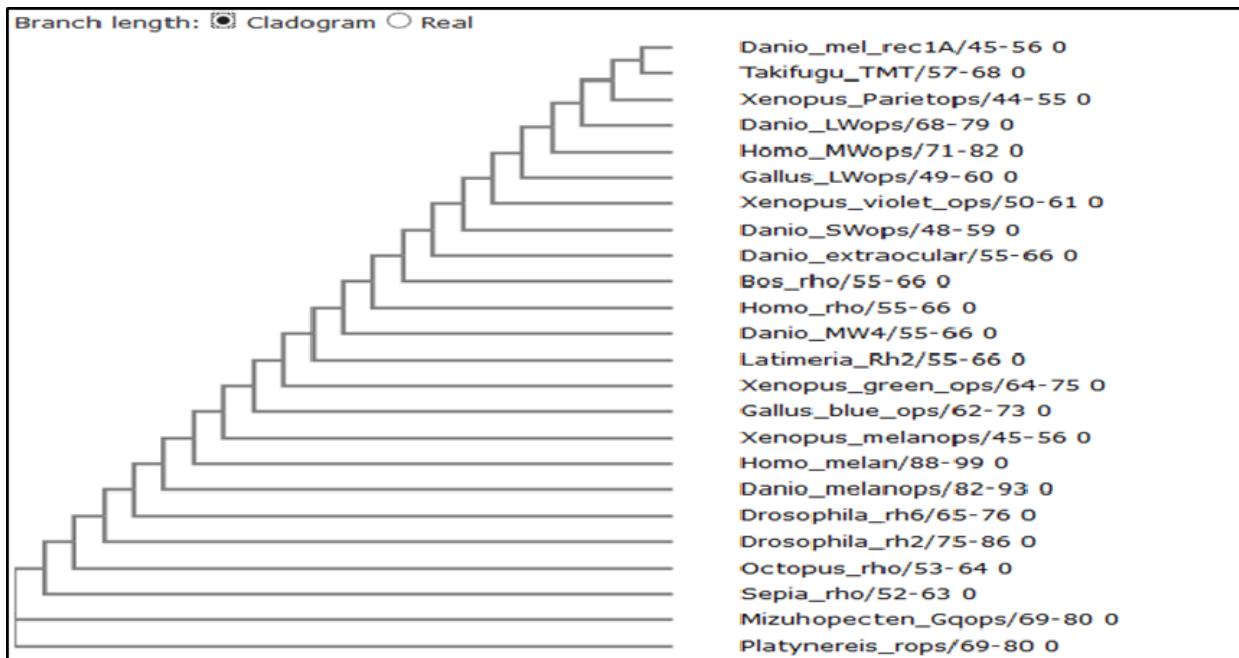

4. ábra: Az opzinok szekvenciáinak illesztése JalView programal

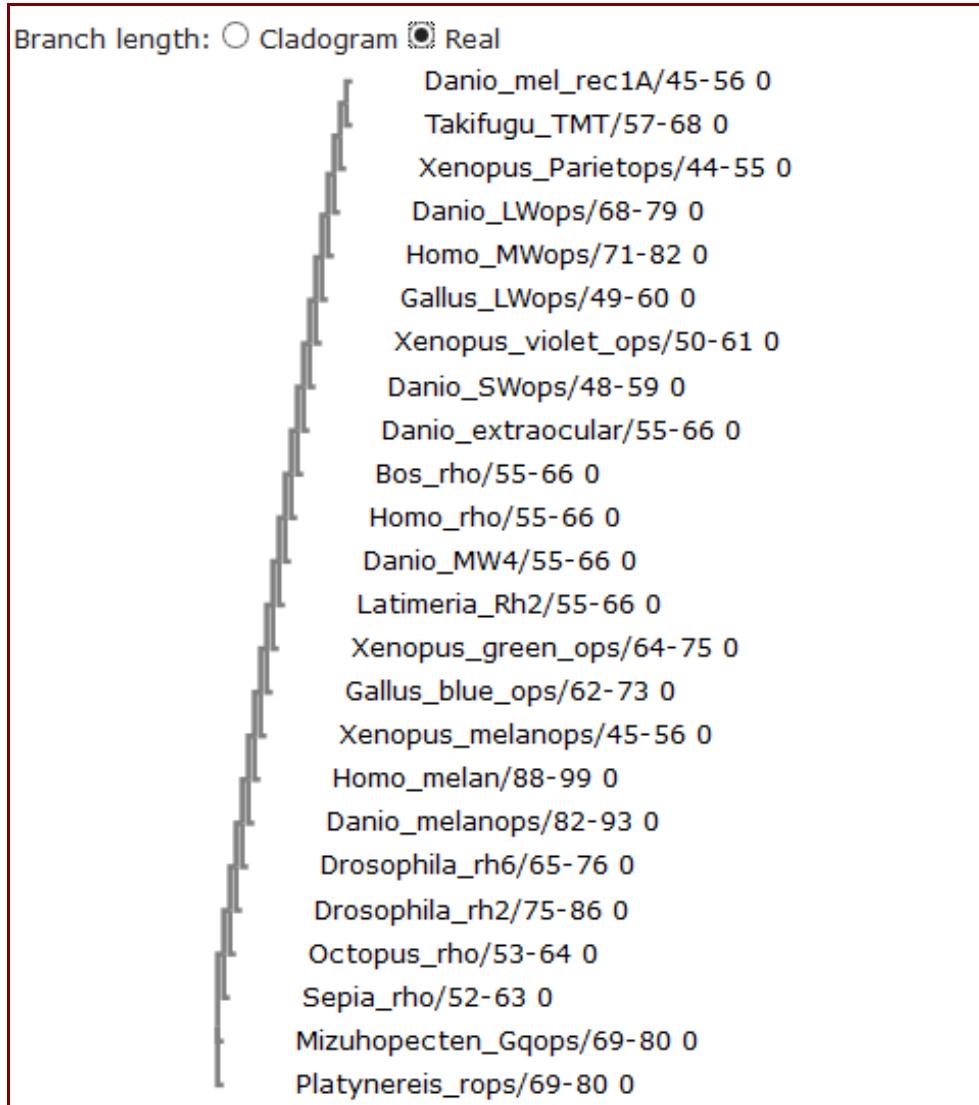

6. ábra: A kevés százalékban hasonló szakaszok kivágása a JalView programban

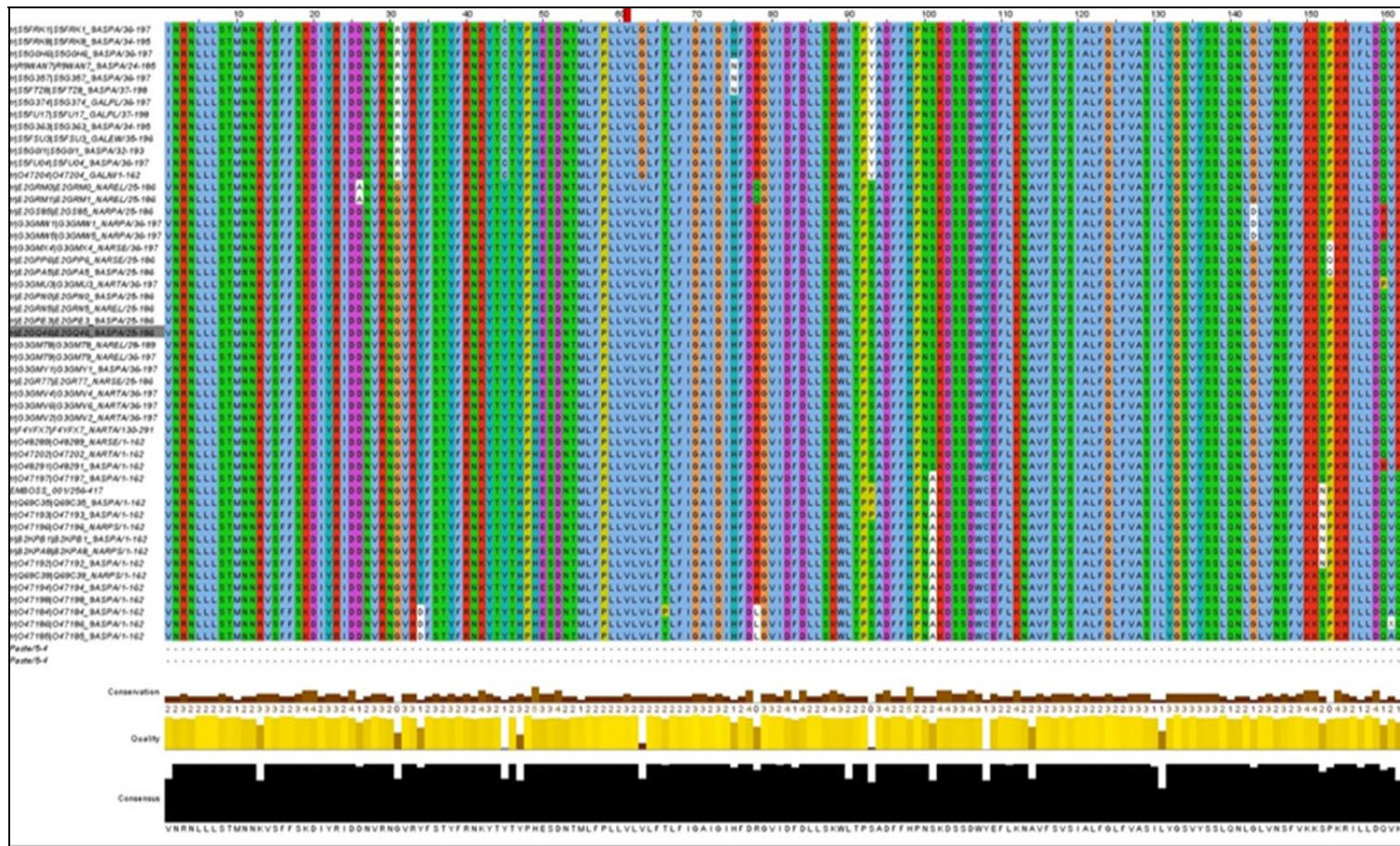
7. ábra: Filogenetikai fa elágazások sorrendjére vonatkozóan a 100%-ban konzervált szakaszokkal

Forrás: <http://www.ebi.ac.uk/Tools/services/web/toolresult.ebi?jobId=muscle-I20161013-180027-0655-37601995-oy&analysis=phylotree>

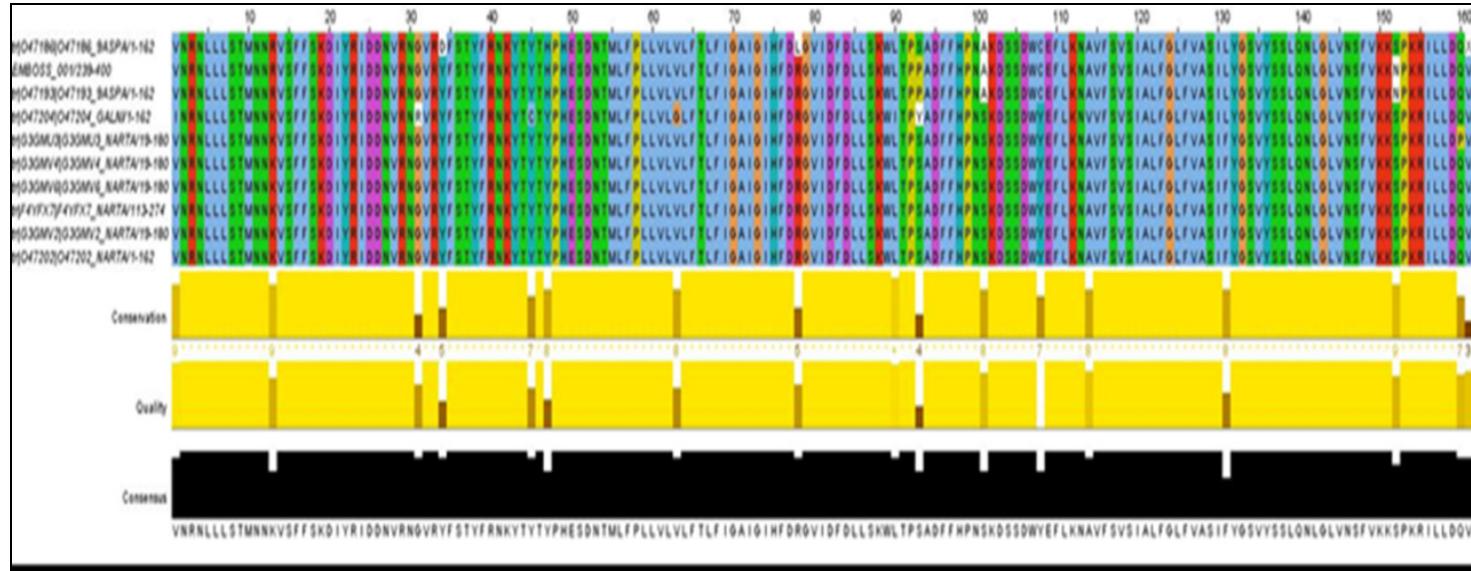

8. ábra: *Filogenetikai fa reális elágazási hosszal a 100%-ban konzervált szakaszokkal*

Forrás: <http://www.ebi.ac.uk/Tools/services/web/toolresult.ebi?jobId=muscle-I20161013-180027-0655-37601995-oy&analysis=phylotree>

9. ábra: A nárciszok NAD dehidrogenáz F alegységének vizsgálata Jalview programmal

10. ábra: A keresés korlátozása az általunk vizsgált fajokra

Results for job muscle-l20161007-203228-0868-82175312-pg

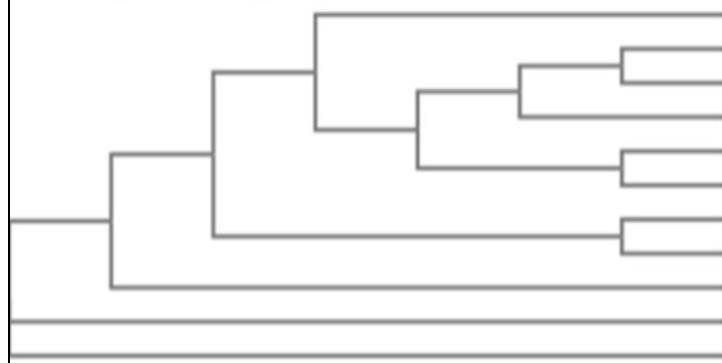
[Alignments](#) [Result Summary](#) [Phylogenetic Tree](#) [Submission Details](#)

Phylogenetic Tree

This is a Neighbour-joining tree without distance corrections.

[Download Phylogenetic Tree Data](#)

Branch length: Cladogram Real

tr|O47204|O47204_GALNI/1-160 0.04219 Galanthus nivalis
EMBOSS_001/28-187 0
tr|Q69C35|Q69C35_9ASPA/1-160 0 Narcissus jacetanus
tr|O47193|O47193_9ASPA/1-160 0 N.asturiensis
tr|O47186|O47186_9ASPA/1-160 0.0125 N.triandrus
tr|Q69C39|Q69C39_NARPS/1-160 0 N. pseudonarcissus
tr|G3GMX4|G3GMX4_NARSE/17-176 0 N.serotus
tr|E2GPP6|E2GPP6_NARSE/16-175 0 N.serotus
tr|G3GMV4|G3GMV4_NARTA/17-176 0 N.tazetta
tr|G3GMV2|G3GMV2_NARTA/17-176 0 N.tazetta
tr|E2GR77|E2GR77_NARSE/16-175 0 N. serotus

11. ábra: *A program által elkészített evolúciós törzsfa*

Rezumat

Predarea geneticii moleculare a devenit o sarcină dificilă în țara noastră în ultimii ani. Noul curriculum propus de Ministerul Educației propune informații abstrakte și foarte detaliate. În același timp, aceeași reformă a respins teoria teoriei evoluției din curriculumul de liceu. Pentru a depăși aceste probleme, am folosit baze de date bioinformaticice în predare.

Utilizarea bazelor de date ajută a face unele probleme ridicate de genetica moleculară spectaculoase, cum sunt: structura și rolurile materialului genetic, evoluția moleculară a genelor și proteinelor. În anul universitar 2016–2017, am studiat teoria evoluției utilizând baze de date bioinformaticice. Scopul lucrării noastre a fost de a explica teoria evoluției prin intermediul bazelor de date bioinformaticice. În activitatea noastră, am stabilit ca o cercetare teoretică evoluția genei Pax6 și proteinelor implicate în dezvoltarea materialelor fotosensibile retiniene și același prelucrări au fost folosite pentru identificarea de noi medicamente prin analiza comparativă unor proteine noi din plante.

Cuvinte cheie: *teoria evoluției, bioinformatică, secvență.*

Abstract

Teaching molecular genetics has become a difficult task in our country in recent years. The new curriculum proposed by the Ministry of Education contains very detailed theoretic information. Furthermore the reform removed the theory of evolution from the high school curriculum. To overcome these obstacles, I used bioinformatics databases in teaching. The use of these databases helps to visualize, some of the questions raised by molecular genetics, such as the structure and role of human genes, proteins and last but not least the molecular evolution.

Bioinformatics is the science devoted to management, storage and analysis of huge biological information. There are 3 billion nucleotides in the human genome, it is difficult to track these sequences and analyze them with simple observation. Nevertheless, knowledge of sequences is only a beginning, as they require further studies to uncover their function, their relationship with diseases.

In the academic year 2016–2017, we studied evolution using bioinformatics databases. The aim of our work was to explain and spectacle the theory of evolution by means of bioinformatics databases. We conducted a comparative bioinformatics analysis of the Pax6 gene and protein involved in the formation of the eye, and the genes involved in the formation of the light-sensitive compounds of the retina, and the same study was carried out by identifying new drugs with the insertion of protein into the plants.

Keywords: *theory of evolution, bioinformatic, sequences.*

SZELÉN SZEREPE A TÁPLÁLKOZÁSBAN. ELTÉRŐ TÍPUSÚ TALAJOKON TERMESZTETT BÚZA SZELÉNTARTALMA ROMÁNIA KÜLÖNBÖZŐ TÁJEGYSÉGEIN

TAMÁS MELINDA*

Összefoglalás

A felnőtt szervezet napi szelén szükségele 0,12 mg, amelyet táplálékkal abban az esetben lehet biztosítani, ha a növények képesek a talajból megfelelő mennyiségű szelént felvenni. A savas esők hatására a talajban lévő szelénvegyületek olyan formába alakulnak át, amelyből a növények csak kis mennyiséget képesek felvenni.

Mivel Románia lakosságának szelénellátottságáról, valamint a talaj és a termesztett búzamag szeléntartalmáról hiányosak az ismereteink, és a legfontosabb élelmiszer-alapanyag a búza, ezért célom volt, hogy megvizsgáljam Románia különböző tájegységein (Dobrogea-Bărăgan vidékén és a Csíki-medencében) található fontosabb talajtípusok összesszeléntartalmát és ezekben a talajokban a termesztett búza összesszelén-tartalmát.

Az eredmények birtokában elemeztem az összefüggéseket a talaj és a búzamag szeléntartalma között, Románia és Székelyföld lakossága szelénellátottságára tekintettel.

Kulcsszavak: *szelén, búza, talaj.*

1. Bevezetés

A szelént az 1800-as évek elején fedezték fel, de az elmúlt 50 évben lett fontos szerepe a mikroelem kutatásokban, mivel bizonyossá vált, hogy számos olyan fehérje és enzim aktív centrumában jelen van, amelyeknek fontos szerepük van az emberi szervezetben. A szelén az emberi táplálékban főként szelenit, szelenometionin (SeMet) és szeleno-cisztein (SeCys) formájában van jelen.

Az ember számára legnagyobb veszélyt a szelén szervetlen formában való fogyasztása jelenti, hisz az akut toxicitás (400 µg Se/nap) itt könnyen és gyorsan kialakulhat. Kevésbé veszélyes, ha a szelént szerves formában, például szelenometioninként visszük be a szervezetbe, ekkor azonban a szelén felhalmozódása jelent veszélyforrást, hisz a SeMet-t a szervezet képes hosszabb távon tárolni. Jobb megoldásnak mutatkozik, ha az ember szelénnel dúsított növényi tápanyagokat fogyaszt, de talán még jobb az a megoldás, ha a szükséges szelénmennyiséget sze-

* PhD, egyetemi adjunktus, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszeredai Kar, Élelmisztudományi Tanszék. E-mail cím: tamasmelinda@uni.sapientia.ro.

lénben dúsított állati termékekkel visszük be a szervezetbe, hisz ilyen esetben az állat egy olyan konverziót hajtott már végre, amelyet követően az állati eredetű élelmiszer – normális táplálkozási szokásokat feltételezve – semmiféle veszélyt nem jelent az emberi szervezet számára.

2. A kutatás módszerei

A kutatásom kezdetekor a mintavétel Románia dél-keleti részén elhelyezkedő Dobrogea és Bărăgan vidékén 16 talajtípusairól történt, amelyeket az 1. táblázatban foglaltam össze, majd Hargita megye dél-keleti részén található Csíki-medence ugyanolyan talajtípusáról gyűjtöttem be a mintáimat.

1. táblázat: A talajok osztályozása és jelölése

A minták jelölése	Talajosztály (típus) (Romániai osztályozás)
T1	Mollikus (rendzinák)
T2	Kambikus (savanyú, barna erdőtalaj)
T3	Nyerstalaj (földes kopár talaj)
T4	Hidromorf (pangóvizes talaj)
T5	Agyagbemosódásos (podzolosodott barna erdőtalaj)
T6	Nyerstalaj (lepusztult talaj -erodiszol)
T7	Nyerstalaj (nyers öntéstalaj-protoszol)
T8	Hidromorf (szürke réti talaj)
T9	Nyerstalaj (humuszos öntéstalaj)
T10	Nyerstalaj (homoktalaj -pszamoszol talaj)
T11	Kambikus (barnaföldek)
T12	Agyagbemosódásos (agyagbemosódásos barna erdőtalaj)
T13	Agyagbemosodásos (barna erdőtalaj-albikus)
T14	Hidromorf (fekete réti talaj)
T15	Mollikus (litikus csernozjomszerű)
T16	Mollikus (típusos csernozjomszerű)

A búzamag szeléntartalmának meghatározásához szükséges minták vételezése során GPS-szel bemértem a származási helyeket, és ügyeltem arra, hogy a búzamag mintákat az aratási időszak kezdetén ugyanonnán vegyem, ahol előzőleg a talaj mintavétele is történt.

Kutatómunkám során a kenyérbúza (*Triticumaestivum L.*) szeléntartalmának és szelénformáinak meghatározását végeztem el, mivel ez a legelterjedtebb búzafajta, amelyet termesztenek úgy a Dobrogea és a Bărăgan vidékén, mint a Csíki-medencében.

Egy helyszínen a talaj és a búzamag esetében 10–10 minta keverékből készítettem átlagmintát, majd ezt használva végeztem el az analíziseket. A mintavétel során a GPS-szel pontosan behatárolt hely 5–6 m-es sugarú körzetéből vettet a mintákat.

A minták analízisénél alkalmazott analitikai módszerek: szeléntartalom meghatározása fluorimetriás módszerrel

A szeléntartalom rendkívül érzékeny a roncsolási körülményekre, ezért nedves salétromsavas roncsolással végeztem a mintafeltárásat. Az elroncsolt minta savas oldatához 2,3-diamino-naftalin reagensoldatot adtam, és a kapott piazselenol-komplexet fluorimetriásan mértem, majd a kalibrációs egyenes függvényében meghatároztam a szelén tartalmat.

Kalibrációs görbét minden méréssorozathoz készítünk megfelelő koncentrációjú szelénnek megfelelő standard oldatból (csak Se (IV) vegyületet Na_2SeO_3) a fent leírtak szerint piazselenolt állítunk elő. A vizsgált tartományokban a kalibrációs görbe lineáris. Természetesen vakpróbát is készítünk, melyek fluoreszcenciáját az értékelésnél korrekcióba vesszük. A fluorimetriás mérés során a gerjesztési hullámhossz 380 nm, a mérési hullámhossz 519 nm volt.

Az adatok statisztikai értékelése

Az adatokból Microsoft Office Excel 2003 programcsomag (szórás, átlag, lineáris regresszió, korrelációs számítás) segítségével végeztem el a statisztikai analíziseket annak eldöntésére, hogy a talaj és a búza szeléntartalma között milyen összefüggések vannak.

3. Eredmények

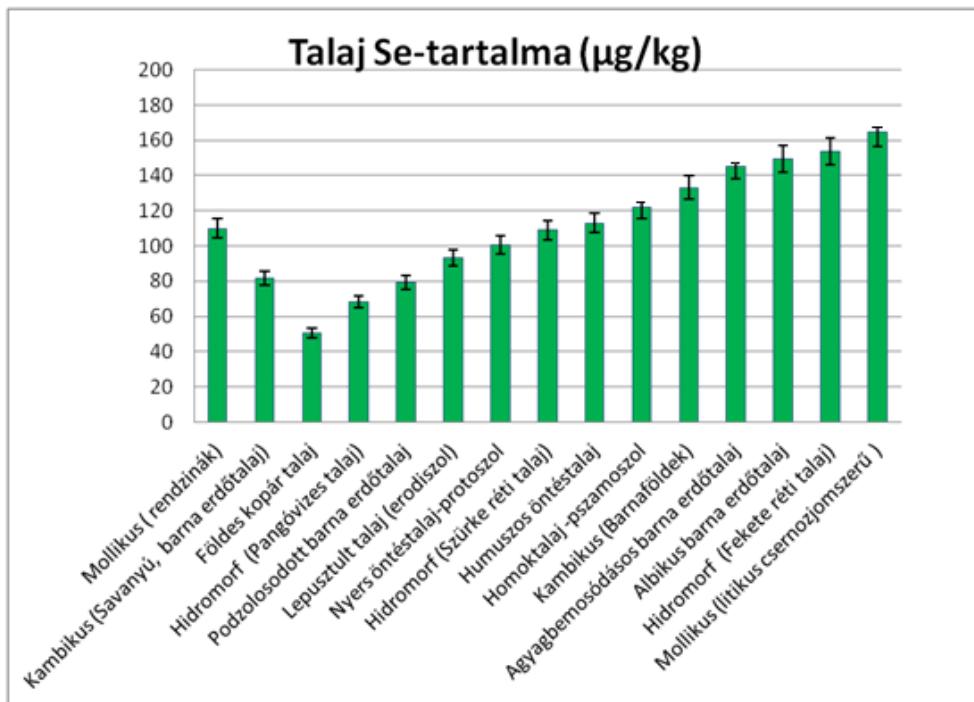
A szelén mennyiségét úgy a talajban, mint a búzamagban nagyon sok tényező befolyásolja. Az egyik ilyen fontos tényező a hőmérséklet és a csapadék mennyisége, éppen ezért a kutatásom során figyelemmel kísértem az éghajlatváltozást, amelyhez segítséget kaptam a Romániai Meteorológiai Intézettől.

Figyelve az éghajlati változásokat arra a következtetésre jutottam, hogy a 2008-as és a 2009-es éghajlati körülmények azonosak voltak, de a földrajzi elhelyezkedésnek tudhatóan 2008-ban a Dobrogea-Bărăgan-vidékén a hőmérséklet átlagosan magasabb volt (megközelítőleg 10°C -kal), mint a Csíki-medencében 2009-ben mért értékek. A 2009-es és a 2010-es éveket összehasonlítva a Csíki-medencében a hőmérséklet is és a csapadék mennyisége is magasabb értéket mutatott a 2010-es évben. Ugyancsak megfigyeltem, hogy 2010-ben a hullott csapadék (100 l/m^2) 25–30%-a savaseső volt.

A talajminták szeléntartalma

A kutatás kezdetekor, amely Románia Dél-Keleti részén elhelyezkedő Dobrogea és Bărăgan vidékén történt, meghatároztam a 16 talajtípus és az ott termesztett búza és búzanövény szeléntartalmát. A mérések során a talajminták összesszeléntartalma 52,0 µg/kg és 172 µg/kg között változott.

A Dobrogea–Bărăgan vidékén vett talajminták esetében a legalacsonyabb szeléntartalmat a földes kopár típusú talajmintáknál (52,0 µg/kg), míg a legmagasabb értéket a mollikus (típusos csernozjomszerű) mintánál mértem (170 és 172 µg/kg közötti érték) (1. ábra). Az összes talaj szeléntartalmát vizsgálva a szórás értéke 35,5 µg/kg volt.

1. ábra: A talajminta szeléntartalma a begyűjtés sorrendjében, különböző talajtípusok esetében (Dobrogea–Bărăgan vidékén)

A talajtípusok szeléntartalmának változása az irodalomban található adatoknak megfelelően alakult, ugyanis szelén a vulkáni közletes talajokban (földes kopár-, hidromorf-pangóvizes-, podzolosodott barna erdőtalaj) kisebb mennyiségben fordult elő, mint az üledékes, különösen, mint az agyagos talajokban (agyagbemosódásos-, barna erdő-, a kambikus-, hidromorf réti-, mollikus-típusos csernozjomszerű talajok).

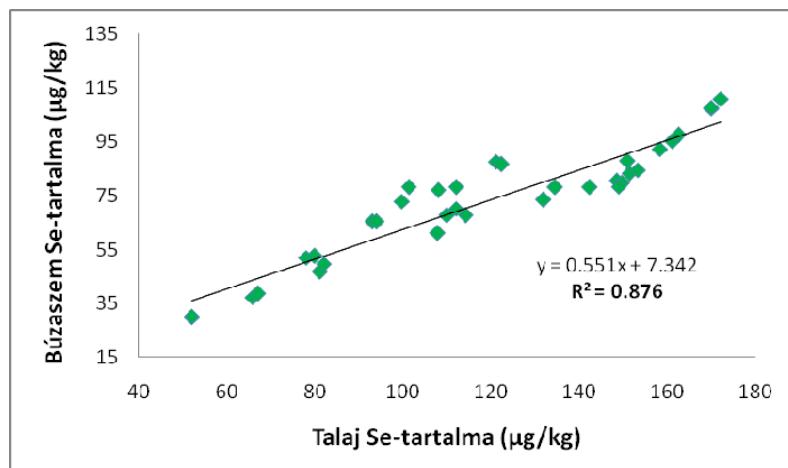
Az irodalomban a talajokat szeléntartalmuk alapján négy csoportba osztották: hiányos ($75\text{ }\mu\text{g/kg}$ -nál kisebb szeléntartalom), elfogadható ($75\text{--}175\text{ }\mu\text{g/kg}$), magas ($175\text{--}1000\text{ }\mu\text{g/kg}$) és kifejezetten mérgező ($1000\text{ }\mu\text{g/kg}$ -nál nagyobb) tartomány (*Kabata-Pendias* és *Pendias*, 1992; *Fordyce*, 2013). Összességében elmondható, hogy Dobrogea–Bărăgan vidékén található talajok szeléntartalma az irodalomban található adatoknak megfelelően hiányos ($75\text{ }\mu\text{g/kg}$ -nál kisebb szeléntartalom), és elfogadható ($75\text{--}175\text{ }\mu\text{g/kg}$) szeléntartalommal rendelkeznek. Összehasonlítva Dobrogea–Bărăgan vidékén mért, és más romániai tájegységeken kapott adatokat, hasonló értékeket kaptam a talaj szeléntartalmára vonatkozóan (*Lăcătușu* *et al.*, 2012 és 2013; *Lungu*, 2013).

A búzamag minták összesszelén tartalma

A megvizsgált búzamag minták szeléntartalma $29,9\text{ }\mu\text{g/kg}$ és $134\text{ }\mu\text{g/kg}$ között változott. Dobrogea–Bărăgan vidékről (2008) származó búza összesszelén-tartalma $29,9\text{ }\mu\text{g/kg}$ és $111\text{ }\mu\text{g/kg}$ között változott, a szeléntartalom itt átlagosan $72,8\text{ }\mu\text{g/kg}$ körül alakult. A legalacsonyabb szeléntartalmat a földes kopár típusú talajról származó búzamag minta esetében ($29,9$ és $30,4\text{ }\mu\text{g/kg}$ közötti érték), míg a legmagasabb értéket a mollikus (tipikus csernozomszerű) talajról származó minta esetében (108 és $111\text{ }\mu\text{g/kg}$ közötti érték) mértem.

A búzamag és a talaj Se-tartalma közötti összefüggés vizsgálata

Elemeztem a Dobrogea–Bărăgan-vidéki talaj és ugyanarról a talajról begyűjtött búzamag Se-tartalma közötti összefüggést, amelynek eredményeként a korrelációs koefficiens négyzetének (R^2) az értéke $0,876$, ami szoros összefüggésre utal (2. ábra).

2. ábra: Lineáris regresszió a búzamag összes Se-tartalma és a talaj összes Se-tartalma között

Elmondható, hogy ezen a vidéken található talajokon a termesztett búzamag szeléntartalma az irodalomban található értékekhez hasonlítva alacsony (115 µg/kg-nál kisebb) Se-tartalmú tartományba sorolhatóak (Gawalko *et al.*, 2001; Broadley *et al.*, 2010).

A Csíki-medencében (2009) begyűjtött búzamag minták összesszelén-tartalma 54,5 µg/kg és 134 µg/kg között változott. A szeléntartalom átlagosan 101 µg/kg körül alakult. A legalacsonyabb szeléntartalmat a földes kopár típusú talajról származó búzaminta esetében (54,5 és 61,8 µg/kg közötti érték), míg a legmagasabb értéket a mollikus (tipikus csernozjomszerű) talajról származó minta esetében (132 és 134 µg/kg közötti érték) mértem. A szórás értéke 20,4 µg/kg volt.

Megvizsgáltam a két helyszínen (Dobrogea–Bărăgan vidékén-2008 és Csíki-medence-2009) gyűjtött búzaminták szeléntartalma közötti összefüggést. A 83 darab vizsgálat eredményeként a korrelációs koefficiens négyzetének (R^2) az értéke 0,872, ami szoros összefüggésre utal.

2010-ben a Csíki-medencében begyűjtött búzamag minták összesszelén-tartalma 34,1 µg/kg és 122 µg/kg között változott. A szeléntartalom átlagosan 82,9 µg/kg körül alakult. A legalacsonyabb szeléntartalmat a földes kopár típusú talajról származó búzaminta esetében (34,1 és 35,5 µg/kg közötti érték), míg a legmagasabb értéket a mollikus (tipikus csernozjomszerű) talajról származó minta esetében (120 és 122 µg/kg közötti érték) mértem. A szórás értéke 22,9 µg/kg volt.

Elmondható, hogy a búzamag minta összesszelén-tartalma alacsonyabb a 2009-ben begyűjtött mintákhoz viszonyítva, de magasabb a Dobrogea–Bărăgan vidékén 2008-ban begyűjtött búzamaghoz képest. Az alacsonyabb és a magasabb szeléntartalommal rendelkező minták, hasonló talajtípusokról származnak.

Összehasonlítva a három évben a búzaminták összesszelén-tartalmát arra a következtetésre jutottam, hogy hasonlóan 2008-ban a Dobrogea–Bărăgan vidékén volt a legalacsonyabb, azt követi a 2010-es év (Csíki-medence), majd a legmagasabb 2009-ben a Csíki-medencében volt. Az éghajlati körülmények 2008 és 2010-ben hasonlóak voltak, míg 2009-ben a korábbi évi átlaghoz képest kimagasló volt a hőmérséklet és a lehullott csapadékmennyiség is.

A 2008 és 2010-es években a különbség a földrajzi elhelyezkedésnek köszönhető, ugyanis a Dobrogea–Bărăgan síkvidéken a hőmérséklet a Csíki-medence hegyvidéki hőmérsékletétől egész évben átlagosan 10–12 °C-al tér el. Ezekkel a körülményekkel magyarázható a szeléntartalom alakulása. Ugyanakkor megfigyeltem, hogy mind a három évben a szeléntartalom ugyanarról a talajtípusról származó minta esetében volt a legnagyobb és a legkisebb, ezért elemeztem a búzamagok szeléntartalma közötti összefüggést minden év folyamán.

Megvizsgáltam a két helyszínen (Dobrogea-2008, Csíki-medence-2010) az ugyanolyan talajtípusról gyűjtött búzaminták közötti összefüggést. A 83 darab vizsgálat eredményeként a korrelációs koefficiens négyzetének (R^2) az értéke 0,906, ami szoros összefüggésre utal.

A búzamag minták összesszelén-tartalmát vizsgálva Dobrogea–Bärägan vidékén (2008-ban) és a Csíki-medencében (2009-ben és 2010-ben) az azonos talajtípusokon, az összesszelén-tartalom nem változott szignifikánsan ($p<0,01$).

A búzamag minták Se-tartalmának vizsgálatával kapcsolatban elmondható, hogy minden a három évben a legalacsonyabb értéket a földes kopár típusú talajról (30,1 $\mu\text{g}/\text{kg}$ -2008, 59,0 $\mu\text{g}/\text{kg}$ -2009, 34,7 $\mu\text{g}/\text{kg}$ -2010) származó búzamag minta esetében, míg a legmagasabb értéket a mollikus (tipikus vagy litikus csernozjomszerű) talajról (109 $\mu\text{g}/\text{kg}$ -2008, 133 $\mu\text{g}/\text{kg}$ -2009, 121 $\mu\text{g}/\text{kg}$ -2010) származó búzamag minta esetében mértem. Az időjárási körülmények mellett a talaj szerkezete és típusa fontos szerepet játszhat a szelén búzamagban való elraktározásában.

A talaj és a búzamag szeléntartalma az irodalomban található adatoknak megfelelően arányosan alakult (Johnson *et al.*, 2000; Wang és Gao, 2001; Mayland, 1994; Gawalko *et al.*, 2001). A fentiek ismeretében elmondható, hogy a talaj és a búzamag minták között létezik a szoros kapcsolat, vagyis az alacsony szeléntartalmú búzaminták szelénben szegény talajról, míg a magasabb szeléntartalmú minták több szeléntartalmazó talajról származnak.

4. Következtetések

A Dobrogea–Bärägan vidékről származó búzamag, valamint a talajminta szeléntartalmát vizsgálva megállapítottam, hogy igen szoros a talaj és az ugyanazon a talajon termeszтt búzamag szeléntartalma közötti összefüggés.

Megállapítottam, hogy minden a Csíki-medencében, minden a Dobrogea–Bärägan vidékén a különböző típusú talajok, a rajtuk termeszтt búzamag összesszelén-tartalma tekintetében azonos sorrendet mutatnak, tehát a szeléntartalmat tájegységtől függetlenül kizárolag a talajtípusa határozza meg.

A Csíki medencében két éven keresztül végzett vizsgálataim során megállapítottam, hogy a csapadék és a hőmérséklet befolyásolja a különböző talajtípusokon termeszтt búzamag összesszelén-tartalmát, de nem befolyásolja a különféle talajokon termeszтt búzamag szeléntartalmának a sorrendjét.

5. A gyakorlatban alkalmazható eredmények

A talajok szeléntartalmának meghatározásáról Dobrogea–Bärägan vidékről kevés, míg a Csíki-medencéből származó talajok szeléntartalmával kapcsolatban semmilyen adat nincs a szakirodalomban. Mérési eredményeim szerint a talajok szeléntartalma és a rajta termett búza szeléntartalma között szoros összefüggés van, és minden a Csíki medencében, minden a Dobrogea–Bärägan vidékén a talajok szelénhiányosak, és ennek a következtében a rajtuk termeszтt búza is kevés szeléntartalmaz. A búzából készült alapvető élelmiszerök fogyasztásával tehát az emberi szervezet az

általam vizsgált tájegységekben nem jut megfelelő mennyiségű szelénhez. Eredményeim felhívják a figyelmet arra, hogy szükséges lenne a talajok szelénpótlása, illetve a lakosság élelmiszeréinek szelénnel való kiegészítése.

Mivel a különböző talajokból a szelén felszívódását sok tényező befolyásolja (ezek közül én a talaj pH-ját és szervesanyag-tartalmát vizsgáltam), eredményeim felhívják a figyelmet arra, hogy szeléndúsítás esetén szükséges a talajok komplexebb analízisének elvégzése, illetve más módok (levéltrágyázás) alkalmazása Székelyföld és Románia népessége szelénellátottságának optimálására.

Felhasznált irodalom

Broadley, M. R., Alcock, J., Alford, J., Cartwright, P., Fairweather-Tait, S. J., Foot, I., Hart, D. J., Hurst, R., Knott, P., McGrath, S. P., Meacham, M. C., Norman, K., Mowat, H., Norman, K., Stroud, J. L., Tovey, M., Tucker, M., White, P. J., Young, S. D., Zhao, F. J. (2010): Selenium biofortification of high-yielding winter wheat (*Triticum aestivum* L.) by liquid or granular Se fertilisation. *Plant Soil.* 32, 1–2, 5–18.

Fordyce, F. M (2013): Selenium deficiency and toxicity in the environment. *Essentials of Medical Geology.* 375–416.

Gawalko, E. J., Garrett, R. G., Nowicki, T. W. (2001): Trace elements in western Canadian hard red spring wheat (*Triticum aestivum* L.): levels and quality assurance. *J Assoc Anal Intl.* 84: 1953–1963.

Johnson, C. C., Ge, X., Green, K. A., Liu, X. (2000): Selenium distribution in the local environment of selected villages of the Keshandiseasebelt, *Geochem.* 15: 385–401.

Kabata-Pendias, A., Pendias, H. (1992): Traceelementsinsolids and plants. *Seconded. CRC Press.* BocaRaton. Florida. 315.

Lăcătușu, R., Stanciu-Burileanu, M. M., Lungu, M., Rîșnoveanu, I., Rizea, N., Lazăr, R., Calciu, I., Eftene, A., Stroe, M. V. (2013): Selenium in some sandy soils of Southern Oltenia Romania. *Soil Science.* 47. 2.: 5–22.

Lăcătușu, R., Stanciu-Burileanu, M. M., Rîșnoveanu, I., Lungu, M., Rizea, N., Lăcătușu, A. R., Lazăr, R. (2012): Selenium in Salsodisols located in the Călmățui and Buzău rivers Valleys. Factori și procese pedogenetice în zona temperată. *Soil science.* 11. 1.: 33–42.

Lungu, M., Lăcătușu, A. R. Stanciu-Burileanu, M. M., Lazăr, R., Rizea, N., Stroe, M. V. (2013): Selenium mobilization in some soils of Romania. Soil Forming Factors and Processes from the Temperate Zone. *Soil science.* 12. 2. 9–15.

Mayland, H. F. (1994): Selenium in plant and animal nutrition. In Frankenberger W. T., Benson, S. (ed.). *Selenium in the environment.* Marcel-Dekker, New York. 29–34.

Wang, Z., Gao, Y. (2001): Biogeochemical cycling of selenium in Chinese environments. *Applied Geochemistry.* 16: 1345–1351.

Rezumat

Necesarul zilnic de seleniu al organismului uman adult este de 0,12 mg, cantitate obținută din alimente numai în măsura în care plantele, alimentele cele mai bogate în seleniu, reușesc să absoarbă din sol o cantitate suficientă din acest mineral. Ca efect al ploii acide, seleniul din sol se transformă în molecule greu accesibile pentru plante.

Deoarece nu dispunem de date relevante cu privire la aportul de seleniu organic al locuitorilor din România și nici cu privire la conținutul de seleniu al solului și al grâului cultivat în țară, cultură de bază, care asigură aportul cel mai mare de seleniu pentru organismul uman, ne-am propus să studiem concentrația totală de seleniu al celor mai importante tipuri de sol din regiunea Dobrogea–Bărăgan și Despreșineaua Ciucului, precum și conținutul de seleniu al boabelor de grâu cultivate în aceste soluri.

Datele obținute au făcut posibilă stabilirea unor corelații între concentrația seleniului din sol și conținutul de seleniu al boabelor de grâu cultivate în acestea, cu consecințe asupra aportului de seleniu al locuitorilor din România și din Ținutul Secuiesc.

Cuvinte cheie: *seleniu, grâu, sol.*

Abstract

The recommended daily selenium intake for a human adult is 0.12 mg, a quantity that food provides only as far as plants, the richest selenium sources, are able to absorb enough of this mineral from the soil. As a result of acid rain, selenium in the soil turns into molecules hardly accessible to plants.

Due to the lack of relevant data on the organic selenium intake of Romania's population, on the selenium content of soil and wheat cultivated in the country, the basic crop, which ensures the highest amount of selenium for the human organism, the total selenium concentration of the most important soil types in the Dobrogea–Bărăgan Region and Ciuc Depression, as well as the selenium content of the wheat grains grown in these soils were studied.

From the obtained data correlations were established between the concentration of selenium in the soil and the selenium content of the wheat grains cultivated in it, with consequences on the selenium intake of the inhabitants of Romania and the Szekler Land.

Keywords: *selenium, wheat, soil.*

FIROLÓGIAI KUTATÁSOK

ALKALMAZOTT NYELVÉSZETI SZÓTÁR: UTAK A SZÓT ÉRTÉSHEZ. BESZÁMOLÓ EGY CSOPORTOS KUTATÁS TANULSÁGAIRÓL

*TÓDOR ERIKA-MÁRIA, DÉGI ZSUZSANNA, TANKÓ ENIKŐ**

Bevezetés

Az *Alkalmazott nyelvészeti szótár* a kolozsvári Kutatási Programok Intézete által finanszírozott projekt eredményeként jött létre. A projekt a 2017. márciusától 2018. augusztusáig terjedő periódust ölelte fel, a pályázat címe: *A két- és többnyelvűség nyelvészeti kulcsfogalmai. Terminológiai útmutató* (13/26/17.05.2017 számú csoportos kutatás). A kutatócsoport tagjai három egyetemről kapcsolódtak be: Bartha Krisztina és Magyari Sára a Nagyváradai Partium Kereszteny Egyetem oktatói, Benő Attila, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem tanára, illetve Tódor Erika–Mária, Dégi Zsuzsanna és Tankó Enikő, a Sapientia EMTE részéről.

A kutatási projekt célja

A másfél évet felőlelő kutatási projektünk célja egy olyan háromnyelvű szótár létrehozása, elindítása volt, ami a két- és többnyelvűség kérdésköréhez kapcsolódó terminológiáját kívánta körüljárni. Bár a kétnyelvűség, illetve a többnyelvűség témaja napjaink rendkívül népszerű kutatási területe, a könyvészeti nagyrésze szinte kizárolag angol nyelven érhető el. Ennél fogva előfordulnak nehézkesebb lefordítható és összehangolható kifejezések, tartalmak, jelentések a különböző nyelveken. Ezzel magyarázható, hogy kutatási tervünkben a kiválasztott nyelvek között szerepel az angol, hisz ez a nemzetközi szakirodalom túlnyomó részének a nyelve; továbbá a román, országunk hivatalos nyelve, és a magyar, saját és kisebbségi kutatókollegáink anyanyelve.

A terminusok túlnyomó része a kétnyelvűség/bilingvizmus és többnyelvűség iránt tanúsított magatartásformákat körvonalazza, ugyanakkor az alkalmazott nyelvészeti, szociolingvisztika, kognitív- és kulturális lingvisztika fele is nyitottunk. Az általunk javasolt szótár nemcsak nyelvészeti vagy tudományos szempontból fontos, de segítséget nyújthat a multilingvális környezetre való önreflexióban is.

* PhD, egyetemi docens; egyetemi tanársegéd; PhD, egyetemi adjunktus. Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszeredai Kar, Humántudományok Tanszék. E-mail címek: todor.erika.m@gmail.com; zsigid@yahoo.com; tankoeniko@gmail.com.

Fő célunk a szót értés volt, a közös jelentésélményekre való alapozás. Egy olyan rövid összefoglalót kívántunk nyújtani az olvasóknak, hogy akár a könyvészet tüzes átolvasása nélkül is tudják helyesen és hatékonyan használni a nyelvészeti terminusokat mindenhang nyelven. Továbbá meglátásunk szerint a létrejött *Alkalmazott nyelvészeti szótár* kiindulópont lehet olyan kutatók számára, akik érdekeltek az alkalmazott nyelvészettel, hisz elsődleges célunk az volt, hogy helyénvaló román és magyar megfelelőket nyújtsunk bizonyos alkalmazott nyelvészeti terminusoknak.

A projekt kivitelezése

A projekt kezdetekor egy szemtől szembeni beszélgetés alkalmával leszögeztünk néhány alapelvet, amit szem előtt tartva nekiláthattunk a tulajdonképpen munkának. A kutatócsoport tagjai saját kutatási területükön belül terminusokat javasoltak a tervezett szótárhoz, figyelembe véve használatuk gyakoriságát és reprezentativitását. Az így összegyűlt 162 terminusból szelektáltuk a kiindulópontul szolgáló néhányat, amivel a projekt első felében dolgoztunk. Elsősorban ellenőriztük, hogy a különböző nyelveken helyes megfelelő(ke)t nyújtsunk az olvasónak, illetve adott esetben felsoroljuk az összes használható megfelelőt minden szócikk esetében. Az egyéni munka a szócikkek tulajdonképpen kidolgozása volt. A munka végeztével minden kutató elküldte az anyagát a társainak és egymásnak visszajelzést nyújtottunk a szócikkekkel kapcsolatban, aztán a javaslatok szerint minden csoporttag átdolgozta a saját szócikkeit.

A munka folyamán intenzív szakmai konzultációkat folytattunk, illetve az első 12 szócikk összeállítása után újabb helyszíni találkozást szerveztünk a tanulságok, nehézségek, felmerült problémák megbeszélésére. A projekt második szakaszában újabb 42 terminus anyagát sikerült kidolgozni a már említett munkamenet lépései követve, így a létrejött korpusz összesen 54 két- és többnyelvűggel kapcsolatos szócikket tartalmaz magyar, román és angol nyelven. A véglegesített anyagot két lektor olvasta és véleményezte, aztán észrevételeik alapján másodszorra is átdolgoztuk az összegyűlt anyagot. Végül egységesítettük a bibliográfiát és helyesírási ellenőrzésnek vetettük alá a szócikkeket.

Kutatásmódszertani kérdések

Egyik igen fontos kérdés, ami a munkafolyamat tervezésekor már felmerült, a nyelvi korpusz körvonalazása volt, azaz annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy hogyan szelektálunk? Nagyon fontos szempont volt számunkra olyan terminusok kiválasztása a szótár nyelvi korpuszába, amelyek gyakran előfordulnak mindennap a munkák kapcsán: kutatói tapasztalat, oktatásszervezés, illetve szakmai és „hétköznapi” diskurzusban. Ennél fogva a következő területekről emeltünk be fogalmakat:

antropológiai nyelvészeti, oktatásszervezés, pszicholingvisztika, szociolingvisztika, nyelvtanulás, nyelvtanítás módszertana, második nyelv elsajátítása, nyelvi jogok, kontaktológia, nyelvhasználat, nyelvi tájkép.

Az egységesre törekedve, egy-egy szócikk felépítésénél előre átgondolt sémát követtünk: elsőként a fogalom általános meghatározására törekedtünk, továbbá a terminus használatának az idők során bekövetkezett változásaira koncentráltunk (amennyiben ez aktuális volt). A szócikkek végén található felhasznált, illetve ajánlott irodalom a terminust leíró, a terminussal foglalkozó legfontosabb tanulmányokat, könyveket foglalja magába, ezáltal hasznos támpontot nyújthat azok számára, akik újonnan ismerkednek egy-egy kutatási terüettel. Ugyanakkor abban is megegyeztünk, hogy amennyiben az adott fogalomnak több megfelelője is van (pl. kétnyelvűség/ bilingvizmus), a legfontosabbat elsőként fogjuk megadni, a további megfelelőket pedig zárójelben fogjuk feltüntetni.

További kérdés volt, hogy milyen hosszú legyen egy-egy szócikk? Olvasóbarát elveket tartva szem előtt, azt a rendszerezői elvet követtük, hogy egy-egy szócikk megközelítőleg egy-egy oldalnyi legyen a különböző nyelveken. Azt is felvetettük, hogy milyen célcsoportnak szánjuk a szótárt, ki lesz az olvasó. Elsősorban hallgatókra gondoltunk – filológusokra és tanárjelöltekre – de a létrejött *Alkalmazott nyelvészeti szótár* képezheti akár egyetemi tárgy segédanyagát is. Adott esetben jó eszköz lehet a közoktatásban dolgozó pedagógusok számára vagy interdisziplináris kutatások tervezésében, tartalmi megalapozásában.

Az is felmerült, hogy a kialakított szótár elektronikus változatban, avagy nyomtatott könyv formájában jutna el legkönnyebben a célcsoportokhoz. Az elektronikus formátum megkönnyítené a későbbi bővítést, további szócikkek hozzáadását, szükség esetén könnyűszerrel lehetne módosítani részeket. Elektronikus formában sokkal nagyobb olvasóközönség hozzáférhetne, ugyanakkor a mai hallgatók szívesebben kutakodnak elektronikus anyagokban, mint nyomtatott könyvekben. A kérdés még nincs lezárva, úgy gondoljuk, hogy kiadott könyv formájában is hasznos munkaeszköznek bizonyulhat.

A kutatási pályázat külső kommunikációja

A folyamatban levő kutatásról több alkalommal is előadást tartottunk. Így, például, a 2017. június 30–július 1. között Nagyváradon megszervezett *A nyelv közösségi perspektívája* című konferencián Tódor Erika-Mária Két- és többnyelvűség nyelvészeti terminológiája. Egy módszertani előkészítés tanulságai című előadásában mutatta be a projektet. Később, 2017. november 24-én Csíkszeredában, a Sapientia EMTE szervezésében, a *Kutassunk együtt!* c. konferencián is elhangzott egy előadás a projektről Tódor Erika-Mária részéről Két- és többnyelvűség terminológiája címmel. Ugyanakkor a Sapientia EMTE által szervezett *Border Crossing* Nemzetközi

Konferencián is beszéltünk az alkalmazott nyelvészeti terminológiával foglalkozó projektünkről, immár konkrét részleteket is bemutatva a készülő szótárból 2018. április 20–21-én Csíkszeredában. Ezúttal Tankó Enikő angol nyelven mutatta be közös kutatási projektünket *Key Terms in Bilingualism and Multilingualism. Delimiting and Blurring Linguistic Boundaries* című közös előadásunkban.

A projekt befejezése után a kutatócsoport tagjai, az általuk oktatott tárgyakhoz kapcsolódóan, segédeszközöként fogják használni a létrejött terminológiai szótárat három egyetemi intézményben: Csíkszeredában a Sapientia EMTE, Nagyváradon a Partiumi Kereszteny Egyetem, valamint Kolozsváron a Babeş-Bolyai Tudományegyetem.

Összegzés

A jelen kutatási projektünk kapcsán körvonalazódott feladatunk korántsem bizonyult egyszerűnek: az elméleti keretek, a kulturális sajátosságokra alapuló konnotációk sokszínűbbé teszik a fogalmak jelentéseinek értelmezését, mint ahogy számos nyelvi jelenség esetében felmerülhetnek nyelvközi aszimmetriák, például az hogy egy adott nyelvi jelenségnek egy bizonyos nyelven nincs vagy kevésbé elterjedt megfelelője van.

A szótár elsősorban azoknak a téma iránt érdeklődő hallgatóknak, tanárjelölteknek, tanároknak és szakembereknek szeretne egy hatékonyan használható munkaeszköze, útmutatója lenni, akik a két- és többnyelvűg kérdésköréhez kapcsolódó jelenségek iránt érdeklődnek, ezekről értekeznek és érvelnek, ezekre reflektálnak vagy fejlesztési modelleket dolgoznak ki.

ÚJRAGONDOLT METALEPSZISEK. ÚJ ELMÉLETEK A METALEPSZISRŐL

BIRÓ BRIGITTA*

Összefoglalás

A metalepszis egy irodalomelméleti fogalom, amelyet Gérard Genette: *Metalepszis. Az alakzattól a fikcióig* című könyvében alapoz meg, elindítva ezzel egy igencsak széleskörű, témás kutatási területet. E kutatási terület nemcsak az irodalomra, hanem a filmművészetre, festészetre, zenére, performansz művészetekre, színházi előadásokra stb. is kiterjed, nem hiába, hiszen Genette is megfogalmazza, hogy minden fikció metalepszisekből szövődik. A metalepszis mint határsértés olyan fogalmakkal mutat analógiát, mint a mise en abyme, a furcsa hurok, az optikai illúzióknak is megfelelő, szemet becsapó trompe-l’oeil. Kutatásom célja a metalepszisnek két másik fogalommal való összehasonlítása. Az egyik fogalom a szimulákrum, a másik a testnarratíva. Jelen dolgozatnak nem célja egy (a metalepszisre vonatkozó) új igazság megtalálása, inkább a metalepszis új kontextusokba helyezésére, továbbgondolására törekszik.

Kulcsfogalmak: *metalepszis, határsértés, szimulákrum, testnarratíva, testmetalepszis.*

Képzeljük el, hogy egy üres festékvászonra két színt, például pirosat és sárgát pötytentünk, majd tiszta vizet e kettő határára. A piros és sárga szín összemosódik, középen narancssárgát kapunk, de a két szín is megőrzi saját minvoltát, a narancssárga egyik részen pirosba, másik részen citromsárgába megy át. El tudjuk-e határolni ezek után a két színt? Visszakaphatjuk-e őket eredeti formájukban? Képzeljük el azt is, hogy egy filmet vagy animációt nézünk, amikor hirtelen megjelenik a narrátor keze, megfogja a szereplőt/figurát és egyszerűen más hova helyezi, vagy kirádiroz rajta valamit és rajzol másat helyette. Az is elképzelhető, hogy egy filmben szereplő karakter megfogja a távirányítót és előreviszi az eseményeket az általa játszott filmben, az ő filmvilágában. Mindegyik esetben a nézőben furcsa érzést vált ki, hiszen olyan határokat szeg meg, amelyeket lezártnak érez. Ami tulajdonképpen történik, azt metalepszisnek nevezzük.

A metalepszis fogalmát Gérard Genette alapozta meg az irodalomelméletben, amit a *Metalepszis. Az alakzattól a fikcióig* című művében dolgozott ki, azonban már korábbi munkáiban is elemezte a jelenséget. A metalepszis fogalma nem új keletű, hiszen már Genette is a klasszikus retorikából, mégpedig két nagy alakja,

* középiskolai tanár (magyar nyelv és irodalom), Mártonffy György Általános Iskola, Csíkkarcfalva; PhD-hallgató BBTE, Hungarológiai Doktori Iskola, Kolozsvár. E-mail cím: biro Brigitta2000@yahoo.com.

César Chesneau Dumarsais és Pierre Fontanier elméleteiből indult ki. Genette munkája után viszont megindult az áradat, és sorra születtek meg a metalepszis jelenségét körüljáró tanulmányok, új elméletek, új perspektívák mind a külföldi, mind a hazai irodalomelméletben. A metalepszissel foglalkozó idegen nyelvű teoretikusok és munkáik közül időrendi sorrendben érdemes megemlíteni Mieke Bal *Megjegyzések a narratív beágyazásról* (1981) című munkáját, valamint Shlomith Rimmon-Kenan (1983), Brian McHale (1987), Marie-Laure Ryan (1990, 1995, 2000), William Nelles (1997), David Herman (1997), Ansgar Nünning (2000), Monika Fludernik (2003), Sophie Rabau (2005), John Pier (2005), Dorrith Cohn (2005), Werner Wolf (2005; 2013) munkáit, továbbá a legújabb kutatások közül a Sonja Klimek és Karin Kukkonen által szerkesztett *Metalepsis in Populare Culture* (2011) és Julian Hanebeck *Understanding Metalepsis* (2017) című elméleti kutatásokat.¹ A magyar irodalomelmélet narratológiai kutatásai során a metalepszis jelenségével főképp Thomka Beáta, Bene Adrián, Kálmán C. György és Jablonczay Tímea foglalkoztak.²

A Genette által meghatározott metalepszis egy alakzat, logikátlan átvágást, határsértést jelent, pontosabban egy eljárást, transzgressziót, amely az elbeszélés, azaz a fikcionális alkotás két eltérő narratív szintje között megy végbe; a fikción alapszik, de a reális kategóriájából is építkezik, gyakran megszegve e kettő határát is (Genette, 2006). Ezek a narratív szintek lehetnek hierarchikusan felépítettek, egymás mellé helyezettek, de Sonja Klimek alapján heterarchiaként összekuszáltak is (Kukkonen–Klimek, 2011). A metalepszis olyan széles skálán mozog, hogy csaknem bármely művészeti területen megfigyelhető, legyen az irodalom, filmművészet, festészet, performansz művészetei, street-art stb. Amilyen sok területen előfordul a metalepszis, olyan sok fajtája létezik. A leggyakrabban előfordulók: az ontológiai metalepszis, amelynek során egy személy, szereplő vagy narrátor alakja helyeződik át egyik narratív szintről a másikra; a retorikai metalepszis, amelynek során csak a szóbeli

¹ Az említett munkák eredeti nyelven: Mieke Bal: *Notes on narrative Embedding*, *Poetics Today* 2., 1981; Shlomith Rimmon-Kenan: *Narrative Fiction: Contemporary Poetics* (1983); Brian McHale: *Chinese-box Worlds, Postmodernist Fiction* (1987); Marie-Laure Ryan: *Stacks, Frames and Boundaries, or Narrative as Computer Language* (1990), *Allegories of immersion: virtual narration in postmodern fiction* (1995), *Narrative as Virtual Reality: Immersion and Interactivity in Literature and Electronic Media* (2001); William Nelles: *Framework: Narrative Levels and Embedded Narrative* (1997); David Herman: *Toward a Formal Description of Narrative Metalepsis* (1997); Brigit Neumann – Ansgar Nünning: *Metanarration and Metafiction* (2000); Monika Fludernik: *Metalepsis, and the Metaleptic Mode* (2003); John Pier – Jean-Marie Shaeffer (Eds.): *Métalepses. Entorses au pacte de la représentation* (2005); Dorrith Cohn: *Métalepse et mise en abyme* (2005); Werner Wolf: *Metalepsis as a Transgeneric and Transmedial Phenomenon* (2005), *Immersion and Distance: Aesthetic Illusion in Literature and Other Media* (2013).

² A magyar irodalomelméleti publikációk közül néhány: Thomka Beáta: *Életrajzi fikció, biotext, a szerző mint metalepszis* (2006), *Narrator versus auctor* (2006); Bene Adrián: *A metalepszis(ek) arcai* (2007), *Ismeretlmeleti szképszis, metalepszis, mise en abyme* (2007); Kálmán C. György: *Evvel a dalban* (2007); Jablonczay Tímea: *Önreflexív alakzatok a narratív diskurzusban* (2007); *Minden fikció metalepszisekből van szöve*; Gérard Genette: *Metalepsis: Az alakzattól a fikcióig* (2007).

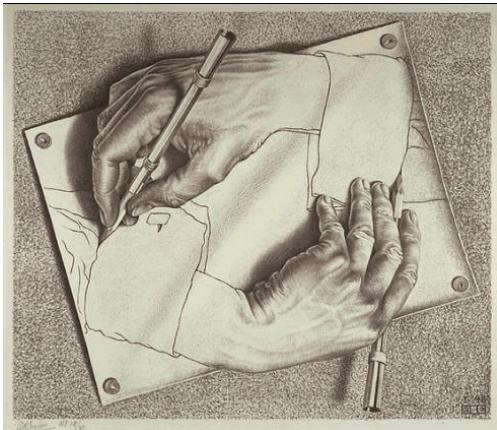
megnyilvánulás, megjegyzés, vagyis csak a diskurzus szintjén történik meg egyik narratív szintnek a másikba való beemelése.³ További két kategóriája a befelé és kifelé irányuló metalepszis, aszerint hogy a metalepszis a narratív szintek között melyik irányba történik.⁴ Végül pedig igen gyakori az önreflexív metalepszis, amelynek során az alkotás felhívja önmagára, alkotásként, fikcióként való létrejötére a figyelmet, ezáltal egyszerre metafikciójává is válik, és mivel ez szintátlélépés, metalepszisnek tekinthető, mint például a mesék „Itt a vége, füss el véle”. vagy az „így volt, mese volt” záróformulái (Veres szerk., 2007: 207). A metalepszis-típusok nem elhatároltak, hanem ötvözik egymást, ezzel is a metalepszis legalapvetőbb lényegét bizonyítják, a határok észrevétlennek tételének képességét.

Genette Julio Cortázar *Az összefüggő parkok* című novelláját veszi a legszemléletesebb példaként a metalepszis bemutatásához. A novellában az elbeszélő által bemutatott szereplő a kezébe vesz egy könyvet, olvasni kezd egy asszonyról, aki szeretőjével szövetkezik férje ellen, a szerető pedig elindul, hogy végrehajtsa a jól kitervelt gyilkosságot. A szerető a férfi szobájába lép, a férfi pedig pontosan az az olvasó, aki azt a könyvet tartja a kezében, amiben a történetük meg van írva. Tulajdonképpen egy szereplő-olvasó által olvasott regénybeli szereplő a szerető, aki az életére tör. A két narratív szint: a szereplő-olvasó szintje és a szerető narratív szintje összemosódik, a határ eltűnik, homály fedi az átlépést, vagyis metalepszis jön létre.

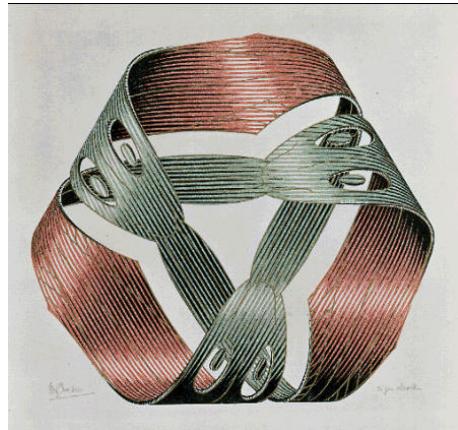
Amint látható, a metalepszis nagyon sokszínű. Az alkotás bármelyik két narratív szintje között létrejöhet, és ami nagyon fontos, hogy nem a szintek közötti átjárhatóság teremt metalepszist, mivel a narrátor lehet az általa elmesélt történet szereplője is, vagyis két szintet összekapcsoló alak, hanem az átlépés elhallgatása, furcsasága teremti azt, vagy a hierarchikus viszony felbomlása. Fordított határátlélépés, a hierarchikus viszony felbomlása akkor történik meg, amikor a másodlagos vagy harmadlagos szint átlép az elsődleges szintre. Genette szerint minden egyes fikció középpontjában ott van a „különböző fikciók közötti folyamatos és kölcsönös vérátomlesztés. minden fikció metalepszisekből szövődik és minden valóság is, amikor felismeri magát a fikcióban, vagy amikor egy fikciót ismer fel saját világában” (Genette, 2006: 119). A Karin Kukkonen és Sonja Klimek által szerkesztett *Metalepsis in Populare Culture* című könyvben még rengeteg fajtájáról olvashatunk, eszerint a metalepszis fellelhető a fantasy filmekben, a detektív történetekben, a popzenében, a zenevideókban, a videójátékokban, a crossover zenei műfajban, a komédiákban stb. (Kukkonen–Klimek, 2011).

³ A metalepszisnek ezt a két fajtáját (ontológiai és retorikai metalepszis) Marie-Laure Ryan fogalmazza meg, kiegészíti ezzel a Genette terminológiáját. Marie-Laure Ryant parafrázálja Monika Fludernik: *Színterelmozdulás, metalepszis és metaleptikus mód* című munkájában.

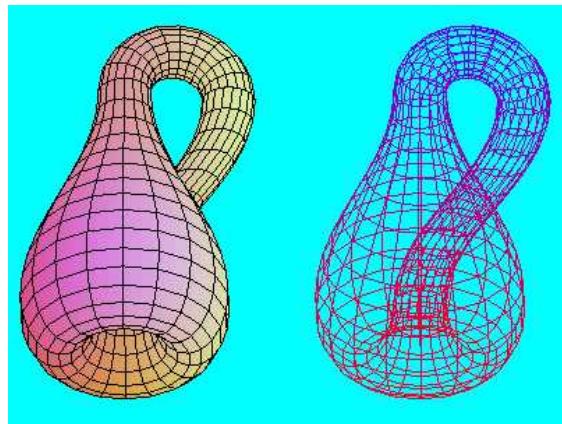
⁴ A kifelé és befelé irányuló metalepszisek saját fordítás eredményei Karin Kukkonen, Sonja Klimek (Eds.): *Metalepsis in Populare Culture* című könyvből. William Nelles, John Pier és a legtöbb teoretikus „ascending” és „descending” metalepsziseknek nevezi, míg Debra Malina (2002) az „outward” és „inward”, Julian Hanebeck (2017) pedig az „upwards” és „downwards” terminusokat használja.

1. ábra: *Rajzoló kezek*

2. ábra: *Möbius-szalag*

3. ábra: *Klein-kancsó*

Az irodalomelméletben megjelent néhány olyan kutatás is, amelyekben a metalepszis más fogalmakkal feleltethető meg. Már Genette is foglalkozik például a metalepszis és *mise en abyme*⁵ hasonlóságával, de Dorrit Cohn az, aki tisztázza e két fogalom

⁵ Az elbeszélés narratív szintjeinek a már bemutatott hierarchikus egymásba ékelődése a *mise en abyme* jelenségének előfordulását is megengedi. A metalepszis gyakran társul a *mise en abyme* fogalmával, mivel minden kettő egy a beágyazó és beágyazott narratíva közötti sajátos viszony. Mivel az egyik diegész keretezi a másik diegészét, ahogy ezt Genette bekeretezésnek nevezi, tulajdonképpen történetet a történetben jön létre, vagy történetet a történetben és annak történetében, ilyen értelemben a keretezett történetek száma végtelen lehet; ezt a narratív jelenséget nevezzük meg a francia *mise en abyme* terminussal, egyszerűbben a beágyazott önreprezentáció fogalmával. A metalepszis azért társul gyakran a *mise en abyme* jelenségével, mert minden kettő létrejöttéhez legalább két történetre, két diegetikus szintre van szükség. Ugyanakkor ahhoz, hogy létrejöhessen a metalepszis, valamilyen formában öntükrözésre, önmagára mutatásra, tehát *mise en abyme*-ra is szükség van ahhoz, hogy érzékelni tudjuk a határsértést. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a két jelenség azonos, csupán

hasonlóságait, ugyanakkor különbségeit is (Bene – Jablonczay, 2007). A Douglas Richard Hofstadter által megteremtett *furcsa hurok*⁶ fogalmával is foglalkozik Genette, mivel metalepszisnek nevezi az 1948-ban M.C. Escher által készített *Rajzoló kezek* című alkotást (1. ábra), a Möbius-szalagot (2. ábra) és a Klein-kancsót (3. ábra), amelyeket viszont Hofstadter tipikusan furcsa hurokként értelmez (Genette 2006). Ha Werner Wolf tanulmányait olvassuk, akkor a metalepszis megfelel az optikai illúziók keltette hatásnak is (Wolf–Bennhart–Mahler, 2013), Brian McHale alapján pedig a szemet becsapó *trompe-l'oeil*⁷ fogalmának (Bene – Jablonczay, 2007).

Kutatásom szempontjából érdekesnek tartom, hogy bár az irodalomelmélet tárította a *furcsa hurok* és a *trompe-l'oeil* fogalmát a metalepszisssel, de egy igen hasonló fogalmat, a *szimulárumot*⁸ nem. A metalepszis a fenti esetekben nem csupán lerombolja a hierarchiát, hanem tulajdonképpen épít is, mégpedig az illúziót épít, fokozza az illuzórikus, szemfényvesztő hatást. Ha viszont tulajdonképpen épít, és amit épít az csak illúzió, szemfényvesztés, akkor a felépített narratíva egyáltalán létezik, egyáltalán narratíva? Lehetséges, hogy ilyen értelemben szimulárumként viselkedik? A szimulárum fogalmát Jean Baudrillard *A szimulárum elsőbbsége* című tanulmányában tárgyalja, ami szerint a szimulárum azt sugallja, hogy nincsenek határai, nem lehet rajta kívül kerülni, nincs valós és nincs fiktív (Kiss–Kovács–Odorics, 1996). Azt is mondhatnánk, hogy a valóság meghamisításáról van szó, de olyan meghamisításáról, amelyről nincs tudomásunk. Megfogalmazódhat bennünk

funkciói egymásnak. Dorrit Cohn *Metalepszis és mise en abyme* című tanulmányában hívja fel a figyelmet arra, hogy e két jelenséget nem szabad összetéveszteni.

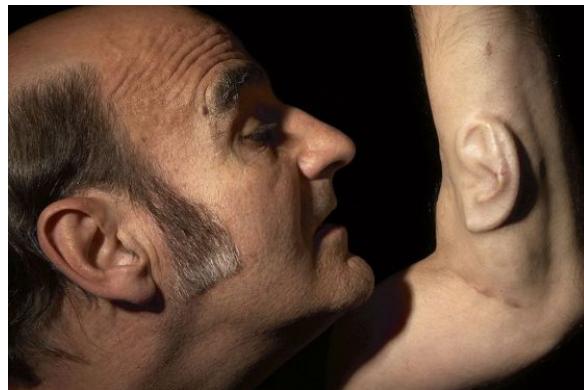
⁶ A furesa hurok fogalmat Douglas Richard Hofstadter *Gödel, Escher, Bach* című munkájában teremti meg. Hofstadter ekképpen határozza meg a furcsa hurok fogalmát: „A Furcsa Hurok jelenség akkor fordul elő, ha egy hierarchikus rendszer szintjei között felfelé (vagy lefelé) mozogva váratlanul az eredeti szinten találjuk magunkat”. Hofstadter a végételen fogalmával azonosítja találmányát: „A Furcsa Hurok fogalmában a végételen fogalma rejtozik, mivel mi más egy hurok, mint egy vég nélküli folyamat véges módon történő ábrázolása?” A furcsa hurok nevében is benne van, hogy a hierarchia hirtelen önmagába visszahurkolódik. Ugyanez történik tulajdonképpen a metalepszis jelenségében, felbomlik a hierarchia, visszahurkolódik önmagába.

⁷ A *trompe-l'oeil* az a hatása a műalkotásnak (lehet az szöveg is), amely azt eredményezi, hogy az olvasó összetéveszti az egyik narratív szintet egy alacsonyabb vagy magasabb szinttel. Az utcákon látható 3D aszfaltrajzok is tulajdonképpen ezt a célt szolgálják.

⁸ A szimulárum egy mátrixszerű, homogén projekció, ami nem bomlik szintekre, ennél fogva már annak sem érzi szükségét, hogy valósnak tüntesse föl magát. Szimulálás révén jön létre, de szimulálni nem egyenlő az eltitkolni, vagy színlelni valamit jelenségével. „Eltitkolni annyi, mint úgy tenni, mintha nem lenne az, amink van. Szimulálni annyi, mint úgy tenni, mintha lenne az, amink nincs. Az első jelenlétére utal, a második hiányra.” De a dolog nem ilyen egyszerű, hiszen a színlelés is annyit tesz, mint úgy tenni, mintha lenne az, amink nincs, viszont a kettő között van egy lényeges különbség. Szimulálás többletet ad a színleléssel szemben, szimulálás közben tényleges cselekvés megy végbe, ami nem egyenlő a realitással, ellenben színlelés közben nincs tényleges cselekvés. Baudrillard Émile Littré francia filológus, filozófus példáját használja fel a szimulálás magyarázatára, miszerint az a személy, aki betegséget színlel, egyszerűen ágyba fekhet és azt állíthatja, hogy ő beteg, végülis lehetetlen megállapítani, hogy igazat mond-e vagy sem, viszont, aki szimulálja a betegséget, az tünetet is képes produkálni. A szimulárum alappéldája Jorge Luis Borges: *A tudomány pontosságáról* című szövege.

a kétel, hogyha a metalepszis egy olyan alakzat, amelyben a határsértés észrevéten, vagyis egy olyan Genette által bemutatott tiszta metalepszis, mint amilyen a már említett Julio Cortázar *Az összefüggő parkok* című novellájában megjelenik, amelyben egy szereplő-olvasó által olvasott regénybeli szereplő az életére tör, szinte kivehetetlen a két narratív szint közötti határ, nem csupán egyetlen narratív szint jelenik-e meg? Baudrillard elméletére alapozva, ha teljesen összemosódik, eltűnik a két narráció közötti határ, akkor lehetséges, hogy nincs is határ, csupán a határ szimulációjáról, a szimulákrumról van szó? Kutatásaim során arra a következtetésre jutottam, hogy a metalepszis fikcionális aktusként megelőzi a szimulákrumot, átlép, megsért, elhallgat két narratíva közötti határt lehetőséget kínálva így a szimulákrum létrejöttéhez, hogy az megsemmisíthesse ezt az észrevehetetlen határt, majd illuzórikusan elénk vetítse azt, ami tulajdonképpen nincs is. E két jelenség tehát nem ugyanaz, csupán funkciói egymásnak.

Kutatásom másik fontos alappillére a metalepszisnek a testnarratológiába való adaptálása. Mindkét fogalom, a metalepszis és a test is terjedelmes szakirodalommal rendelkezik, e kettő együtt mégsem szerepel bennük. Mivel a metalepszis ilyen sokszínű, és mivel Genette szerint minden fikció metalepszisekből szövődik – ahogy az a fentiekben is olvasható – ezért feltételezhetjük, hogy a testnarratíva fikcióként lehet metalepszis. Ez megenged egy teljesen új fogalmat: *testmetalepszis*. A test fizikai határainak átlépésekként, határsértéseként gondolhatnánk az olyan minden napirendi dolgokra, mint a testet kisegítő, hiányosságait kiegészítő szemüveg, kontaktlencse, protézis, szívbillaryű, de a plasztikai műtétekre is, hiszen ezek minden test mint organizmus határainak meghosszabbítását jelentik egy élettelen technikai eszközzel, és ezáltal ezeknek a fizikai határoknak az elrejtését is feltételezik. A test-határok e felbomlása ugyanakkor még nem enged a metalepszisre következtetni, hiszen nem művészeti ágról, nem narratív szintekről van szó, hanem az anatómiai test kérdéséről. Abban az esetben viszont, ha egy színész, művész a testét műalkotásként használja, és így művészete céljaként egészíti ki azt különböző technikai vívmányokkal, protézisekkel, pótvégtagokkal, mint az ausztrál Stelarc (Stelios Arcadiou) performansz-művész, akkor már beszélhetünk testmetalepszisról. Stelarc performatív megnyilvánulásában robotkezeket, harmadik fület (4. ábra) is láthatunk, amelyek valóban átlépik a fizikai test határait a performativitás érdekében, és természetesen mint narratívák jelentéssel is bírnak. Stelarc „víziójában a robotikus végtag és érzékszerv toldalékai [...] mind arra hivatottak felhívni a figyelmet, hogy a felgyorsult információáramlás, a csúcstechnológiai fejlődés és a »földöntüli« környezeti változások emberpróbáló közegében halandó, kiüresedő, biológiai testünk lassan idejétmúlt entitássá válik, míg helyének leendő elbitorlója, a poszt-evolucionistán újradizájnolt ember-gép interfész talán megkönnyítheti változó világunk kiismerését és autentikus megtapasztalását.” (Kérchy, 2009)

4. ábra: *Stelarc harmadik füle*

Testmetalepszis fedezhető fel a tetoválás művészeti értelemben is, például a 3D tetoválásokban, mert ezek a tetoválások minden nyílt tetoválások (5. ábra), nincs egy lezárt határvonaluk, emiatt összemosódnak a test körvonalaival, így képeznek metalepszist; de különösen érdekes az, ha egy filmes, irodalmi vagy színházi alkotáson belül figyelünk meg egy tetoválást egy szereplő testén, hiszen maga már a szereplő/színész-test is egy narratíva, a rajta levő tetoválás pedig egy beágyazott diegézis.

5. ábra: *3D tetoválás*

Példának okáért vegyük a népszerű TV-sorozatot, *A szökést* (Prison Break). Ebben a sorozatban a mérnökként dolgozó főszereplő, Michael Scofield bankrablást követ el, hogy börtönbe kerüljön a halálbüntetésre ítélt testvére mellé. Az ok, amiért be akar jutni a börtönbe, egyszerű, ki akarja szöktetni onnan testvérét, és mi-vel a börtönt mérnökként az ő cége tervezte, így birtokában van a teljes tervrajznak. Mielőtt bejutna a börtönbe, az egész tervrajzot a testére tetováltatja, de nem akárhogyan, hanem művészien ábrázolva. A sorozat elején egy metaleptikus jelennetnek lehetünk szemtanúi: amikor Michael Scofield a börtönben megmutatja testét

bátyjának, akkor a tetoválás (6. ábra) illuzórikusan, optikai illúzióként átváltozik a tervrajzzá (7. ábra). A néző a báty szemével látja a tetoválást, amiből kirajzolódik maga a tervrajz, így válik metalepszissé, hiszen a testen levő tetoválás-narratívából felszínre tör az alsó narratíva, azaz a tervrajz, felbontva így a narratív szintek hierarchikus rendszerét.

6. ábra: Scofield tetoválása

7. ábra: A tervrajz

Az irodalomban is találunk példát testmetalepszisre. Ott van példának Franz Kafka *A fegyencgyarmaton* című novellája. A novellában tulajdonképpen testre írásról van szó, ezt a testírást egy halálbüntetést végrehajtó gépezet végzi el a bűnös testén. Amit beleír a testbe, az tulajdonképpen maga a tett, a bűncselekmény, és az írás, a bűn testbevésése okozza a halált. Tehát a test – tett folyamat sorrendje visszafordul tett – test folyamattá, és végül a két folyamat a testre írásban, megbélyegzésben, tetoválásban mosódik össze metalepszisként. Egy másik irodalmi példa Tóth Krisztina *Pixel* című kötete. Az egész könyv tulajdonképpen egy testmetalepszis, mivel az alkotás harminc fejezetet tartalmaz, mindenik fejezet egy-egy testrész történetét beszéli el (a kéz története, a nyak története, a tenyér története stb.), vagyis az elbeszélés narratív szintjei a testrészek, a testrészek narratívái pedig egy összefogó nagy testként állnak össze. Nem érezhetők a konkrét határok, egyik testrészről lépünk át a másikba, és mindenik egymásba hajlik át metaleptikusan. Emiatt az érhetetlenség, zavar miatt az átlépés furcsa, alig észrevehető, csak későbbi utalások szintjén észlelhetők a kapcsolódások, ez is adja az egész alkotás metaleptikus jellegét, metalepszisét, ami után tulajdonképpen az olvasó rájön, hogy nem egészen egy novelláskötetet tart a kezében, hanem egy regényt. Ahogy például az anatómiai testben a nyak tartja a fejet, úgy kapcsolódik a nyak története a fej történetéhez ebben a kötetben.

Befejezésül látható, hogy a metalepszis milyen sokszínű, milyen sokrétűen értelmezhető saját fajtái és más fogalmak, mint a mise en abyme, a furcsa hurok, a

trompe-l’oeil fogalmain keresztül, és az is látható, hogy az irodalomelmélet által még meg nem kísérelt párhuzamok is felállíthatóak, így a metalepszis analógiát mutat a szimulárum fogalmával, hiszen minden kettő illúziót építő fikcionális aktus, valamint a testnarratívákban is felfedezhető mint testmetalepszis; erre néhány példa is látható a dolgozatban. Fontos azonban megjegyezni, hogy jelen tanulmány csupán ízelítő, semmiképp sem mondható teljesnek, hiszen egy nagyobb, összefogottabb kutatás reprezentációja.

Felhasznált irodalom

Baudrillard, Jean (1996): A szimulárum elsőbbsége. In *Testes könyv I.* Szeged: Ictus-JATE. 161–194. <https://www.scribd.com/document/75327861/Jean-Baudrillard-A-szimulakrum-els%C5%91bbsege> [2018.03.17.]

Cohn, Dorrit (2007): Metalepszis és mise en abyme. In Bene Adrián – Jablonczay Tímea (szerk.): *Narratívák 6. Narratív beágyazás és reflexivitás*. Budapest: Kijárat Kiadó. 113–122.

Fludernik, Monika (2007): Színterelmozdulás, metalepszis és metaleptikus mód. In Bene Adrián, Jablonczay Tímea (szerk.): *Narratívák 6. – Narratív beágyazás és reflexivitás*. Budapest: Kijárat Kiadó. 81–101.

Genette, Gérard (2006): *Metalepszis. Az alakzattól a fikcióig*. Pozsony: Kalligram Kiadó.

Hofstadter, Douglas Richard (2005): *Gödel, Escher, Bach: Egybefont Gondolatok Birodalma: Metaforikus fúga tudatra és gépekre Lewis Caroll szellemében*. Budapest: Typotex.

Kálmán C. György (2007): Evvel a dalban. In Veres András (szerk.): *Literatura*. A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének folyóirata, 33, 2, 204–210.

Kérchy Anna (2009): Tapogatózások. A test elméleteinek alakzatai. *Apertúra*, online: <http://uj.apertura.hu/2009/tel/kerchy-2/>, [2018.03.17.]

Hivatkozott irodalmi alkotások:

Cortázar, Julio (1983): *Az összefüggő parkok*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.

Kafka, Franz (2007): *A fegyencgyarmaton*. online: <http://members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/megcsapottak/kafka.html>, [2018.03.17.]

Tóth Krisztina (2011): *Pixel*. Budapest: Magvető Kiadó.

Ábrák forrása:

1. ábra forrása online: <http://www.mcescher.com/gallery/back-in-holland/drawing-hands>, [2018.03.17.]
2. ábra forrása online: <http://www.mcescher.com/gallery/recognition-success/mobius-strip-i/>, [2018.03.17.]
3. ábra forrása online: <http://www.jgypk.hu/tanszek/matematika/situs/index.html>, [2018.03.17.]
4. ábra forrása online: <https://librarius.hu/2015/08/31/stelarc-fule/>, [2018.03.17.]
5. ábra forrása online: <http://www.boredpanda.com/birthmark-tattoo-cover-ups/>, [2018.03.17.]
6. ábra forrása online: <http://users.atw.hu/prisonb/terkep.html>, [2018.03.17.]
7. ábra forrása online: <http://users.atw.hu/prisonb/terkep.html>, [2018.03.17.]

Rezumat

Metalepsa a fost definită de Gérard Genette în opera *Métalepse. De la figure à la fiction*. Metalepsa este transgresiunea a limitelor lumii diegezei, violarea granițelor între nivele diferite. Lucrarea abordează cercetarea științifică din perspectiva metalepsei. Metalepsa prezintă similitudini cu *mise en abyme*, buclă ciudată, *trompe-l'oeil* etc. În această lucrare este explicată concepția despre metalepsă asupra teoriei de simulacru (a lui Jean Baudrillard) și asupra corpului textualizat (discursul corporalității). În aceste cercetări corpul este definit ca un text narativ. Această modalitate de elaborare a metalepsei prezintă o notă de originalitate.

Cuvinte cheie: *metalepsă, granițe, simulacru, discursul corporalității, corpul ca metalepsă*.

Abstract

Metalepsis was defined by Gérard Genette in the *Métalepse. From figure à la fiction*. Metalepsis refers to the crossing of boundaries between different narrative levels, is a transgression of the limits of the world of diegesis. Metalepsis can be found in different arts, like literature, cinematics, painting, performing arts, street-arts etc., and it has many forms in the theories, it resembles the concept of *mise en abyme*, Strange loop, *trompe-l'oeil*. This scientific work explains the concept of metalepsis on the theory of simulation/simulacra (Jean Baudrillard) and on the textualized body (corporal writing). In this research, the body is defined as a narrative text. This way of drafting of metalepsis presents a note of originality.

Keywords: *metalepsis, narrative plans, boundaries, simulacrum, the body as a metalepsis*.

A NARRATIVITÁS ÖNREFLEXÍV VONATKOZÁSAI WIM WENDERS KORAI FILMJEIBEN

BODA SZÉKEDI ESZTER*

Összefoglalás

A tanulmány témája a verbalitás és vizualitás kapcsolatát is érintő filmes narrációknak az önreflexiós formákkal való találkozása és mindennek a Wim Wenders korai filmjeiben való megjelenése. Annak vizsgálatakor, milyen mértékben is befolyásolja a film befogadásának aktusát az, ha az önreflexió nyílt, esetleg burkolt fomáit mutatja, kiemelt szerepe van a narratív vonatkozásoknak, hiszen az önreflexió nem ritkán éppen a narráció befolyásolta belefeledkezés lehetőségét, a filmen látottak valóságként való (elsősorban emotív síkon történő) elfogadását számolja fel.

A valóság mimetikus ábrázolásából építkező mozgókép lehetőségeit a narráció megjelenése átformálta: bármely irreális, valószerűtlen történet képes realitásként hatni (hiszen a valóban létező dolgok látványából építkezik), miközben az elbeszélés aktusát elrejti. A történet megkonstruált voltára a figyelmet felhívó önreflexió éppen a mozgókép ezen illúzióját teszi kétségessé, tudatosítva a nézőben a kép képszerűségét, megtérítmeye az értelmezéshez szükséges távolságot filmkép és befogadó között.

Kulcsszavak: narráció, önreflexió, film, Wim Wenders.

Az elbeszélő film a Tom Gunning által megfogalmazott attrakció filmjével¹ szemben a világ leképezését, koncentrált formában való megmutatását jelzi, és a történet nyomon követése mentén a látottakat bizonyos vonatkozásban meg is magyarázza, hiszen strukturál és tagol, kiválaszt és átszervez, a mozgókép nyelvére transzplantál. A narratíva megjelenése a film nézőjét a passzív leselkedő pozíójába helyezte, így már nem a vizualitás szemet gyönyörködtető lehetőségeiben lelte ővezetét, hanem a nézőtér sötétjének voyeurisztikus szeparációjában, az *imaginárius realizmusában*.² A narratív szerkezetek filmbeli megjelenése magától értetődően törte

* középiskolai tanár (német nyelv és irodalom), Márton Áron Főgimnázium, Csíkszereda; PhD-hallgató BBTE, Hungarológiai Doktori Iskola, Kolozsvár. E-mail: szekedeszter@gmail.com.

¹ A filmtörténet kezdetének, ún. prenarratív korszakának az alkotásai. Az attrakció filmjére a prezentáció egyeduralma, a primér hatás kiváltása a jellemző: „Az attrakció mozija közvetlenül ragadja meg a nézők figyelmét, vizuális kíváncsisagra ingerel, és izgalmas látványosságokon keresztül szerez öröömöt – egységtelen eseményen keresztül, ami legyen bár fiktív vagy dokumentációs, önmagában érdeklődésre tarthat számot” (Gunning, 2004: 297).

² Erről bővebben lásd Laura Mulvey: *A vizuális élvezet és az elbeszélő film*. A nézőtér sötétje, amely nem csupán az illuzorikus hatás elősegítője, de a nézőket is elszigeteli egymástól, valamint „a vászonon a fények és árnyak vakító villódzása közti végletes kontraszt tovább erősíti a voyeurisztikus szeparáció illúzióját. Bár a film a valóságban pereg, és azért van, hogy lássák, a vetítés körülményei és a narratív

meg a transzparenciát, megnyitva a filmet a különböző értelmezések felé. A néző tudában van annak, hogy nem valóságot, hanem filmet lát, a magával ragadó narratíva viszont a maga valóságába szippantja a mindenre elsősorban emotív reakcióval válaszoló nézőt. A narratív film már nem a néző realitását tükrözi, a néző a teremtett világban mégis otthon érzi magát. A történetek elmesélése ugyanis lehetőséget teremt egy sajátos tér-idő viszony, valamint az ezt benépesítő karakterek létrehozására.

Wenders tárgyalt filmjei mindezt feltűnően hangsúlyozzák: a *temps mort*-nak, a cselekvés által el nem „fogyasztott” időnek szánnak kiemelt szerepet, miközben a szereplők úgy tűnik, nem tudnak kiszabadulni a narratíva bűvköréből: folyamatosan viszonyulnak hozzá, a történetvezetés meghatározta verbális és vizuális utalásrendszer határozza meg létezésüket, még akkor is, ha ez nem létfogás (lévén a történetmesélés visszafogott, csupán részletekben megfigyelhető), hanem viszonyulásrendszer jelent. Wenders gyakran idéz konvencionális műfaji motívumokat, de többnyire hagyja, hogy semmi ne legyen belőlük, éppen azért, hogy a megszokottól, elvárttól – például egy autós üldözéstől – eltérő filmidő vegye át a főszerepet: „a valamelyen cél felé haladás helyett a pusztta folyamatot látjuk. Ez egyszerre hoz létre távolságot és kiemelést.” (Elsaesser, 2004: 167) Ilyen módon a néző figyelme más részletek irányába fordul, „az üres kompozíciókra, az idő műlása által megtöltött térré” (Elsaesser, 2004: 168) hasonló módon a hatvanas, hetvenes évek reprezentatív filmjeihez,³ melyek ilyen módon nem kizárálag egy történetet tárnak a néző elő, „hanem elmélkedést is a történetről, a film nyelvéről, s végső soron arról, mi mondható el és mi nem ezen a nyelven és általában a művészettel eszközeivel” (Báron, 1983: 29).

Wenders interjúkban is hangsúlyozza, hogy hisz a képek spontán mesélési dinamizmusában (miszerint minden kép több mesét, történetet is tartalmaz), vagyis forgatókönyv nélkül is lehet filmet készíteni: arra megy a történet, amerre ő akar, a rendező csak statiszta. (Wenders, 1999c) Ennek az alkotói hozzáállásnak bizonyítéka a *Téves mozdulat* (1975) vagy *Az idő műlása* (1976). Idővel már olyan filmeket is készít, melyek a mese, a mondanivaló, a történet logikájának irányába fordulnak, mint például a narráció fontosságát a zárással bizonyító *A dolgok állása* (1982)

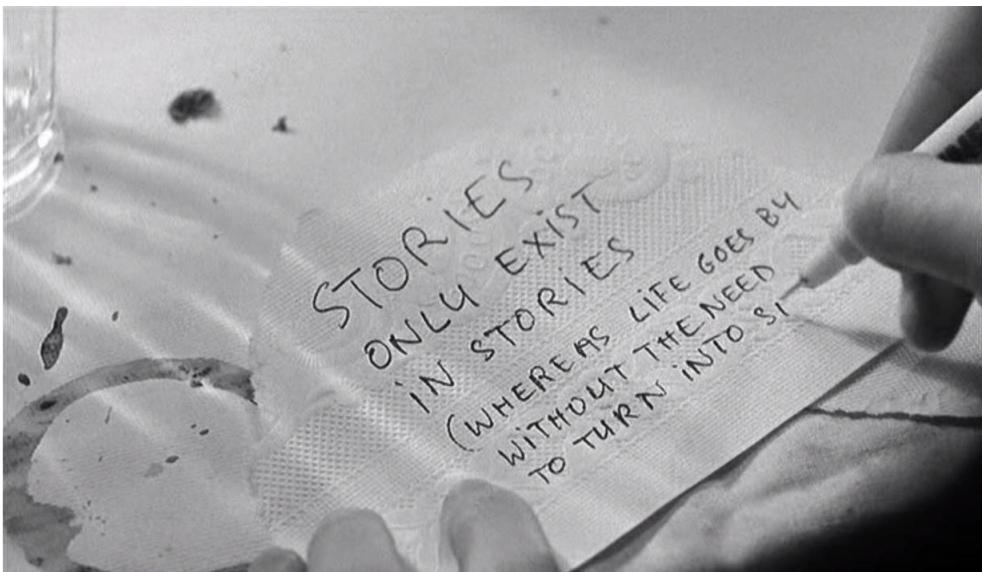
hagyományok azt az illúziót képesek kelteni a nézőben, hogy mások magánéletébe les be. Egyebek között a nézők pozíciója is egyértelműen olyan, hogy elősegítse exhibicionista késztetéseik elfojtását és elfojtott vágyaik kivételét a színészekre.” (Mulvey, 2000: 15)

³ A teljesség igénye nélkül: Federico Fellini: *8 és fél* (Otto e mezzo, 1963), Jean-Luc Godard: *A megvetés* (Le mépris, 1963), Jean-Luc Godard: *Éli az életét* (Vivre sa vie, 1962), François Truffaut: *Amerikai éjszaka* (La nuit américaine, 1973), Rainer Werner Fassbinder: *Óvakodj a szent kurvától* (Warnung vor einer heiligen Nutte, 1971), Michelangelo Antonioni: *Nagyítás* (Blow-Up, 1966), Louis Malle: *Magánélet* (Vie privée, 1962), Pier Paolo Pasolini: *Túró* (La ricotta, 1963), Tony Richardson: *Tom Jones* (1963), Ingmar Bergman: *Szenvedély* (En passion, 1969), Andrzej Wajda: *Minden eladó* (Wszystko na sprzedaz, 1969), Paul Mazursky: *Alex Csodországban* (Alex in Wonderland, 1970), Dennis Hopper: *Az utolsó mozi* (The Last Movie, 1971), Woody Allen: *Annie Hall* (1977), Krzysztof Kieslowski: *Amatőr* (Amator, 1979)

vagy a vizuális és verbális líraiság mellett a történetmesélésnek is hasonlóan fontos szerepet szánó *Berlin felett az ég* (1987). Wenders művészetiében a narratív struktúrákhoz való viszony ambivalenciából fakadó feszültség kreatív energia forrása. „Filmkészítőként vallom és állítom, hogy a történet eleve magában hordozza a képeknél egy adott irányba való erőszakolását, mesterséges elmozdítását. (...) Történet és kép viszonylatában a történetet egyfajta vámpírnak tartom, mely a képből meg-próbálja kiszívni az életet adó vérét. (...) De természetesen a történetek nagyon is izgalmasak – erő van bennük és fontosak mindenki számára. Az embereknek alapvető igényük, hogy valamilyen összefüggést fedezhessenek fel a dolgok között. A történetek megadják számukra azt az érzést, hogy létezik valamiféle jelentés, hogy az őket körülvevő dolgok és jelenségek hihetetlen zűrzavara mögött végül is megbújik egyfajta rend. (...) A magam részéről – és ebből adódnak a történettel kapcsolatos problémáim – hajlamosabb vagyok a káoszban, a körülöttem zajló események sokszor érthetetlen bonyolultságában hinni. Úgy gondolom, hogy az egyes helyzetek alapvetően függetlenek egymástól, mint ahogyan saját tapasztalataim nagy része is teljes mértékben ilyen különálló helyzetekből áll: soha életemben nem voltam részese olyan történetnek, melynek eleje, közepe és vége is lett volna” (Wenders, 1999: 188–189). A *Párizs, Texas* (1984) vagy a *Berlin felett az ég* című filmeket a töredékesség és a képek mögötti mese teszi érdekessé, az, ahogyan a képsztori szétesik, majd újra összeáll, minden másképp, akárcsak egy kaleidoszkóp. Ez pedig a fenti mondatnak egyszerre cátolata és igazolása is: művész és teoretikus egymás-sal is vitában állnak, de ettől izgalmas az, ahogyan Wenders alkot (Almási, 1999).

A tárgyalt filmek nem az arisztotelészi értelemben vett történetmesélés példái, nehezen elmesélhetők, nem nyitnak a hagyományos értelemben vett narráció szintjén, és a narratív sémákra való hivatkozás is részét képezi ezen filmek önreflexív arculatának. Ezen hivatkozások nem az izgalmas, a néző figyelmét kisajátító cselekményvezetésben nyilvánulnak meg, hiszen ennek éppen a külvilág megragadásának a vágya mond ellent. A szemlélődő nézőpont hangsúlyozása mindegyik említett mozgóképnek sajátja, annak ellenére, hogy a narratív szerveződések jelenléte sem elhanyagolható. Ezek a szerveződések ugyanis a befogadhatóság szintjén nyitnak a néző felé. A rendező megfogalmazásában, a filmben a történetmesélés lényege, hogy valamire ráébressze a nézőt, és a forma a benyomások zűrzavarából megtérítmese a rendet. „Homérosz óta az emberiségnak mindenkor szüksége volt a történetekre, hogy megtanulja: a világban van összefüggés a dolgok között. Igény van az összefüggések felismerésére, mivel ezt az emberek a hétköznapiakban csak ritkán tapasztalhatják meg (...) Ez azt sugallja, hogy az ember a saját életét is képes ellenőrizni” (Wenders, 1999: 176). A mozgókép reprezentációi a narrativitást többnyire felvállaló, azt gyakran előtérbe is helyező szerveződést jelentenek, az állóképek egymás mellé helyezése már történetkezdeményeket hordoz, még akkor is, ha olykor csábítónak tűnik a vizualitás oltárán feláldozni a történetvezetést. A néző is hajlamos többnyire

pragmatikai szempontból közelíteni a filmekhez, és csak azokat a momentumokat számításba venni, melyeket a cselekmény szempontjából jelentőségteljesnek gondol. A narratív összetevőkre való kiemelt figyelem ráadásul időt sem hagy az ábrázolt részletek gazdagságán való elmerengésre. *A dolgok állása* kijelentése (1. kép), miszerint *történetek csak történetekben vannak* („stories only exist in stories”), verbálisan fogalmazza meg a mozgókép fikcionális dimenzióját: a történet kitaláció, nem a valóság lenyomata, jóval inkább az alkotói jelenlét bizonyítéka.

1. kép: Történetek csak történetekben vannak: *A dolgok állása*

A valóság lencséjén keresztül történő rögzítés elsősorban a mozgás tettenérését jelenti. A film nem csupán az állóképek egymás mellé helyezéséből építkezik, hanem abból a hatásból, amely ezeket összefűzi. A szüzsé jelzései alapján a néző teremti meg az összefüggéseket, amelyhez hozzátartozik az is, hogy ennek folyamán a befogadó a nem lineáris kapcsolatok részjelenségeit is kénytelen linearizálni. A hagyományos narratíva az elbeszélő történetet, azaz a fiktív világot helyezi előtérbe, az elbeszélés aktusát rejteni próbálja; Wenders filmjeinek esetében viszont a narratív sémák minden esetben az önreflexió jelei is, hiszen éppen a szemlélődés állapotát (nála ez a realitásban való feloldódást jelzi) oldják fel vagy szakítják félbe. Történetkezdeményeket látunk majd mindegyik tárgyalt filmjében, gyakran csak a véletlenen műlik, hogy éppen egy bizonyos irányba sodródik valamelyik szereplő, legyen szó akár jelentős eseményekről is. Ilyen többek között a gyilkosság véletlenszerűsége *A kapus félelme tizenegyesnél* (1972) című filmben, de *Az idő műlása* jelenetei is folyamatosan a szemlélő figyelmével bolyongó szereplőket mutatják, amint megmegepannak, mert valami történik, vagy mert éppen valami történhetne.

A történet motiválja a nézőt, hogy következtetéseket vonjon le, oksági viszonyokat állítson fel, kapcsolatokat állapítson meg a különböző elbeszéléselemek közt. A Wenders-filmek gyakran éppen erre játszanak rá, hiszen nem azt kapjuk, amire számítunk, a mindegyik tárgyalt filmben előforduló keresés-motívum feltűnése is hozzájárul ehhez: a szereplők keresnek valakit vagy valamit, majd ha meg is találják, ez lényegtelennek válik, hiszen nem erről szól a film. Az *Alice a városokban* (1974) jeleneteiben a kislány nagymamájának a lakóhelyét keresik, látszólag mégis ez a legkevésbé fontos: ennél jóval hangsúlyosabb a bóklászó szereplők és környezetük viszonya, a megbúvó történetkezdeményeket is magában foglaló kapcsolatrendszer. A *dolgok állása* rendezője látszólag a producert keresi, valójában azonban a történetet létfogaltságát, a lehetőséget az alkotásban való továbblépéshez, ahogyan a *Téves mozdulat*⁴ központi szereplőjének az esetlegesnek tűnő bolyongása is bevallottan a művészeti alkotás létrejöttét célozza. A keresés helyváltoztató, a mozgást előtérbe állító – így a film születésére is rájátszó – léthelyzete nem csupán a kiindulópontot biztosítja, de a nem ritkán nehezen összefoglalható diegézis alapját is.

Az interiorizált történek nem jelentenek kalandot, jóval inkább tapasztalatot, amelyet a másokkal való találkozás alakít: ez adja a képek epizodikus jellegét, fragmentáltságát. Az eseményszegény szituációk füzérében a képek egymásból bomlanak ki, nem a biztos kezekkel vezetett narratív elemek adják egymásutániságukat. A képeket pedig a hétköznapok konkrét jelenléte uralja, a maguk nüanszaiban, anélkül, hogy egy átszimbolizált táj vagy mesevilág építőelemei lennének. A jelenidő filmjét látjuk, a megjelenített figurák és a néző egyidejű jelenét, a vágás ritmizálja az időt és rendezi át a teret, de nem hordoz többletjelentést, ahogyan a narratívában sincsen hangsúlyos szerepe. A megjelenő tárgyak, dolgok, személyek folyamatos kontinuitásban érzékelhetők, a beállítások, a közöttük levő rések, átmenetek, tizedmásodpercnyi szünetek a szem működésére játszanak rá: a szempillantás tagolja a látványt, ahogyan teszi azt a minden napi észlelésben is. „A film realizmusa a valóságszínűséget nem a valóságból veszi, hanem kizártolat a kódjának a koherenciájából. A realizmus nem más, mint egy effektus” – értékel a német filmkritikus, Frieda Grafe (Grafe – Patalas, 1974: 91). A sztori és a dialógusok súlytalanok, a film egységét a térr- és időszekvenciák valamint a képi és ritmuskoncepciók biztosítják. A kamera nem feltétlenül a történetvezetést szolgája: nem ritkán kilép a diegézis szorításából, és hosszan másfelé tekint. Az *Alice a városokban* egyik jelenetében a szereplők az

⁴ A *Téves mozdulat* Johann Wolfgang von Goethe *Wilhelm Meister tanulóévei* című regényének szabad feldolgozása. Wenders állítása szerint Goethétől csak néhány mondatot vett át, melyek megragadtak a fejében. Nem volt célja, hogy teljes egészében rekonstruálja az eredeti történetet, csak azt a hagyományos történeti alaphelyzetet akarta átvenni, amikor egy ember útnak indul, és utazása során szeretne megtanulni valamit, szeretne más lenni, mint a többiek, szeretne valakivé válni. Ennek a fényében a keresés-bolyongás létfogalma is mások a hangsúlyai a filmben, mint az eredeti regényben: „Wilhelm Meister hősies vonzereje eltűnt, még akkor is, ha megpróbál úgy tekinteni magára, mint saját személyes történetének hősére.” (Wenders, 1999a: 92)

Empire State Building tetején nézelődve várakoznak: a férfi egy távcsövön keresztül észrevesz valamit, ez pedig nem csak az ő, de a mellette álló kislány sorsát is befolyásolhatja, vagyis éppen módosulhatna a történet. A kislány azonban időközben észrevesz egy sírályt, amelyik magányosan, nyugalmat árasztva Manhattan felhőkarcolói között repül. A kamera a kislány tekintetét követve néhány pillanatra *elfelejti* a történetet, amelyet a konvencionális elvárásrendszer szerint köteles lenne mesélni, hiszen éppen jelentős eseményeknek lenne – és vele együtt a néző is – tanúja, kétsséget nem hagyva affelől, hogy a valóságot célzó, kinyíló perspektívák fontosabbak, mint a történet kontinuitása, transzparenciája. „Wenders kételkedése a történetek mesélésében direkt következménye a világban való kételkedésnek. A történetek már nem hagyják magukat olyan könnyedén elmesélni, ha az ember idegennek érzi magát a világban. A filmekben feltűnő figurák a külvilágot figyelő, lassú, majdhogynem magába felejtkező pillantásaikkal rendet keresnek a világban – de csak más figuráakra és tájakra találnak (...). Nincsen elmesélhető tér, amelyik az eseményeket, benyomásokat, tetteket és szenvedélyeket egységgé fűzi, ezzel szemben létezik a kinematográfiai tér, amely a lefilmezettet a maga egységében kifejezésre juttatja” (Grob, 1984: 120).

2. kép. A természet bezuhan az ablakon: fikció és valóság *A dolgok állásában*

A valóság és a műviség jelenlevőségét bizonyító történet egymásra játszásának példája egy éjszakai jelenet *A dolgok állásából*. A viharban hirtelen kivágódik egy ablak,⁵ és a szobába bezuhan egy fadarab (2. kép). A falról leesnek a felragasztott

⁵ Az ablak mint tükrözési felület szintén önreflexiós motívum, akárcsak az ablakkeret: a valóság és műalkotás közötti átjárhatóság valamint a film által keretbe foglaltak tárgyi megjelenítése.

polaroid képek, a földön alvó rendező hirtelen felriad, majd olvasni kezdi a mellette heverő könyvet. Ebben a pár másodperccel korábban lezajlott eseményt találja meg leírva. Hirtelen eggyé válik fikció és valóság, a fikciósnak látszó történetet az élet igazolja. A filmben többször felbukkanó könyv (Alain Le May: *Az útkeresők*) nem csupán a fikció viszonyítási pontként való felbukkanását jelzi, de intermediális kapcsolatokra is utal. A könyv feldolgozása ugyanis John Ford *Az üldözök* (1956) című filmje; ennek a címe meg is jelenik az egyik jelenet háttérében, egy mozi filmreklámjaként (a verbális megjelenítés szintjén) (3. kép). A könyvet a filmbeli rendezőtől kölcsönző francia színész pedig ennek a lapjai közé rejt egy papírlapot, amelyre a rendező korábban elhangzó axiomatikus kijelentését (*történetek csak történetekben vannak*) feljegyezte.

3. kép. Intermediális kapcsolatok hangsúlya *A dolgok állása* egyik jelenetében

A fikció és valóság kibogozhatatlan összefüggéseire való figyelés reflexiós példák sorozatát adja. Az egyik jelenetben, valahol a parti szálloda és Lisszabon között a háttérben olvasható egy funkcióját vesztett kőfalon a felirat: CINEMA PM – vagyis filmidőben járunk. „A világ mozivá válik” – fogalmaz Paul Virilio (Virilio, 1993: 72), tehát az egész világra vonatkoztatható a filmidőnek ez a mércéje. *Megfogtad a fényt a szemében?* – kérdezi a rendező az operatőrtől a forgatás során *A dolgok állásában*, utalva a természetesség rögzítésére, a megalkotottság létrejöttére. A természetesnek a műalkotássá való alakulására hívja fel a figyelmet az operatőr rácsok mögötti elhaladása.⁶ (4. kép)

⁶ Gilles Deleuze írja a német expresszionizmus kapcsán a film létrejöttét alapvetően meghatározó fény-árnyék játékáról: „A fény mint fokozat (fehér) és a nulla (fekete) konkrét ellentétek vagy keverékek viszonyba lépnek egymással. Láttuk, ilyen a fehér és fekete vonalak, a fénycsíkok és homálycsíkok

4. kép. Séta a kerítés mögött: az állókép mozgóképpé alakulása *A dolgok állásában*

A korábbi filmek hosszú beállítások által jellemzett szereplőközpontú ábrázolásmódja után ugyan továbbra sem jellemző a diegézis egyeduralma, vagy a gyors vágásokkal fokozott feszültség, a *Berlin felett az ég* jeleneteiben már előtérbe lép a vizuális és verbális líraiság és az elmesélhető történet. Marc Vernet a következőképpen jellemzi a film megjelenítési módját: „Wim Wenders úgy bánik történetével, az emberekkel, Berlinnel, mintha azok beállítás(ok)ból álló filmek lennének. És a ko-
csizások nála nem a lakásokba, mások gondolatába belopakodó, illetve különböző időkbe belépő kamera cselekedetei: az előrekocsizás sikló mozgása tisztaágában igazi táplálékot ad a szemnek – összeférvelve történet-, gondolat-, tér- és időfeszüllyeneket.” (Vernet, 2010: 91) Homérosz és az epikus elbeszélés iránti tiszteletét Wenders nem csupán interjúkban, nyilatkozatokban hangsúlyozza, alakját beépíti a *Berlin felett az ég* képsoraiba. Szerepe első látásra nondiegetikus narrátorként aposztrofálható, hiszen a történetmesélésre, és ezáltal a filmre, mint teremtett műalkotásra reflektál, a cselekményvilághoz, a főszereplő jelentő angyal-ember transzformációhoz azonban kevés a köze. A nondiegetikus narrátor többnyire képen kívüli hangkommentár formájában jelentkezik, gyakori eszköze a dokumentum- és ismeretterjesztő filmeknek, játéafilmen kevésbé használt. „A testetlen és arctalan narrátorhang ilyenkor mintegy a néző cinkosává válik: egy fölérendelt nézőpontból értelmezi, kommentálja, narrativizálja a látottakat.” (Füzi, 2006) Homérosz nem része a filmbeli cselekménynek, viszont nem is a megjelenő eseményekre, hanem – megtörve a film transzparenciáját – általánosabb összefüggésekre reflektál; mintegy az alkotói jelenlétre hívja fel a figyelmet a narratív struktúrák felidézésével, miközben a befogadó irányába nyitott hermeneutikai kört is megrajzolja.⁷ A nagy történetmesélőt, aki

ellentéteként egész sorozata: ez a csíkozott, barázdált világ (...) Langnál, a *Niebelungokban* éri el legmagasabb fokát. (...) Vagy ilyen a világos-sötét kevert sorozat, az összes fokozatának állandó átalakulása, amely »egy szüntelenül mozgó, változó beosztásskálát hoz létre« (...) Lang el tudott jutni a legfinomabb fény-árnyék hatásokig, mint ahogy Murnau a legkontrasztosabb vonalakat tudta meghúzni.” (Deleuze, 2008: 68) Máshol pedig hangsúlyozza, hogy a fény és árnyék keveréke „sorozatot alkot vagy váltakozó csíkok és rácsok formájában, vagy a homály minden színe érvényes összes fokozatának felszálló vagy leszálló, tömör formájában.” (Deleuze, 2008: 119)

⁷ Homérosz alakjának filmbe építésével a befogadói jelenlét hangsúlyozódik (az allúzió egyértelmű, mégis a néző kapcsolja a nagy történetmondóhoz Homérosz alakját, hiszen neve csupán a stáblistán tűnik fel).

azon elmélkedik, hogyan is változnak, formálódnak az időben a mesélés lehetőségei, a letűnt korok nagy nevű német színésze, Curt Bois alakítja.⁸ A már nehezen járó, a szemüveg szükségességét játékos önieróniával vállaló, a múlt nyomait kereső, a könyvtárban szívesen elüldögélő mesélő hallhatóvá tett gondolataiban a film forgatókönyvét jegyző Peter Handke szövegének líraisága szólal meg: „*Mesélj műzsa a mesélőről, a világ peremére üzött gyermeklekű aggról és tudd felismerhetővé benne az akárkit. Hallgatóim idővel olvasókká váltak, nem ülnek együtt a körben, hanem magukban, és egymásról semmit nem tudnak. (...) Vénember vagyok, a hangom reszelős, de a mesék még mindig szólnak a mélyben és az enyhén nyitott száj elismétli őket, könnyedén és hatásosan. Egy liturgia, ahol senkit nem kell beavatni a szavak és mondatok titkába. (...) a világ bealkonyulni látszik, de én mesélek, mint rég, kicsit éneklős hangomon. Ez tart fent, ez kímél meg a jelen zűrzavarától és őriz meg a jövőnek. Vége a játéknak az idővel, a cikázásnak az évszázadok között, mint azelőtt, már csak egyik napról a másikra tudok gondolkodni. Hőseim ma már nem a katonák, királyok, hanem a béke dolgai. Az egyik épp úgy jó, mint a másik. (...) Ha feladom, akkor az emberiség elveszíti mesélőjét, és ha az emberiség egyszer elveszíti mesélőjét, azzal elvesztette gyermekszéget is.*”

5. kép. Homéroszi jelenlét a berlini falfán: *Berlin felett az ég*

⁸ Curt Bois (1901–1991) egyike a századelő legfoglalkoztatottabb német színészeinek, és egyike a világ első gyerekszínészeinek. Karrierjét német némafilmekben kezdte, majd Amerikába emigrálva számos hollywoodi produkciónban tűnt fel, mellékszerepet alakított például a *Casablanca* című filmben. Wenders ilyenformán értékeli a *Berlin felett az égben* alakított szerepét: „A filmben Curt Bois sem nem ember, sem pedig angyal, hanem egyszerre mindenki, mivel annyi idős, mint maga a mozi” (Wenders, 1999d: 297).

A film végén megjelenő papírra vetett sorok után azonban félreismerhetetlen hangsúlyt nyerve még egyszer feltűnik a mesélő figurája, ahogyan fekete ernyőt a feje felett tartva történelmi helyszínhez, a berlini falhoz közelít, és még utoljára aggodalmát fejezi ki az emberiség iránt: *Tudnom kell, kik azok a férfiak, asszonyok és gyermekek, akiknek hiányozni fogok, én, a mesélő, a szószóló, mert szükségük van rám, jobban, mint bármilyen másra a Földön* (5. kép). Homérosz a keretes szerkezeten túl sétál ki a filmből, mintegy kinyitva a filmet a tágabb értelmezések felé: az éppen lekerekített történet nem egyszeri és megismételhetetlen. Wenders ezt a tulajdon műveiben fellelhető homéroszi jelenlétet a következőképpen körvonalazza: „Ha ma létezik egyáltalán olyan, hogy hős, akkor a neve Odüsszeusz kell legyen. És a filmjeimben megjelenők lennének a barátai, akik megpróbálják megkeresni, és megmondani neki, hogy még mindig túl korai a hazatérése” (idézi Grob, 1984: 186).

A narratív jelenlét Wenders filmjei esetében nem a történet, hanem a filmi kijelentés megfogalmazásának, egymásba fűzésének a nyomon követését jelenti, nem létezésformát, hanem viszonyulásrendszert, a *hogyanra* való következetes rákérdezést. Cselekmény helyett bemutatást látunk, hasonlóan a *Berlin felett az ég* angyalaihoz, akik minden észlelnek és észrevesznek, viszont örökre kívülállók maradnak. Az angyalok tekintete a Wenders-filmeket rögzítő, közvetítő kamera analógiája: nagytotálokban pásztázzák a vidéket, nyitottak és megértők, nem rohannak mester-ségesen kreált történetek nyomába, maradnak a történetkezdeményeknél, a lehetőségeknél, a rögzítés valóságának a dokumentálásánál. A tárgyalt filmek magukról a filmmé alakulásukról mesélnek, ez az elsődleges és olykor az egyetlen történet, ez pedig a reflexív nyelvezetre nyitott, annak a kódjait kiismerő közönséget feltételez, a filmen megjelenített tekintet, a filmet közvetítő technikai apparátus és a szemlélődő magatartásra, a nonnarratív eszközökre való figyelésre hasonló módon nyitott tekintet összjátékát. Ilyen módon a wenders-i kifejezésmód nem csupán önmagát kínálja fel további értelmezések felé, de hozzásegít a hagyományos narratíva mentén építkező, az önreflexió nyitott vagy burkolt formáit látszólag mellőző mozgóképek árnyalásához, a filmtől csupán a dinamikus narratívát elváró befogadói igény felülírásához.

Felhasznált irodalom

Almási Miklós (1999): Wim Wenders. Írások, beszélgetések. *Élet és Irodalom*, 37. <http://www.es.hu/old/9937/kritika.htm>

Báron György (1986): *Hollywood és Marienbad*. Budapest: Gondolat.

Deleuze, Gilles (1998): *A mozgás-kép*. Budapest: Új Palatinus Könyvesház.

Elsaesser, Thomas (2004): *A német újfilm*. Budapest: Új Palatinus Könyvesház.

Füzi Izabella et al. (2006): *Bevezetés az epikai szövegek és a narratív film elemzésébe*. [http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Magyar/58F%FCZsi/Vizu%E1lis%20%E9s%20irodalmi%20narr%E1ci%F3%20\(E\)/tankonyv/tartalom.html](http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Magyar/58F%FCZsi/Vizu%E1lis%20%E9s%20irodalmi%20narr%E1ci%F3%20(E)/tankonyv/tartalom.html)

Grafe, Frieda et al. (1974): *Im Off. Filmartikel*. München: Carl Hanser Verlag.

Grob, Norbert (1984): *Wenders. Die frühen Filme. Die Formen des filmischen Blicks*. Berlin: Edition Filme.

Gunning, Tom (2004): Az attrakció mozija. A korai film, nézője és az avantgárd. In Vajdovich Györgyi (szerk.): *A kortárs filmelmélet útjai*. 292–303. Budapest: Palatinus.

Györffy Miklós (1984). Lassú hazatérés. *Filmvilág*, 4, 16–23.

Mulvey, Laura (2000): A vizuális élvezet és az elbeszélő film. *Metropolis. Feminizmus és filmelmélet*, 4, 12–23. <http://metropolis.org.hu/?aid=118&pid=16>

Vernet, Marc (2010): *A hiány alakzatai*. Szeged: Pompeji Alapítvány.

Virilio, Paul et al. (1993): *Tiszta háború*. Budapest: Balassi Kiadó – BAE Tartóshullám.

Wim Wenders (1999a): A hősök a többiek. In Zalán Vince (szerk.): *Wim Wenders. Írások, beszélgetések*. 91–95. Budapest: Osiris Kiadó.

Wim Wenders (1999b): Búcsú a régi idők moziójának harangzúgásától. In Zalán Vince (szerk.): *Wim Wenders. Írások, beszélgetések*. 169–184. Budapest: Osiris Kiadó.

Wim Wenders (1999c): Lehetetlen történetek. In Zalán Vince (szerk.): *Wim Wenders. Írások, beszélgetések*. 185–195. Budapest: Osiris Kiadó.

Wim Wenders (1999d): Le souffle de l'ange. In Zalán Vince (szerk.): *Wim Wenders. Írások, beszélgetések*. 259–298. Budapest: Osiris Kiadó.

Rezumat

Studiul analizează întâlnirea formelor de auto-reflexie cu narațiunea cinematografică (care la rândul ei atinge raporturile dintre verbalitate și vizualitate), precum și apariția acestei întâlniri în filmografia timpurie al regizorului Wim Wenders. Aspectele narative joacă rol major în studierea influenței exercitate de formele deschise sau latente ale auto-reflexiei asupra intensității actului de asimilare a mesajului cinematografic: deseori tocmai auto-reflexia desfășurează acceptarea ca realitate a întâmplărilor de pe peliculă, reducând nivelul participării emotiv-affective al audienței, care ar fi fost catalizată de o narațiune non-reflexivă.

Apariția narațiunii a transformat posibilitățile cinematografului, care inițial se bazase pe ilustrarea mimetică a realității. O poveste ireală transpusă cu măiestrie pe marele ecran într-o lume vizuală construită din elementele realității ne afectează precum realitatea propriu-zisă, dar eclipsăză actul narării. Auto-reflexia ne amintește de substratul construit al întâmplărilor din film și insuflă o incertitudine în percepția iluziei cinematografice, spectatorul conștientizează caracterul imaginat al imaginilor: această distanțare dintre spectator și lumea vizualizată sprijină dezvoltarea abordărilor interpretative.

Cuvinte cheie: *narațiune, auto-reflexie, film, Wim Wenders*.

Abstract

The present study analyzes the contacts – tangential to the verbal-visual links – between forms of self-reflection and movie narratives and the presence of these connections in Wim Wenders' early movies. The narrative aspects play a significant role in studying the influences of open and covert self-reflection upon the intensity of message assimilation by the audience. Self-reflection frequently hinders the acceptance of the screened events as reality and diminishes the audience's level of emotional self-involvement.

The birth of the narrated stories transformed the movie industry, which had formerly been based on the mimetic imitation of the reality. When transposed on a movie screen, a

fantastic story built from visual bricks of the familiar world influences us just as if it were real, the act of narration is nevertheless concealed. Self-reflection reminds us that the portrayed events are merely constructions and shakes the solidity of the cinematic illusions' perceptions, the involved viewer becomes a rather distanced onlooker being conscious of the fantasized nature of the moving pictures: interpretation is actually enhanced by this distancing of the watcher from the watched.

Keywords: *narration, self-reflection, movie, Wim Wenders.*

DRÁMAI KÖLTEMÉNY A SZÍNPADON. HAGYOMÁNY ÉS ÚJÍTÁS A *CSONGOR* ÉS *TÜNDE* SZÍNPADÁN

TŐKÉS ORSOLYÁ *

Összefoglalás

A magyar nemzeti színjátszás három reprezentatív dráma bemutatását tűzi ki célul: A Bánk bán (1815), a Csongor és Tünde (1830), valamint Az ember tragédiájának (1861) szinte elmaradhatatlan az időnkénti újrarendezése vagy felújítása. Utóbbi kettőt romantikus könyvdrámaként emlegetik, amely művek színrevitеле dramaturgiai szempontból problémás. A két mű megjelenése között harminc év telt el, színpadra állításuk viszont szinte egy időben történt. Paulay Ede ötven évvel megírása után, 1879. december 1-jén a Csongor és Tündét, 1883. szeptember 21-én Az ember tragédiáját első alkalommal tűzte a pesti Nemzeti Színház műsorára. Feltehető a kérdés: milyen rendezői elv vezérelte Paulay Edét a darabválasztásban? Hogyan írta meg a dramaturg és színikritikus Vörösmarty a Csongor és Tündét és milyenné vált a mű története során a színpadon? A Csongor és Tünde irodalomtörténeti értékelésével már sokan foglalkoztak, a színpadi recepcióval kevesebben, jelen dolgozat ezt a hiányt kívánja pótolni.

Kulcsszavak: *nemzeti dráma, Csongor és Tünde, bemutató, színpadi recepció*

Az ősbemutató

Paulay Ede a magyarországi meiningenizmus és historizmus képviselője, így (rá leginkább az osztrák Heinrich Laube, a Burgtheater igazgatója hatott) a nemzeti történelem látványos, allegorikus megjelenítésére törekedett. Festett kulisszákatt állítottak ki, nagyszámú színváltásokat alkalmaztak, népes, illuziószerű tömegjeleneleteket vonultattak fel. A *Csongor és Tünde* ősbemutatója 1879. december 1-jén volt a pesti Nemzeti Színházban Vörösmarty születésének évfordulója alkalmából. A színlap főcím alatti műfajmegjelölése „Színmű 3 szakaszban, kardalokkal és táncczal” volt. A darabban játszó színészek: Nagy Imre (Csongor), Újházi Ede (Kalmár), E. Kovács Gyula (Fejedelem), Bercsényi Béla (Tudós), Vízvári Gyula (Balga), Sántha Antal, Körösmezei Gusztáv, Faludi Antal (ördögfiak), Márkus Emília (Tünde), Molnárné (Ilma), Jászai Mari (Mirígy), Helvey Laura (Ledér), Fáy Szeréna (Éj), nemtők, a társulat balett-táncosai voltak. A nemtők és tündérek táncát Campilli

* PhD, középiskolai tanár (magyar nyelv és irodalom), Báthory István Elméleti Líceum, Kolozsvár. E-mail: tokesorsolya@gmail.com.

Frigyes balletmester szerezte és tanította be. Az előadás este 7 órakor kezdődött és 10-kor volt vége. Az ünnepélyes díszelőadás a hagyományos történelmi tárgyú drámákkal ellentétben, mint amilyen a *Bánk bán* is, úgy közvetített nemzeti reprezentatív üzenetet, hogy egyetemes, nemzetközileg is értelmezhető formanyelvet használtak, amely által a lehető legtágabb értelemben vett közönségréteg vált megszólíthatóvá – nemzetiségtől és műveltségtől függetlenül. A látványos rendezés közönségsikert igért.

A Vörösmarty-évfordulók megünneplése a 19. század ötvenes éveiben kezdődött, és közel fél évszázadig tartottak. A klasszikus költő és drámaíró összes színműve közül egyedül a *Csongor* és *Tünde* nem tűnt el a színpadról, mai napig legtöbbször ifjúsági előadásként viszik színre. Kezdetben a Vörösmarty-kultusz részét képezte, díszelőadásként, fölemelt helyárakkal játszották, tudniillik sok esetben a díszelőadások közjogi események részét képezték, és összekapcsolódtak a császári-királyi család ünnepeivel: a pesti Nemzeti Színház 1879-ben ezzel a darabbal ünnepelte Ferenc József és Erzsébet királyné huszonöt éves házassági évfordulóját, legközelebb ugyanitt 1881-ben Rudolf trónörökös és Stefánia hercegnő nászünnepélye alkalmával került színre, majd 1916-ban az új király, IV. Károly és Zita királyné koronázási ünnepsége előtt mutatták be. A *Csongort* nem a színpad és közönség igényei szülték. Elsősorban a szerző és mű iránti tisztelet miatt alkalmazták színre mint reprezentatív drámát. Ugyanakkor az elméleti színházteremtés, az eredeti drámairodalom megalkotására tett erőfeszítések jellegzetes példájaként értelmezhető, hiszen a legtöbb színész szerepkört felvonultatja. A *Csongor* és *Tünde* egyetemessége, látványos színpadi feldolgozásra lehetőséget adó világa megteremti a folytonosságot a klasszikus magyar színműirodalom, illetve az átalakulófélben lévő műsorréteg között.¹ Szinte törvényszerűnek mutatkozik az újrarendezése akkor, amikor a társadalmi változásokat jelző új színpadi műfajok, vagy a technikai vívmányok fejlődését tükröző újszerű szcenikai megoldások jelennek meg.

Paulay Ede Szigligeti Edét követte a Nemzeti Színház rendezői majd igazgatói székében. Szigligeti elsősorban színészrősségre törekedett, szerepeit az alkatilag legmegfelelőbb színészekre igyekezett ráruházni. Paulay vele ellentétben már jobb körülmenyek között alkothatott: az ő idejében történt a Nemzeti Skalnitzky-féle átépítése (1875–1876), amely egy hátsó színpad bekapcsolásával megkönnyítette a színek változását, 1883-tól a színházban világítás is volt, a növekvő prosperitás fényesebb díszletezést tett lehetővé. Paulay igazgatásának második évében, 1879. december 1-jén alkalmazta színre a *Csongor* és *Tündét*. Az előadás költségeit az intendáns, a színre alkalmazás elveit Gyulai Pál határozta meg. A dramatizálás szempontjából különösen nehezen színpadra alkalmazható költői művet a hátsó

¹ Az ősbemutató idején már rég letűntek a pesti magyar színpadokról a mű feltételezett színpadi forrásai, a tündérbohózatok, a korábban töretlen népszerűségnek örvendő népszínmű helyét pedig kezdte átvinni az operett.

színpad beépítésével öt felvonásból háromra alakította át, a tizenhárom színt pedig hétté tömörítette.

Vörösmarty egyedi költői nyelvének szépségét azonban szinte teljes mértékben megőrizte. Paulay *Csongor* és *Tünde*-szövegkönyve az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tárárában a C125/7 jelzet alatt található. A szövegkönyv három kötetből áll, amelyből az első kettő Paulay kézírásával íródott és saját kezű bejegyzéseivel van ellátva. A szövegmódosítások híven tükrözik Paulay drámai szövegre koncentráló, meiningeni iskolán nevelkedett rendezői szemléletét, amelyet *A színeszet elmélete* című írásában fejt ki: „*A színművészet, vagyis: a drámai előadás művészeti célja: a drámai költemény művészsi megvalósítása. Elsődleges kelléke tehát a drámai költemény; amint ez viszont a színpadi előadásra van utalva, hogy teljes hatást idézzen elő. ... A drámai előadás feladata: a költő szabad fantáziája által teremtett alakok megtestesítése. A színművészet ez alakokat hússal és vérrel látja el; azokba életet lehel, és mint élőlényeket érzékeink elé állítja; a költő művének a valódi élet teljes csalódását kölcsönzi, és ezáltal oly hatásokat idéz elő, minőket erő és megrázkodás tekintetében semmi más művészeti nem érhet el*” (Székely, 1988). Az idézett szövegrészlet is rávilágít, hogy a szcenikai megoldásokat és a játékstílust a történeti és szöveghűség, valamint az egységesség elve jellemzette. A részletesen kidolgozott rendezőpéldány rendszeres és pontos próbafolyamatokra enged következtetni.

Székely György szíves szóbeli közlésében mutatott rá, mennyire eltérőek a *Csongor* és *Tünde* színpadi feldolgozásai, mint amilyennek Vörösmarty azt megáldotta. A legtöbb előadás a meseszerűséget hangsúlyozza, látványos díszleteket és jelmezeket vonultat fel, holott Vörösmarty pusztai, sík teret képzelt el a történet helyszíneként. Már az ősbemutató is lenyűgöző látványosságra törekedett. Vörösmarty első utasítása így szólt: „(Kert.) (Középett magányosan virágzó tündérfa áll, / alatta MIRÍGY kötözve ül. CSONGOR jó)”. Ehhez képest Paulay utasítása: Kert. Lombos magány. Bokros hely. Középen virágzó arany-almafa (tündérfa) áll, alatta Mirígy, kötözve ül – Csongor jön.” A fa leírásához még egy kiegészítést is fűz a megelőző 2. lap versóján: „az almafának ezüst virágai látszanak”. Paulay már a legelső perctől színekben, fényekben, dús növényzetben tobzódó, labirintusszerű teret által modott meg a produkciónak. A rendező tudatos elgondolását, szövegformáló koncepcióját bizonyítja az is, hogy eleve kihagyta szövegkönyvből a fának és környékének Mirígy általi következő bemutatását: „Ezt – de nem vallok neki -- / Ezt a rosz kopár tető, / Tán a naptól s csillagoktól / Terhbe jutván, úgy fogadta, / S szülte mint boszú jelét; / Mert eleddig rajt egyéb / Rosz bogácsnál s árva hajnál / Nem termett: azért leve, / „A boszorkánydomb” neve.” (VMÖM 48–56. sor). Kihagyja továbbá Csongor értelmező reakcióját és a környezetre tett további utalásokat: „Most, nézd úrfi, a kopáron, / E szép almatő virágzik.” Ellenben eredetileg a szövegen maradt a fa jellemzése: „Színezüstből van virága / S mint fehér rózsák ölében / Mász a fészkelő bogár, / Mint

a légy, mely téjbe hullott, / Mint új hóban agg bogyó – ”. És tovább: „Halld tovább: ezüst virága / Csügg e tündér almafának, / S benne drága kő ragyog. / Három ízben elvirágzik / Ez naponnan, este rajta, / Mint a szűz emlői bimbók / Oly kis almák duzzadoznak”. Az utolsó szerzői utasítást – „A kisérő leánykák mind inkább elvonalnak, míg utóbb nem látszanak. Azonban az arany alma hull, s messziről imez ének hallatik” – Paulay úgyszintén teljes egészében kihúzta. Helyette „görög tűz” bejegyzés olvasható, „táncz”, a záró dal valóban távolról hallszik, a legutolsó bejegyzés pedig ezt írja: „ballet a végén tableau”.

Paulay meseszerűvé alakítja a befejezést megfosztva a művet annak ontológiai értelmezési lehetőségeitől, amelyek a szabad akarat és a létezés alternatíváinak felmutatását jelenthetik. Ez a tudatos rendezői választás meghatározó az elkövetkezendő száz év *Csongor* és *Tündéinek* színpadi értelmezésében

A fordulat: Német Antal Csongor és Tündéje

A *Csongor* és *Tündé* színpadi recepcióját Németh Antal Pap Károly emlékkönyvében (Németh, 1939) valamint Staud Géza a mű kritikai kiadásában (Staud, 1989) dolgozták fel. A fiatal Németh Antal 1935-ben került a pesti Nemzeti Színház élére, 1944-ig igazgatóként és főrendezőként tevékenykedett. Nevéhez köthető a három nagy magyar klasszikus, a *Bánk bán*, a *Csongor* és a *Tragédia* színpadi nyelvénének megújítása. Pályája során háromszor rendezte a *Csongort*, egy alkalommal ezzel a művel reprezentálta a magyar nemzeti színjátszást németországi vendégjáték keretében: a Nemzeti centenáriumi évében, 1937. február 5-én mutatta be először a *Csongor* és *Tündé*t, 1941. május 20–21-én Frankfurtban, majd május 25–26-án Berlinben két-két alkalommal adták elő, végül 1941. szeptember 5-én mutatták be átdolgozott rendezésben a Nemzetiben. Németh Antal korábban is kísérletezett a szcenírozással: szegedi rendezőként 1929-ben, 1936-ban pedig a Magyar Rádióban. Staud Géza Németh Antal rendezését sorsfordulóként értékeli a dráma színpadi előadástörténetében, „mert itt bomlik meg először a Gyulai-féle dramaturgiai és Paulay-féle rendezői konstrukció – amelyhez közel hatvan éven keresztül többé-kevésbé minden rendező alkalmazkodott –, s veszi kezdetét egy olyan folyamat, amely Vörösmarty szövegének lényeges módosításához vezet.” (Staud, 1989: 871) Staud leginkább a drámaszöveg Szabó Lőrinc általi módosításait értékeli, amelyek színszerűbbé tették a művet, illetve a kísérőzene szöveghez, színészi játkhoz alkalmazását szemben Weiner Leó önálló alkotásként is tekinthető operájával. Staud értékelése máig megdöntetlennek tűnik, Németh Antal rendezését a szakma viszonyítási pontként értékeli.

A korabeli kritikák egyhangúlag hangsúlyozták az előadás újszerűségét. Bár a színház igazgatósága felújításként harangozta be, valójában teljes újrarendezés történt. Az *Újság* c. lap éles hangú kritikusa így fogalmazott: „A régi előadásokkal

*szemben, egyetlen szeg nem maradt a helyén. Nem is helytelen, hogy éppen a szeget említjük elsőnek, mert a Nemzeti előadásában ezúttal is a díszlet igényelte a főszerepet. Jobbról-balról valami faragott gerendázatok állanak a színpadon és merev mozdulatlanságukkal sokban hozzájárulnak ahoz, hogy az egyébiránt csinos, részben vetített színpadképek (amelyeket Jaschik Álmos tervezett) olyan észrevehetően mondjanak ellent a rege könnyed, játékos modorának. (...) A külsőségek gyakran hatalmasodtak el Vörösmarty szövegén, de egészében mozgalmas, érdekes és csaknem szórakoztató előadás volt a péntek esti repriz. A felújításhoz Polgár Tibor szerzett új kísérőzenét, amely finoman sikerült, de nem feleltette el Weiner Leó nagyszerű *Csongor* és *Tünde* szvitjét, amelyet a fentebb említett szegekkel együtt ugyancsak kimoztott a helyéről a darab rendezője.*² Az írás kritikai éle a fiatal rendezőnek, Németh Antalnak is szolt, de a darab új zenéje valóban idegenkedést váltott ki a közönségből. Polgár Tibor ugyan rendkívül népszerű zeneszerző a harmincas években (a Zilahy Lajos-filmek zenéjét is ő szerezte), ekkoriban a Nemzeti Színháznak is karmestere, művészeti modern, dzsesszes elemeket ötvöz klasszikusokkal. Weiner Leó vele ellentében a klasszikus magyar zene konzervatív ágának képviselője.³ Egy olyan önmaga jelentésein is túlmutató reprezentatív drámának, mint a Vörösmartyé a nézői-kritikusi prekonceptiókban valószínűleg megfelelőbb stilisztikai párhuzama, aláfestése volt a weineri zene. Ugyanakkor – színrevitel esetén – a mű visszafogott drámaisága miatt is a lenyűgöző látványvilágú, népszerű zenés műfajok asszociációját, elvárását is jelzi a kritika. Éppen ezért, illetve a színpadi zene körül támadt sajtóbeli viták elcsendesítése érdekében az *Esti Ujság Színháza* a szakértő Farkas Ferenc⁴ zeneesztétát szólaltatja meg: „*Művészettel nincs monopólium.*” – írja és nem kérdőjelezni meg Weiner Leó alkotásának zenei értékét. Programzene és alkalmazott művészeti ellentéteről beszélve a rendezői színház esztétikáját képviseli: a zenei aláfestésnek is alá kell rendelődni a rendezői koncepciónak, ezért „*akkor igazán jó a kísérőzene, ha nem tünik fel, nem vessziük észre, mert beolvad a darab egységes hangulatába. Ezt pedig csakis akkor érheti el, hogyha azonos elgondolásból sarjad, mint a rendezés, játekstílus és a díszletek. Ezért szükséges más rendezői elgondoláshoz más zene, mint ahogy más díszletek is szükségesek.*”⁵ Másfelől a színpadtechnika fejlődésével, mint amilyen a forgószínpad vagy a vetített díszletek, funkciótlanak tartja a hosszú nyitányokat és átvezető zenei betéteket, esetleg a melodramatikus részekben lát lehetőséget önálóbb zenei gondolat megfogalmazására.

² *Csongor* és *Tünde*. Repriz a Nemzeti Színházban In *Ujság*, 1937. február 6.

³ Színpadi művei között élete és pályája során többször visszaköszönt a *Csongor* és *Tünde*. Nemcsak kísérőzenét írt a darabhoz 1913-ban, de balettet is két változatban (1930-ban és 1959-ben).

⁴ Németh Antal harmincas évekbeli „házi zeneszerzőjének” hosszú és gazdag életműve A *Csongor* és *Tünde* kísérőzenéjét is tráltalmazza, amelyet éppen kolozsvári munkássága – zeneakadémiai tanár és a kolozsvári Nemzeti Színház karigazgatósága – idején szerzett az 1940–1945 között.

⁵ Miért Polgár és miért nem Weiner? Érdekes vélemény a *Csongor* és *Tünde* kísérőzenéje körül támadt vitában In *Az Esti Újság Színháza*, 1937. február 5.

Németh Antal az eredetileg operarendező Márkus Lászlótól és Voinovich Gézától vette át a Nemzeti Színház igazgatását 1935-ben. A *Magyar színháztörténet III.* (Bécsy–Székely, 1990: 265) szerint hatékonyan alakította át a színház működését: új műsortervet hozott létre és új együttest szervezett, átalakította a színpadot. Kivilágított körhorizont épült, bevezették a váltóáramot és a transzformátorokat. Portáltornyok, új rivalda, nézőtéri reflektorok, díszletvetítők, hangerősítő-berendezés és új ügyelőállvány, új díszletműhely is épült minden pedig a kormány jelentős anyagi támogatásával. Németh Antal egyértelműen az előadások vizuális hatásának, a díszletben és főként a világításban rejlö lehetségek növelésére törekedett.

Apáthy Imre *Premier a Nemzetiben* c. kultúrfilmje Németh Antal későbbi *Csongor* rendezésének próbafülyamatait örököli meg, egyben előzetes is. Színháztörténeti jelentősége, hogy 19. és 20. századi színházi szcenikai, kellékhelyszínálati technikákat egymás mellett, egymással szembesítve mutat be. Például tűzgyújtási jelenetek vagy Balga látomásainak megjelenítése az előtte lebegő étkekről, de szembetűnő az eddig alkalmazott festett díszletekkel szemben Jaschik Álmos szecessziós díszletképeinek vetítése, ami a térrhatás növekedését, a színészek térbe való belesimulását, térben való láttatását erősítette fel. Bár Jaschik eredetileg forgószínpadra tervezte díszleteit, Németh Antal az erősebb látvány kedvéért ezúttal inkább a lógó díszleteket, függönyöket részesíti előnyben. Az előadás mozgalmasságát a különleges, újszerű koreográfiai kárpótólja, amit leginkább az ördögfiai játékában figyelhetünk meg. A rendező a dráma meseszerűségét hangsúlyozza, a rendezés folyamatának megörökítésében pedig a társulat nehéz, de összetartó munkája révén megvalósuló premiert dicséri. Legfőbb értékként az alkotómunkát nevezi meg mint az életet megszépítő, a háború borzalmát elviselhetővé tevő eseményt, ahogy azt a film zárlatában elfogult hangon mondatta ki a narrátorral: „Agyak, szivek, kezek lázas küzdelme. Nagyon, szépet akarás nemes törekvés, aggódás, könnnyek, hit, és testet lelket gyötrő szomjas hajsza, az örökszép, az emberibb, és emberfelebbibb után, az emberi élet megszépítő szívárványá: a művészet után – ez mind ... A PREMIER!”⁶

A film a főcím alatt a Blaha Lujza téri Nemzeti Színház totálképével indít, majd a cím szavai kiúsznak, stáblista következik, aztán ugyanabból a beállításból a Nemzeti Színházat látjuk esti kivilágításban. Ezután a *Csongor* és *Tünde* bemutató plakátja következik. Már az első filmkockák előreutalnak a Nemzeti Színház valamint a *Csongor* és *Tünde* asszociációjára. A film zárlatában a darab tündérváros-színképére mintegy teljes metaforaként vágják rá újból a Nemzeti képét, ami egyfelől hatásos keretet szerkezetet ad a filmnek, de a *Csongor* és *Tünde*-értelmezésekben származó többlettartalommal is telíti a kezdeti képsorokat. Továbbá megismertük a színházról szóló történet szereplőit, akik mind a Nemzeti színészei, munkatársai, és önmaguk szerepében játszanak. Szabó Sándor *Csongor* szerepét kapja, amit eredetileg Ungvári

⁶ Apáthy Imre: *Premier a Nemzetiben* – forgatókönyv, gépirat, Németh Antal iratai, OSZK

Lászlónak szántak, de könnyű és kitűnő mozgása miatt ő az egyik ördögfióka szerepét kapja Major Tamással és Naszódy Sándorral együtt. A rendező bízik ötletes, groteszk játékuakban. Mirigy egyértelműen Gobbi Hilda, Makláry helyett Kovács Károly lesz a Kalmár, Timár József helyett Abonyi Géza és Pethes Sándor a Tudós. Balgát Juhász József helyett itt Rajczy Lajos játssza, Irmát Somogyi Erzsi, Tündét Szörényi Éva. Németh Antal igazgató többször hangsúlyozza a meseszerűséget, mind Jaschik Álmos díszlet- és Nagyajtay Teréz jelmeztervezőnek, mind pedig színészeinek. A rendezői koncepció, illetve a szemünk előtt alakuló székely motívumokat használó népies stilizált díszletek és jelmezek megerősítik a dráma nemzeti olvasatának, nemzeti történeti allegorizálásának lehetőségét, miközben a mesék archaikus, időben eltávolított kontextusába helyezi a művet. A várakozást keltő próbák beteljesíteni látszanak a megvalósult premier igéretét. A film vége felől *Csongor* és *Tünde* találkozása közönség és előadás, közönség és Színház találkozásának allegóriájává is válik.

Amennyiben elfogadjuk azt a tényt, hogy a *Csongor* és *Tünde* nem csupán a színhásról és színészetről és általában a művészetről szól, hanem a pesti Nemzeti Színhásról magáról is, akkor reprezentatívnak tekinthető a darabválasztás a 100 éves magyar színhásról való beszédmódban. Közvetetten határozza meg, hogy mi a nemzet, nemzeti színjátszás, a magyar Nemzeti Színház szerepe és minden hogyan ábrázolható a színházművészeti eszközei által. Ha a színház a látvány művészete, Vörösmarty klasszikus drámája hagyomány és újítás párbeszédében a színházi kánon mindenkorai átalakulását is jelzi, és a magyar nemzeti színjátszásról, illetve a színhásról magáról való önreflexív gondolkodás kifejeződése.

Felhasznált irodalom

N.Sz. C 125/7

[Vörösmarty Mihály]: *Csongor és Tünde*. Színmű 3 szakaszban. Zenéjét szerezte: Erkel Gyula.

Bem.: Nemzeti Színház 1879. dec. 1. Rendezőpéldány. Rendezte: Paulay Ede, 1–3. kötet 3 db 1–2. kötet Paulay Ede kézírása

Apáthy Imre: *Premier a Nemzetiben – forgatókönyv, gépirat*, Németh Antal iratai, OSZKAz Esti Újság Színháza, 1937. február 5.

Ujság, 1937. február 6.

Németh Antal (1939): A *Csongor* és *Tünde* első színről alkalmazása In Péterffy László (szerk.): *Pap Károly emlékkönyve*. Lehotai Pál Könyvnyomdája: Debrecen. 304–316.

Székely György (szerk.) (1988): *Paulay Ede írásainból*, Magyar Színházi Intézet: Budapest. 201–205.

Székely–Gajdó (2001): *Magyar színházörténet 1920–1949*, Magyar Könyvklub–OSZMI: Budapest.

Vörösmarty Mihály összes művei 9., szerk. Horváth Károly és Tóth Dezső, Akadémiai Kiadó, Bp., 1989

Rezumat

Teatrul național maghiar stabilește un obiectiv de prezentare a trei drame reprezentative: Ban Bánk (1815), Csongor și Tünde (1830), și Tragedia omului (1861) – este aproape inevitabil renovarea sau regia periodică a acestora. Cele două din urmă sunt numite drame romantice de carte, și sunt grele de adaptat scenei din punctul de vedere a dramaturgiei. Treizeci de ani au trecut între elaborarea celor două lucrări, cu toate acestea, producția lor a fost pusă în scenă aproape simultan. Ede Paulay după cincizei de ani de la geneză, la 1 decembrie 1879 a pus prima dată pe scena Teatrului Național din Budapesta drama Csongor și Tünde, iar la 21 septembrie 1883 Tragedia omului. Se pune întrebarea: ce fel de principiu regizoral la condus pe Ede Paulay la alegerea acestor drame? Cum a fost scris de dramaturgul și criticul Vörösmarty și în ce a devenit în istoria lucrării pe scenă? Evaluarea de istorie literară a dramei Csongor și Tünde a fost abordată de mulți, recepția teatrală mai puțin, această lucrare își propune să umple acest gol.

Cuvinte cheie: *drama națională, Csongor și Tünde, premieră, recepție teatrală.*

Abstract

Hungarian national theatres aim to present three representative dramas: the Bánk bán (1815), Csongor and Tünde (1830) and The Tragedy of Man (1861) their periodical direction or renovation are almost indispensable. The latter two are referred to as a romantic book drama, which is dramaturgically problematic. There were thirty years between the appearance of the two work, but at the same time they were put on stage. Fifty years after its writing, Ede Paulay, put on stage on December 1, 1879, Csongor and Tünde, and on September 21, 1883, The Tragedy of Man at the National Theater in Pest. The question may be asked: what was the director's principle that led him in the selection of pieces? How did the playwright and critic Vörösmarty write the Csongor and the Tünde and how did it become on the stage in the story of the work? Many have been dealt with the Csongor and Tünde's literary reviews, with the stage reception fewer, the present paper intends to fill this gap.

Keywords: *national drama, Csongor and Tünde, performance, theatrical reception.*

AZ ERDÉLYI KÖNYVNYOMTATÁS JELLEGZETESSÉGEI A 16–17. SZÁZADBAN

ILYÉS B. HAJNALKA*

Összefoglalás

Az erdélyi könyvnyomtatás kezdetei egybeesnek a reformáció tanaival való megismerkedéssel. Közhellyé vált már úgy beszálni a könyvnyomtatásról, mint a reformáció szolgálatába állított intézetről. Érdekesnek tűnt megvizsgálni, hogy pontosan milyen típusú könyveket adtak ki az erdélyi nyomdászok és ezek mennyiben járulhattak hozzá a reformáció eszméinek az elterjedéséhez Erdélyben.

Ezek a műhelyek állandóan keresték az új piacot, mert szükségük volt erre, hogy nyereségesek legyenek. Létszükségletük volt kapcsolatban állni a tudósokkal, iskolákkal, egyházakkal és az állammal, mert ezek biztosították a könyveik előállítására szükséges anyagot.

A könyvek nyelvi megoszlásának felmérése, a nyomtatványok típusainak megvizsgálása, a különböző erdélyi nyomdák kiadáspolitikájának sajátosságai segítenek a már eddig felállított elméletek alátámasztásában vagy éppenséggel bizonyos kijelentések megkérőjelezéséhez vezetnek.

Kulcsszavak: *Erdély, nyomdászat, kiadáspolitika.*

A tanulmány alapját szolgáló adatbázis összeállításában elsősorban a Régi Magyar Nyomtatványok (Borsa, 1971–2012) eddig megjelent négy kötetére támaszkodtam. Kolozsvár esetében lehetőségem volt kiegészíteni az általam összeállított katalógus adataival (Ilyés B., 2014) is, illetve Szeben esetében figyelembe vettettem Simon Zsoltnak, a Magyar Könyvszemlében közölt cikket is (Simon, 2009), amely a város első nyomtatványát ismerteti. Ezen adatok diktálták az időintervallum meghatározását is, ami azt jelenti, hogy 145 évnyi nyomtatvány került feldolgozás alá. A különböző kritériumok alapján végzett felmérések adatainak elemzése érdekes következtetésekhez vezettek, amelyek hozzájárulnak úgy az erdélyi nyomdászat kezdetéről már meglévő elméletek új megközelítésű bizonyításához, mint pedig bizonyos új megközelítések körvonalozódásához. A teljes felmérést még nem sikerült befejeznem, egyelőre csak a részteredmények bemutatásáról van szó.

A vizsgálatban csak a történelmi Erdély területére eső nyomdákat vettettem figyelembe. Szeben,¹ Brassó, Kolozsvár és Gyulafehérvár volt az a négy erdélyi város,

* PhD, középiskolai tanár, Báthory István Elméleti Líceum, Kolozsvár. E-mail: ilyes.hajnalka@gmail.com.

¹ A dolgozat végén található névjegyzékben megtalálható a helységek román és német nyelvű megnevezése is.

ahol jelentősebb mennyiségű könyvet nyomtattak a vizsgált időszakban. Gyulafehérvárt kivéve, a tárgyalt tipográfiák eredete a 16. századra nyúlik vissza. A maradék négy helység (Preszáka, Szászsebes, Szászváros és Abrudbánya), ahol ez időben még jelentek meg kiadványok, minden össze négy nyomtatvánnyal büszkélkedhetik a 927-ből.

Az előbb említett városokban működő nyomdákról rengeteg tanulmány jelent meg az évek folyamán, főleg a Magyar Könyvszemle oldalain. Ezekben kívül két rendkívüli könyv foglalta össze a könyvnyomtatás kézműipari korszakából való nyomdatörténeti adatokat (V. Ecsedy, 1999; Bánfi, 2014). Az erdélyi tipográfiákról szóló rövid összefoglalásom tehát távolról sem arra hivatott, hogy ezen a területen új adatokat szolgáljon az olvasónak, hanem a különböző helyekről származó információk egységesítésére és felevenítésére törekedtem.

Erdélyi szász-magyar nyomdák

Az első erdélyi nyomdánk Szeben városában kezdte el a könyvnyomtatást. Az idővel elveszett nyomtatványok miatt sokáig bizonytalanság övezte az indulás pontos évének meghatározását, de a legújabb, a Teleki-Bolyai Könyvtárban tett felfedezésnek köszönhetően, ma már biztosak vagyunk abban, hogy 1525-ben lehetett az alapítás éve, amikor Lucas Trapoldner és Valentinus Corvinus nyomdászok kiadtak egy öröknaptárat (Simon, 2009).

Az 1530 és 1575 közötti időszakról nincs semmilyen tudomásunk a szebeni városi nyomda munkásságát illetően, de mivel az 1550-ben tervbe vett papírmalom csak 1573-ban lett engedélyezve,² valószínű, hogy a nyomda is szünetelt vagy nagyon keveset dolgozott e 45 év alatt.

A második szebeni nyomdát 1575-ben adta először bérbe a város, a papírmallommal³ együtt, és a bérlöök⁴ gyakori cserélődése mutatja a legjobban, hogy mennyi nehézséggel járt az üzemeltetése. A 17. században továbbra is a város tulajdonában maradt a nyomda, bérlöői⁵ pedig többnyire minden nap használatra szánt könyveket nyomtattak (imádságos könyv, kalendárium, tankönyv), amelyek nagyon elköptatták a betűket, de könnyen eladható voltuk biztos jövedelmet jelentett a nyomdásznak.

A második erdélyi nyomdánk Brassó városához kötődik, ahol 1539-ben, a híres Honterus-féle nyomda kezdte el munkásságát. E műhely 1549-ig Johannes Honterus közvetlen vezetése alatt állt, majd halála után Valentin Wagner lett az utóda. A későb-

² 1573. március 12-én kaptak rá engedélyt Báthory Istvántól.

³ 1599-ig működött.

⁴ Első bérlöök Martin Heusler és Martin Wintzler, aztán M. Heusler egyedül, majd Gregor Frautigerrel társulva. 1578–1580 között Gregor Frautiger már egyedül van, öt követi Georg Greus, Johann Gübesch, Johann Heinrich Crato s végül, 1594-től Johann Fabricius.

⁵ Simon Grüngras, Paul Seel, Paul Wolff, Jakob Thilo, Marcus Pistorius, Christoph Hildebrand, Blasius Prössl, Stephan Jüngling.

biekben azonban már nem volt egy folyamatos nyomdai tevékenyég a városban, a nyomdászok neve is többnyire ismeretlen számunkra.⁶ Harminc évnyi szünet után, 1625-ben beindult a brassói városi nyomda,⁷ de akkor már alig találni nyomát a Honterus-műhely betűinek (Bánfi – V. Ecsedy, 2014: 144–145). A 17. században elégé rendszertelenné vált brassói könyvkiadás nem igazán változott meg az után sem, hogy Michael Hermann⁸ tulajdonába került a műhely.

A harmadik erdélyi tipográfiát Kolozsváron alapították és Georg Hoffgreff nevéhez fűződik, aki magánvállalkozóként 1550-ben kinyomtatta az első könyvet, majd valószínűleg anyagi okok miatt, pár évig, 1552 végéig, Heltai Gáspárral társult. Az eltervezett közös nyomdavezetés nem igazán valósult meg; rövid ideig Heltai egyedül folyatta a nyomda üzemeltetését, aztán meg Hoffgreff lesz a tulajdonos. Heltai Gáspár 1559-től újra átvette a tipográfiát, ami 1661-ig (Bánfi – V. Ecsedy, 2014: 158) családi tulajdonba marad. Szenci Kertész Ábrahám, 1661-ben, rövid időre Kolozsvárra költözött a váradi műhelyét, majd öt évre az elmenetele után megkezdte működését a Református egyházközösség és kollégium közös nyomdája.⁹

A megalapítás sorrendjében utolsóként áll az 1623-ban létesült gyulaféhérvári fejedelmi nyomda,¹⁰ amelyik 1658 őszéig dolgozott a városban, ameddig a török–tatár támadás szét nem dulta a fejedelmi székhelyet. Előtte, a 16. században, nagyon rövid ideig, János Zsigmond fejedelem udvarában dolgozott a lengyel származású Hoffhalter Raphael is,¹¹ aki vallási meggyőződése miatt érkezett ide Nagyváradról.

Erdélyi román nyomdák

Az erdélyi román könyvkiadás is ebben a periódusban indult el. Öt helyen nyomtattak cirill betűkkel a 16. századi Erdélyben. Szebenben jelent meg az első nyomdász, 1544-ben, Philip „Pictor”, akinek műhelye független volt a város latin betűs nyomdájától. A Târgovișteből érkező Coresi két erdélyi városban is dolgozott, Brassóban és Szászsebesen, és ő érdeme a legtöbb cirill betű könyvnek a kiadása ebben a században. Nyomtatványai három munkatársának a nevét is megtudjuk: Oprea (1561–1562), Tudor (1579) és Mănilă (1583). Nagyjából ezzel egyidőben, Lőrinc diák is nyomtatott román könyveket (1567–1579), úgy Brassóban, mint Gyulaféhérváron. Érdekes megjegyezni azt is, hogy semmi hasonlóság nincs Coresi és Lőrinc

⁶ Csak Nyíró Jánosról van tudomásunk, aki feltehetőleg 1580–1581 között volt a brassói tipográfia nyomdásza. Később pedig a szebeni Georg Gruesszt hívták meg ideiglenesen dolgozni.

⁷ A nyomdász Martin Wolfgang volt.

⁸ Az 1660-as pestisjárványban meghalt, de a nyomda a család birtokában maradt 1692-ig.

⁹ 1702-ig tartott a két intézmény együttműködése.

¹⁰ 1634-ig Effmurd Jakab neve van nyomászként feltüntetve, 1647-től pedig Brassai Major Márton, aki majd rövid ideig Kolozsváron is dolgozik (1667) a Református nyomdában.

¹¹ Skrzeszky Raphael néven, Poznańban született, Zürichben házasodott, majd nyomdásztevékenysége során Bécs-Debrecen-Nagyvárad útvonalat követte.

tipográfiája között, bár ugyanabban a városban dolgoztak pár évet. Utolsónak maradt Coresi fia, Šerban, aki apjának a nyomdai felszerelésével előbb Szászvárosban telepedett le és társával, Mariannal együtt dolgozott, de az ő nevéhez fűződik az utolsó 16. századi cirill betűs nyomtatvány (RMNy 606) is, ami már Brassóban látott napvilágot (Demény, 1970; V. Ecsedy, 1993).

Több évtizednyi szünet után, a 17. században újraindul a cirill betűs nyomtatás Erdélyben.¹² Elsőnek a gonorai Dobre pap foglalkozik könyvkiadással, Gyulafehérváron illetve Preszakán. Jellegzetessége, hogy kézzel metszett fabetűkkel dolgozott, nem öntött betűkkel, ami arra enged következtetni, hogy nagyon kicsi felszerelése volt. Nem kizárt, hogy épp Dobre pap¹³ nagyon kezdetleges tipográfiája ösztönözte a gyulafehérvári fejedelmi nyomdát, hogy cirill betűkkel is felszerelkezzen és a kor színvonalán álló könyveket készítsessen Ohridi Štefan szerzetes nyomdász segítségével.¹⁴ Sajnos az 1658-az török-tatár támadás újra évtizedes szünetet idézett elő az erdélyi román könyvnyomtatásban (V. Ecsedy, 1993; V. Ecsedy, 1994; Mârza, 1998).

Erdélyi nyomdatulajdonosok

Nincs minden esetben pontos információink a fentebb említett nyomdák tulajdonosairól vagy az általuk felfogadott faktorokról, de a létező adatok segítségével is lehetőségünk van pár jellegzetességet összefoglalni. Az említett műhelyek minden egyike protestáns nyomdaként van számontartva, de ugyanakkor jól tükrözik a reformáció eszméinek térhódítását is. A szebeni Lucas Trapoldner meglehet, hogy domonkosrendi szerzetes (Popa, 1996) volt, de biztosra állíthatjuk, hogy a kölni egyetemen tanult, ahol viszont nem igazán kerülhetett kapcsolatba a reformáció tanaival. Az ő esetében csak arra gondolhatunk, hogy esetleg németországi tartózkodása során hallhatott Luther tanításairól vagy pedig hazatérése után, mert tudjuk, hogy 1523-ban, Szebenben már olvasták a Luther tanait terjesztő műveket (Teutsch, 1907–1910). Semmit sem tudunk a nyomdásztársa kiletről sem, akár együtt jöhettek Szebenbe a németországi útról, de az sem kizárt, hogy Valentis Corvinus vagy Rabe papnak is szerepe volt a reformáció meghonosodásában. Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy az első kiadványuk, a szebeni naptár hátoldalán rövid katolikus imádságok vannak nyomtatva, de így magában kiragadva, sajnos ez az információ sem mond nekünk különösebbet.

Johannes Honterus olyan nyomdatulajdonos volt, aki Bécsben és Krakkóban tanult, de Regensburgban és Nürnbergben is huzamosabb időt töltött, majd végül

¹² 1588 és 1635 között nem csak Erdélyben, hanem Havasalföldön és Moldvában sem jelent meg román könyv.

¹³ Dascălul Dobre néven is ismeretes volt.

¹⁴ Ohridi már 1644-től Gyulafehérváron tartózkodott.

Bázelben elsajátította a fametszést is.¹⁵ Az ő esetében nagyobb szerepet kap a humanista képzettsége és ennek hatása, és csak ez után szerepel a reformátori tevékenysége. Az első két nyomdaalapító esetében kétségtől függetlenül nagyobb hatással volt az Erdély területén működő reformáció törekvései és kevesebb szereppel bírt a külföldi peregrinációjuk során szerzett információ.

Valentin Wagner, Georg Hoffgreff és Heltai Gáspár, mindenben Wittenbergben tanultak, tehát az ők esetükben nyilvánvaló, hogy németországi tartózkodásuk idején kerültek közelebb a reformáció tanaihoz. Wagner és Hoffgreff először Honterus brassói iskolájában dolgozott, aztán lassan mindenben a nyomdászat felé fordultak. Hoffgreff első kolozsvári nyomtatványának (RMNy 87) költségeit Fráter György fedezte, tehát a szebenihez hasonlóan, újból kapcsolatot találunk a katolikus egyházzal.

Az erdélyi nyomdákban megjelent könyvek nyelvi-tipológiai megoszlása

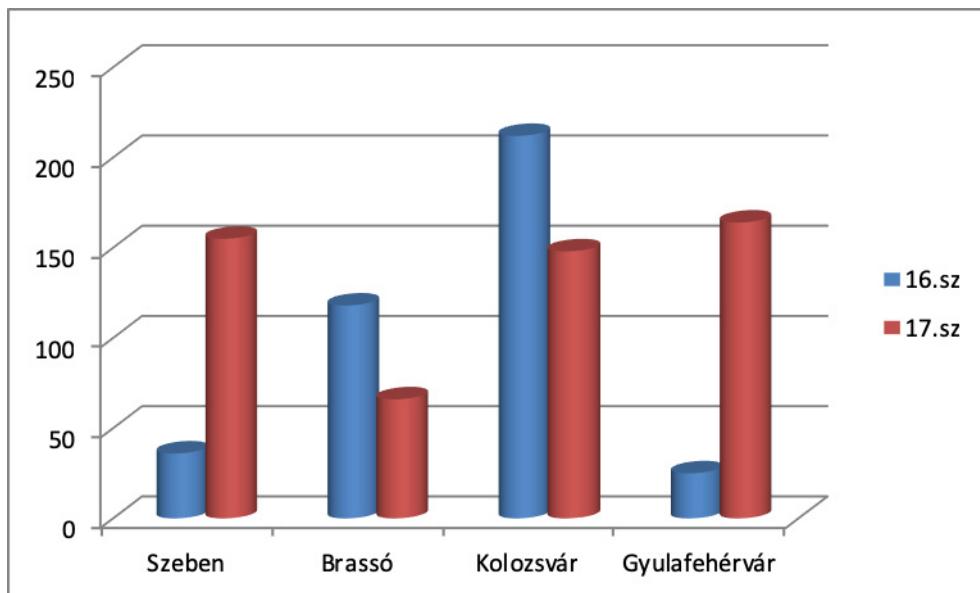
Az 1525-től 1670-ig terjedő időszakban 927 könyv jelent meg a tárgyalt nyomdákban, ami a következőképpen oszloott meg a különböző helyiségek között: Szeben 191, Brassó 184, Kolozsvár 360, Gyulafehérvár 189, Preszák, Szászsebes és Szászváros pedig mindegyikük egy-egy. Nagyjából egyforma számban jelentek meg a könyvek a négy nagyobb nyomdával rendelkező városban, Kolozsvár kivételével, ahol majdnem a kétszeres mennyiséget találjuk. Úgyszintén, érdekes megfigyelni, hogy Brassó és Kolozsvár intenzívebb nyomdászati tevékenységet folytatott a 16. században, míg Gyulafehérvár és Szeben esetében a megvizsgált könyvmennyisége több mint 80%-a a 17. században jelent meg.¹⁶ Brassó és Kolozsvár esetében a különbségek nem éppen annyira nagyok, ettől eltekintve, e két nyomdánál a 17. századra eső években kevesebbet nyomtattak, mint az előzőben.

Erdély nyomdáiban a legtöbb nyomtatvány magyar nyelven jelent meg (40%), ezt követik szorosan a latin nyelvű könyvek (36%). Viszonylag kevés, csupán a könyvek 10%-a, a német nyelvű, tehát a szász lakosság, megszokásból vagy a minőség miatt, a külföldi nyomdák termékeit helyezte előtérbe. A könyvek 2,6%-a görög, 2,1%-a szláv, míg 1,8%-a román nyelvű volt. A többnyelvű nyomtatványok pedig 3,2%-ban találhatók meg.¹⁷

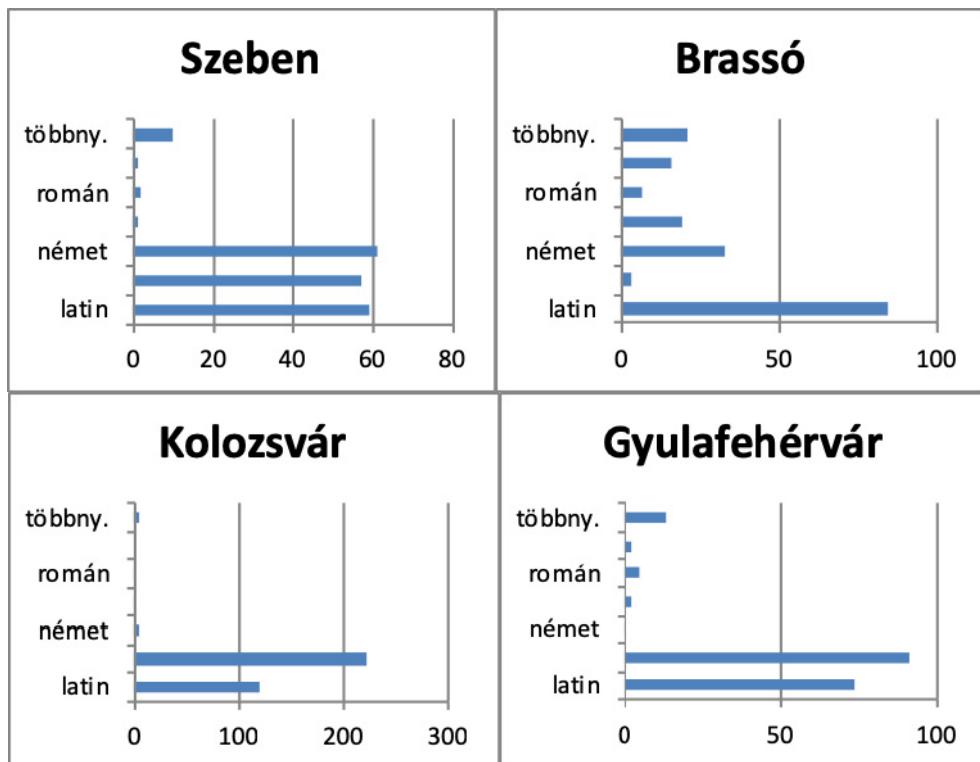
¹⁵ Az itt készített Erdély térképe nagy elismerést hozott neki.

¹⁶ Preszákát, Szászsebest és Szászvárost nem számítom bele, mert csak egy-egy nyomtatvánnyal szerepelnek.

¹⁷ Ezek többször két- vagy háromnyelvű kiadványok, de van példa tíznyelvű nyomtatványra is.

1. ábra: *Könyvek megoszlása századonként*

2. ábra: *Nyelvi megoszlás nyomdánként*

Kolozsváron és Gyulafehérváron a magyar nyelvű könyvek vannak többségen (61% illetve 48%), a latin nyelvűknél Brassó áll az élen (46%) és Szebenben német nyelven jelentettek meg a legtöbbet (31,9%). Brassó vezet a többnyelvű kiadványok terén is, a nyomtatványai 11,4%-át teszik ki ezek a típusú könyvek, ami érthető, hiszen a nyomda a város iskoláját szolgálta elsősorban.

A szebeni nyomtatványok esetében érdekesnek tűnik, hogy szinte ugyanolyan arányban vannak jelen a német, latin és magyar nyelvű könyvek. Szerintem a város földrajzi elhelyezkedése is befolyásol volt erre, ugyanis kereskedelmi szempontból ésszerűnek látszott a tőlük nem olyan messze eső, többségében magyar lakta területek lefedése. Ezzel szemben Brassóban alig szerepel magyar nyelvű könyv, ami érthető, mert nekik nem érte meg ezekkel is kereskedni, helyette inkább a szláv, román és görög nyelvű könyvekre fektetik a hangsúlyt. Főleg azért tartom ezeket érdekesnek mert a nyomda- és könyvtörténetben nem igazán figyelik meg, hogy a nyomdászok kereskedő szellemre mekkora hatással volt a kiadványaiakra, holott nem kéne figyelmen kívül hagyni ezt sem. Nem csupán a nemes eszmék, hanem a hétköznapi valóság, a minden nap megélhetésük is befolyásolta döntéseiket. Egy olyan nyomda esetében, mint a szebeni, amelyik a város tulajdonában állt, ez a szempont még erőteljesebben jelentkezik, mint egy magántulajdonban levő műhelynél. A kalendáriumok száma egy másik bizonyíték a kereskedői szellemet illetően, tudjuk ugyanis, hogy ezek voltak a legkönyebben eladható nyomtatványok. Brassóban, az összesen három magyar nyelvű könyvből kettő kalendárium és Szebenben pedig a magyar könyvek 33%-át teszik ki a kalendáriumok.

A könyvek nyelvi meg műfaji besorolása és ennek a feldolgozása sok érdekes dolgot enged kikövetkeztetni a nyomdák kiadás politikájáról, a nyomdászok gondolkodásmódjáról, mikor és miért kerültek bizonyos műfajok előtérbe vagy éppen hátrányba. Ez az egyik módozata annak, hogy az olvasóközönség igényeiről, műveltségeről is megtudhassunk valamit, és ha ezt kiszélesítjük, akkor az adott kör társadalmába is betekintést nyerünk. Mivel nem csupán egy nyomdát elemzünk, olyan kérdésekre is választ kapunk, hogy melyek voltak az egyes műhelyek jellegzetességei, milyen versengés volt köztük vagy ha észrevehető-e valamiféle kapcsolat a földrajzi elhelyezkedés meg a nyelv kiválasztása között?

Összegzés

A tárgyalt korszak jellegzetességei megakadályoznak egy minden szempontból tökéletesen elfogadható csoportosítás megalkotását, de próbálkoztam minél elfogadhatóbbá és alkalmazhatóvá tenni. Komoly gondot jelentenek, hogy a 16–17. századi nyomtatványok még nem homogének. Megtörtént, hogy egy adott könyvön belül több típusú szöveget is kombináltak, és nem véletlenszerűen, hanem tudatosan, mondhatjuk azt is, hogy a kor igényeinek és elvárásainak megfelelően. Sok esetben ez is

problematikussá teszi egy adott könyv műfaji besorolását. Az egy impresszummal megjelentetett énekeskönyv és káté, prédkáció és vers vagy gyászbeszéd és imádság minden példák lehetnek erre. Nagy bajban vagyunk az irodalmi alkotás kategóriájával is, hiszen egy történelmi esemény leírását vagy bibliai történet elmesélését tekinthetjük szórakoztatónak olvasmánynak is, de akár történelmi vagy vallásos témajú nyomtatványnak is. Nem nehéz tehát arra a következtetésre jutni, hogy a ma használatos tematikus felosztás több okból kifolyólag sem vihető végbe a 16–17. századi könyvek esetében.

A téma komplexitása miatt a nyomtatványok műfaji összehasonlítása még nem befejezett és a következtetésem még nem véglegesek. Elmondhatom, hogy a hitújítás és a reneszánsz kezdeti időszakában Erdélyben dominálnak a latin és a görög nyelvű kiadványok, az anyanyelven nyomtatott könyvek csupán 33%-ot tesznek ki, vagyis nem az egyszerű emberek számára készültek, hanem az értelmezési rétegnek. Ugyanakkor túlsúlyban vannak a vallásos témajú könyvek is, az egész könyvtermés 57,14%-át teszik ki. A reneszánsz fénykorában az elvilágiasodás a jellemző és 37,69%-ra csökkent le a kiadott teológiai művek száma és ezzel együtt az anyanyelvű kiadványok száma már 58%-ra emelkedett.

Érdekes jelenségnek tartom, hogy a kalendáriumok kiadása elég későn vált divatossá Erdélyben, ugyanis 1570-ig csak kettő, aztán 1600 még öt kalendárium jelent meg.¹⁸ Ezt követően már erdélyi szinten sem hiányoljuk ezeket a kiadványokat, a tárgyalt korszak végéig összesen 112 kalendárium jelent meg. Bizonyos fokig ez a nyomdászat, mint mesterségnek a fejlődését is mutatja, mert a nyomdászok üzleti érzékéről és a gondolkodásmódjuk megváltozásáról árulkodik ez a műfaj felkarolása. A nyomdász már nem egyenlő az iskolát felkaroló humanistával vagy a hitújítást szorgalmazó reformátorral, hanem egy mesterség, ami lehetőséget biztosít a megélhetéshez.

Az első nyomdászok hozzájárultak a változás megteremtéséhez, de nem önmagukban, hanem mindig valamilyen más személlyel vagy intézménnyel együttműködve. Ez lehetett a humanista tudós, a lelkész, az egyház, az iskola vagy a különböző törvényhozó szervezetek keresztül akár maga az állam is. Ezen személyek meg intézmények szószólóivá lettek és elsősorban emiatt vívtak ki maguknak az egyedi helyet.

Ezek a műhelyek állandóan keresték az új piacot, mert erre volt a legnagyobb szükségük ahhoz, hogy képesek legyenek nyereséget előállítani. Létszükségletük volt kapcsolatban állni a tudósokkal, iskolákkal, egyházakkal és az állammal, mert ezek biztosították a könyveik előállítására szükséges anyagot. Ám e kapcsolat eredményeképpen létrejött árucikkek, vagyis maguk a könyvek, egyfajta destabilizáló erőt képviseltek az akkori Európában.

¹⁸ Ezzel szemben, a Régi Magyar Nyomtatványokban szereplő teljes könyvanyagban, 1570-ig három, de azután, az 1600-ig terjedő 30 év alatt már hetven kalendárium számolható meg.

A könyvnyomtatást és a reformációt nem tudjuk elválasztani egymástól, de talán a kettő együttesen még felelősebb a 16. században megfigyelhető tudásrobbanás megjelenésében. Itt nem csupán a mind újabb, frissebb és változatosabb könyvcímek megjelenésére kell gondolunk, hanem a nyomtatott könyv számbeli, mennyiségbeli gyarapodására is. Ez jelentette a biztosítékot arra, hogy az információ minden több és több emberhez eljusson és az olvasótábor növekedjen.

Névjegyzék, a tanulmányban előforduló városnevek magyar, román és német elnevezéséről:

Abrudbánya – Abrud – Großschlatten/Altenburg

Brassó – Brașov – Kronstadt

Gyulafehérvár – Alba-Iulia – Weißenburg/Karlsburg

Kolozsvár – Cluj – Klausenburg

Nagyvárad – Oradea – Großwardein

Preszák – Presaca – Kerschdorf

Szászsebes – Sebeș – Mülbach

Szászváros – Orăștie – Broos

Szeben – Sibiu – Hermannstadt

Felhasznált irodalom

Borsa Gedeon, Hervai Ferenc, Pávercsik Ilona et al. (1971–2012): *Régi magyarországi nyomtatványok. Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum*. vol. I–IV. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Bánfi Szilvia, V. Ecsedy Judit (2014): *A magyarországi nyomdászat képes krónikája*. Budapest: Balassi Kiadó.

Demény Lajos (1970): Où en est-on dans la recherche concernant les débuts de l'imprimerie en langue roumaine? *Revue des Études Sud-Européennes*: 241–267.

Demény Lajos (1970): Le livre et l'imprimerie roumaine au XVIe siècle. *Revue Roumaine d'Histoire*: 625–639.

Ilyés B. Hajnalka (2014): *Catalogul cărților vechi tipărite la Cluj între 1550–1800*. Cluj-Napoca: Argonaut.

Mârza Eva (1998): *Tipografia de la Alba-Iulia 1577–1702*. Sibiu.

Popa, Klaus (1996): Neue Erkenntnisse über den siebenbürgischen Buchdrucker Lucas Trapoldner. *Magyar Könyvszemle* 112, 3, 358–361.

Simon Zsolt (2009): Az első szebeni nyomtatványok 1525-ből. *Magyar Könyvszemle* 125, 1, 1–29.

Teutsch, Friedrich (1907–1910): *Geschichte der Siebenbürger-Sachsen. I–III*. Hermanstadt: I:180.

V. Ecsedy Judit (1993): Dobre mester erdélyi nyomdája 1640/1642. *Magyar Könyvszemle*. 109, 2, 146–166.

V. Ecsedy Judit (1994): Cirill betűs könyvnyomtatás a 17. századi Erdélyben. *Magyar Könyvszemle*. 110, 2, 155–175.

V. Ecsedy Judit (1999): *A nyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában*. Budapest: Balassi Kiadó.

Rezumat

Începuturile industriei tipografice transilvăneze coincid cu începutul asimilării ideologilor Reformei religioase. Ne-am obișnuit deja să caracterizăm activitatea tipografice ca o instituție în slujba Reformei. În aceasta idee pare interesant de studiat tipurile de cărți tipărite de tipografiile transilvăneze și modul în care au contribuit la răspândirea ideologiei Reformei în Transilvania.

Atelierele tipografice erau în căutare continuă de noi piețe de desfacere, deoarece trebuiau să rămână profitabili. A fost de o necesitate vitală dezvoltarea legăturilor cu oamenii de știință, școli, biserici și stat, pentru că ei au fost instituțiile care au furnizat material pentru cărțile lor.

Evaluarea distribuției lingvistice a tipăriturilor, determinarea diferențelor genurilor de tipărituri, particularitățile politicilor editoriale contribuie la susținerea teoriilor deja stabilite sau, din contra, duc la invalidarea unora.

Cuvinte cheie: *Transilvania, tipografie, politici de editare.*

Abstract

The beginnings of the Transylvanian book printing coincide with the spreading of the Reformation. It has become a common place to talk about book printing as an institute serving the Reformation. It seemed interesting to examine exactly what kind of books were published by Transylvanian printers and how they contributed to the spread of the ideas of the Reformation in Transylvania.

These printing shops were constantly looking for a new market because they needed to be profitable. They needed to have contact with scientists, schools, churches and the state because they provided the material for their books.

The assessment of the language distribution of books, the determination of the genres of the books, the specificities of the editing policy of the various Transylvanian printing presses help to support or question the theories already established.

Keywords: *Transylvania, printing, editing policy.*

**TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
KUTATÁSOK**

AMI A BARLANGHASONLATRÓL ESZÜNKBE JUTHAT. AVAGY A FILOZÓFIA MENTÁLHIGIÉNÉS VONATKOZÁSAI

BORSOS SZabolcs*

Összefoglalás

A platóni barlanghasonlatban előkerülnek azok a fogalmak, amelyek a létezés kettőségére utalnak és amelyek a keresztény világ sajátosságát is képviselik. Problémáink és kudarcaink feldolgozására a lét egysége és hűsége jelenthet megoldást. Ezért, a kettősséget áthidalására a szeretet eredeti értelmezése jöhét szóba. A szeretet fogalmának sajátos értelmezése éppen a barlanghasonlat-projektben valósul meg, ami egy önismereti játék és évek óta működik a Bolyai Farkas Elméleti Líceumban mint oktatási eszköz.

Kulcsszavak: *platóni fogalmak átértelmezése, keresztény létértelemzés aktualizálása, alkalmazott filozófia, mentálhigiénés eszköz, kreatív terápiás módszertan.*

A kommunikációs miliő mint belátás nem szüntetheti meg az objektivációs világot, mégis vannak kiugró emberek ebben a történelemben, akik nemcsak hogy nem fojtották el érzéseiket, hanem értelmüket és akaratukat is a szeretet anarchikusnak tűnő szolgálatába állították. A sötét középkornak nevezett időszakban feltűnt egy fiú, aki gazdag családból származott és minden megvolt. Egy napon mégis mindenét szétszott a szegények között és egy szerzetesrendet alapított, amely napjainkig is a legnépszerűbb rendek egyike: a ferences rend. Mivel magyarázható Assisi Szent Ferenc magatartása? Talán azzal magyarázható, hogy képes volt túllépni a keresztény szeretet korlátain és felvállalta a kiközösítés veszélyét, ami egyébként be is következett hamarosan. Ezt a képességet honnan „örökölte” és miért nincs ilyen képessége minden embernek? Nem tudunk kimerítő választ adni erre a kérdésre, mert csak annyit tudunk, hogy a Biblia olvasása közben ismerte fel sajátos hivatását. Ez a felismerés tovább fejlődött, mert gyakorlattá vált és kiteljesedett az ő életében. minden ember, legalább egyszer felismerheti sajátos hivatását, a cselekvés és a gyakorlat megvalósultságát azonban sok minden befolyásolja. Legtöbbször a jogi és erkölcsi szabályok gátolják a szeretet kiteljesedését, annak dacára, hogy az emberért, az ember érdekében születtek. Ilyen értelemben érthető az, amikor azt mondják, hogy csak egy kis határ választja el az őrültet a szenttől, mert mindenkitő

* PhD, középiskolai tanár (filozófia), Bolyai Farkas Elméleti Líceum, Marosvásárhely. E-mail: borsos12@gmail.com; www.logivita.com.

valójában kilép a rendszerből, a jól bevált keretből, ezért magatartásuk anarchisztikusnak tekinthető.

Láthatjuk, a szabályok az érzések szintjét nem érintik, mert nehéz lenne előírni bárkinek is azt, hogy mikor mit érezzen. Az érzések megjelenítésében azonban már más a helyzet, mert az értelem és az akarat tevékenységei jól bevált szabályok szerint működnek. Ezért van az, hogy miközben megfogalmazom érzésemet, az már mássá válik, félreérlik. Az a kérdés fogalmazható meg, hogy egyáltalán van-e még esélye a szeretetnek, egy ilyen szabályokkal és jogi normákkal túlterhelt világban? Van-e esélyünk arra, hogy a szeretet keresztény értelmezésének ellentmondásosságából „győztesként” kerüljünk ki? Talán van még egy esélyünk. Ehhez pedig egy sajátos képletet kell betartanunk. Ez a képlet a következő: *visszaugrás az eredethez, zárojelbe téve minden egyéb korlátot, létünköt pedig sajátos élethivatásként szemlélve, meg kell jelenítenünk különösségeinket.* A szeretet keresztény értelmezésében a visszaugrás a Főparancsot jelenti, amelyben kifejeződik az Isten iránti feltétel nélküli szeretet, illetve az embertársi és az önszeretet. Ennek a betartása eljuttathat oda, hogy meg-*tapasztaljam* a szeretet-jelenség újszerűségét, mértéktelenségét, felbugyanó jellegét. Ennek a fenntartása megköveteli, hogy életemet másmódon értelmezzem. Ez a másság azt jelenti, hogy belátom sajátos hivatásomat és aszerint óhajtok elni, minden megteszek életem ilyenszerű kibontakozása érdekében.

A rejtély

Szellemi kalandunk során, állandó jelleggel vissza kell kanyarodnunk Platónhoz, aki barlanghasonlatával máig aktuális sémát vázolt elénk, oly módon, hogy abban benne van az ember, a társadalom, az értékek és a tanulás lényegi megközelítése. Tudhatjuk azt, hogy Platón vezeti be az idea-tant, ami a következőt jelenti:

1. az emberi világ elsősorban árnyékvilág, amelyben az érzékek dominálnak, ezért azt is mondhatjuk, hogy látszatvilág,
2. mindenek felett található az ideák világa, ami az igazi és tökéletes világ, a magánvaló tökéletes lényegiséget találjuk itt, ami örök és változatlan,
3. az ideák ideája az abszolútum, vagyis az istenség (a Nap jelképezi ezt a barlanghasonlatban),
4. az emberi szellem bizonyos értelemben saját testének foglya, ezért mondható el az, hogy el vagyunk szakítva az igazi léttől,
5. hogyan lehet kapcsolatot teremteni az ideák világa és az emberi szellem közt? Az érzékek ebben nem segíthetnek nekünk. Mi a megoldás?

Platón ezt a problémát két mítossal írja körül, amint ezt részletesebben is olvashatjuk az alábbi kötetben (Anzenbacher, 1993: 50–51).

Az első az anamnézisz mítosz, amelynek értelmében az emberi szellem az ideákkal rokon, hozzájuk hasonlatos. Mielőtt az emberi testbe költözött volna, szemlélte az

ideákat. Az érzéki világ azonban elhomályosította, amikor belépett a testbe. Ezért kell kiszabadítani onnan. Ha sikerül kijutnia az emberi szellemnek az érzékek világából, akkor lehetővé válik az emlékezés (anamnézis). Ilyen értelemben, az igazi megismerés nem egyéb mint visszaemlékezés az ideákra. Ez Platón tanuláselméletének az alapja.

A második mítosz a methexisról mint a részesedésről szól. Ez azt jelenti, hogy a világ megformálója, a demiourgosz eleve az ideák mintájára alkotta a kozmoszt az ősanyagból. Így minden természeti dolog részesedik az ideákból.

Mi is a probléma?

Nem is annyira az a gond, hogy Platón milyen mítoszokat javasol megoldásként, hanem a következő tételezés problématiskus: az ideák világát valóságértékűnek tekintette! Mit is jelentett, illetve mit is jelenthet ez napjainkban? Nehéz helyzetben vannak azok a szerzők, akik Platónról próbálják értelmezni vagy filozófiájának lényegét közvetíteni. Amikor az ideák világa kerül terítékre ősi mintákról, lényegi képekről olvashatunk. Mire gondolunk? Egyszerű nyelvi és fogalmi megközelítések ezek csupán, a mögöttes valóságértékűről igazából semmit nem tudhatunk!

Platón, amikor az ideákról beszél, akkor igazi valóságértékűvel felruházott tartományról van szó. Ezt neveztek dualizmusnak, a valóság megkettőzésének.

Mitől fél a 21. századi ember és mi lett a ki nem mondott elsődleges probléma? Az attól való félelem, hogy a valóság kettős is lehet! Platón ideatanában felvillan a probléma, aztán születik rá két mítosz és valahogyan enyhül a gond. Az alapvető probléma az, és elviselhetetlen állapot, hogy létezhet olyan valóság, ami az ember számára nem hozzáférhető. Napjainkban mindenről tudnunk kell, ha éppen ez nem sikerülne, akkor töröljük, nem létezővé formáljuk. Platón megközelítése kísértés az emberi gondolkodásnak, mert olyan tételezés, ami eleve kódolja a kudarcot. Az ember, a maga romlandóságában csupán földbe döngölheti önmagát, ami nem túl kreatív megoldás.

A kereszteny gondolkodás megfontolandó újításokkal áll elő, de alapvetően ugyanazt a sémát követi. A valóság megkettőződése megtörténik itt is, de egyértelmű várakozással párosul, ami a hit és a remény dimenziójában azt jelenti, hogy valamikor eljön az idők végezete és akkor válhat valósággá minden a maga teljességeben. Addig pusztán homályosan és tükrök által szemlélhetjük önmagunkat és a világot. Az ideák világáról úgy beszélnek mint túlvilágról, mint örökkéletről, mennyországról stb. Ugyanakkor azt is olvashatjuk a bibliai szövegekben, hogy Isten Országa közöttünk is van, tehát az egymásra való odafigyelés racionalitása a lehető legélesebb kereszteny követelmény. Van-e itt egyáltalán feloldhatatlan ellentmondás vagy pusztán látszatként fogalmazódik ez meg bennünk?

Az igazi problémafelvetés nem létemléti, mert a valóság megkettőződését az emberi gondolkodás végtére is egységesen, egészében fogja fel. A lét ilyen értelemben

csak hűséges lehet, mert még a hiányát sem tudjuk másképpen kezelni! A platóni kettősséget úgy kell felfognunk, hogy gondolatban játsszuk végig a kettős lehetőség drámáját, de a cselekvések hálójában önmagunkhoz és a másikhoz való hűségünk-ről mint egységes létről teszünk tanúbizonyságot.

Röviden azt kell mondanunk, hogy bármilyen kreatív megoldásban ennek az egységnak kell megnyilvánulnia. A létfakadás, a kimondhatatlan öröm forrása minden esetben elérheti az ember magányát, megalázottságát, félreértegettességét és ilyen értelemben gyógyíthat. Alkalmazott filozófiaként, terápiás gyakorlatként, a Bolyai Farkas Elméleti Líceumban, a végzős diákok számára már évek óta zajlik a következő projekt: *A barlanghasonlat értelmezése.*¹

Felhasznált irodalom

Anzenbacher, Arno (1993): *Bevezetés a filozófiába*. Cartaphilus Kiadó, Budapest.

Rezumat

Peștera platonică dezvăluie conceptele care se referă la dihotomia existenței și care reprezintă, de asemenea, particularitatea lumii creștine. Problemele și eșecurile noastre pot fi rezolvate de unitatea și loialitatea ființei. Prin urmare, interpretarea originală a iubirii poate fi considerată ca o puncte de legătură cu dualitatea. Interpretarea specială a conceptului de iubire se realizează în proiectul educațional, care este un joc de cunoaștere de sine și funcționează de mulți ani în Liceul Teoretic Bolyai Farkas.

Cuvinte cheie: *interpretările conceptelor ale lui Plato, actualizarea conceptelor creștine, filosofia aplicată, igienă mentală, terapie creativă.*

Abstract

The Platonic cave level reveals the concepts that refer to the dichotomy of existence and which also represent the peculiarity of the Christian world. The resolution of our problems and failures can be solved by the unity and loyalty of being. Therefore, the original interpretation of love can be considered to bridge the duality. The special interpretation of the concept of love is realized in the cave project, which is a game of self-knowledge and has been operating in the Bolyai Farkas High School as an educational tool for many years.

Keywords: *platonic concepts, updating christian concepts, applied philosophy, mental hygiene device, creative therapeutic methodology.*

¹ A3-as méretben le kell rajzolni minden, ami eszébe jut a barlanghasonlatról. Ezután, a saját rajz alapján, legalább 5 percig, az osztály nyilvánossága előtt beszélni kell a téma aktualitásáról. Ez a kiindulópontja a közösségi alapokon nyugvó terápiás módszertannak.

A Z GENERÁCIÓ ÉS A (GYORS)DIVAT. KIINDULÓPONTOK KUTATÁSOKHOZ ÉS NEVELÉSI PROGRAMOKHOZ

NISTOR LAURA^{*}

Összefoglalás

A Z generáció életét, öltözködési szokásait is ideérte, lényegesen meghatározza a digitális média. Ez a generáció a közösségi platformokon él, a lájkok alapján vásárol, kommentel, szeretne gyorsan felzárkózni a trendekhez. Következésképpen a fast fashion lánkok tipikus fogyasztói találjuk meg a tinédzserek esetében. Ezeket a jelenségeket a szakirodalom viszonylag jól dokumentálja, de közelebbi (pl. erdélyi) kontextusunk esetében nem rendelkezünk érdemi adatokkal a fiatalok öltözködési, divatvásárlási szokásait és motivációt illetően, holott a gazdaságilag és fogyasztói kultúra szempontjából viszonylag periferikus helyzetünk alapján sajátos helyzeteket valószínűsíthetünk. Írásom célja, hogy felvázoljon néhány lehetséges, hiánypótló kutatási irányt és egy (környezeti) nevelési programot.

Kulcsszavak: *Z generáció, fast fashion, fogyasztás, kutatás, nevelési program*

A Z generáció mint fogyasztó

Társadalmi szempontból az egyes generációkat a kohorsz élmények alapján írhatjuk le. Ezek olyan közös kulturális, társadalmi, gazdasági és politikai tapasztalatok, amelyeket egy-egy generáció élete során megtapasztalt, és amelyek sajátos világnézetek kialakulásához vezettek (Eastman et al., 2012; Töröcsik et al., 2014). Természetesen azt is fontos figyelembe vennünk, hogy a makro-társadalmi, közös élményeken túl, mikro-szintű események is befolyásolják az egyes generációk tagjait: minden, amit a családban, a kisebb-nagyobb közösségekben, térségekben megtapasztalunk egyénenként változó. Következésképpen azt mondhatjuk, hogy minden generációt belül sajátos szegmensek és sajátos egyének különíthetők el. A generációs elmélet ugyanakkor kimondja, hogy a mikro-szintű sajátosságok ellenére a makro-szinten olyan jellegzetes eseményeket találunk, amelyek sajátos habitusok kialakulásához vezettek az egyes generációk tagjainál (Seemiller és Grace, 2016).

A szakirodalomban különféle nézőpontok találhatók az egyes generációk elkölonítésére vonatkozóan (pl. Howe és Strauss, 2000; Oblinger és Oblinger, 2005), de

* PhD, egyetemi docens, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszeredai Kar, Társadalomtudományi Tanszék. E-mail: nistorlaura@uni.sapientia.ro.

nagyvonalakban az alábbi generációkról beszélhetünk: *silent generation*, azaz csendes generáció (1925–1943), *baby boomerek* (1946–1964), X generáció (1964–1980), *millennials*, vagy Y generáció (1981–1995), *post-millennials* vagy Z generáció (1996-tól napjainkig). A Z generáció tehát azokat a fiatalokat foglalja magában, akik jelenleg iskolába járnak, és akik számos olyan közös jellemzővel rendelkeznek, amelyek makro-társadalmi jelenségek következményeként írhatók le. Ezekre itt nem térek ki részletesen, csupán nagyvonalakban vázolom fel a Z generáció néhány fontos jellemzőjét.

Természetesen számos Z generációs jellemző már az Y generációtól is fellehető, hisz minden csoport gyors társadalmi változások (pl. globalizáció, digitalizáció) közepette vált felnőtté egy viszonylag békés világban (Colucci és Scarpi, 2013). A globalizáció és digitalizáció együttese egy nemzetközi, multikulturális generációt eredményezett, amely könnyen mozog a világban és a kommunikációs eszközökön keresztül instant éli meg a világban lezajló eseményeket, ideérte a fogyasztói társadalomban bekövetkező változásokat is (pl. divatok). Az Y és Z generációkat tehát globális generációtól is szokás nevezni a nagyon erős online-jelenlétük miatt (McCrindle és Wolfinger, 2009). A digitális technológiával való szoros összefonódás soha nem látott mértékben jelentkezik, azt is mondhatjuk, hogy az Y és Z generáció tagjai a leghatékonyabban használják az internetet, ami megerősítette ezen generációk befolyását a fogyasztásra is. Itt egyrészt arról van szó, hogy az ügyesebb internethasználat miatt gyakran ezek a saját bevétellel még nem igazán rendelkező egyének (pl. Z generáció tagjai) erős befolyásra tesznek szert a szülők vásárlási szokásaival kapcsolatban. Másrészt, az online teret jellemző gyors folyamatok miatt türelmetlen, a dolgokat azonnal akaró, instant élményszerzésre (*instant gratification*) vágyó egyéneket találunk az Y és Z generációban (Yarrow és O'Donnell, 2009, Heugel, 2015).

Amíg az Y generáció felfedezte a digitális technológiát a felnőtté válás során, a Z generáció beleszületett a digitális világba (Wolters, 2017), élete minden egyes területén használja az online világ által nyújtott lehetőségeket, legyen szó tanulásról, kapcsolattartásról vagy fogyasztásról, életstíusról (pl. vlogok követése, közösségi médiában való erős jelenlét stb.). A digitális világ tele van fogyasztással kapcsolatos tartalmakkal, éppen ezért kézenfekvő, hogy a Z generáció egy igen erős fogyasztásorientált generáció. Nem csak arról van szó, hogy konzumeristák, hanem arról is, hogy másképpen fogyasztanak, mint elődeik. Már az Y generációtól is jellemző tendencia, hogy egy brandekkel, termékekkel, reklámokkal telített világról beszélünk, amely azt sugallja, hogy a társadalmi státusz fenntartásához elengedhetetlen bizonyos termékek, márkák (azonnali) fogyasztása. A közösségi média ikonjai, az influencerek ugyancsak azt sugallják, hogy a vagány (*cool*) életstílust csak a fogyasztás révén tarthatjuk fenn (McCormick, 2016). A Z generáció közösségi médiában való intenzív jelenléte tehát együtt jár e generáció fogyasztással kapcsolatos

fogékonysságával, valamint néhány jellemző marketing-trend megjelenésével (pl. szóbeszéd-marketing, a termékek kibeszélése a közösségi médiában, a tapasztalatok megosztása stb.). Az a tény, hogy a Z generáció még a szüleivel él, és nem igazán rendelkezik saját jövedelemmel nem jelenti azt, hogy ez a generáció elhanyagolható a fogyasztás szempontjából. Ellenkezőleg: a digitális világban való állandó jelenlét egy erősen informált generációt jelent, amely nem csak a trendekkel, divatokkal van tisztában, hanem erős késztetést is érez a trendekhez való csatlakozásara, ami a szüleikre való erős nyomásgyakorlásban, nyaggatásban jelenik meg (Hultén, 2015).

Z generáció és divat

Az egyes generációk öltözködéssel kapcsolatos divatfogyasztása nagyban különbözik, és erre számos kutatás rámutatott. Portolese Dias (2003) amerikai kutatása jelzi, hogy az Y generáció nagyobb örömet leli a vásárlásban, mint elődei, akiknek a vásárlás inkább feladatmegoldást jelent. Bakewell és Mitchell (2003) ugyancsak erre mutatnak rá a brit társadalom esetében: minél fiatalabbak a generációk, annál inkább örömszerző, szabadidős tevékenység a vásárlás. Nadeem et al. (2015) olasz fiatalok körében végzett vizsgálata a közösségi média szerepét elemzi a vásárlás kapcsán: a szerzők szerint a szóbeszéd marketingen keresztül a közösségi média befolyásolja a vásárlást. Az Accenture (2017) kutatása szerint a közösségi média legerősebb hatása a Z generációt figyelhető meg: a Z generáció zöme még mindig offline terekben (pl. pláza) vásárol, de egyre nagyobb fontosságot tulajdonít a közösségi médiának a vásárlás során, legyen szó trendkövetésről, vagy egyes termékek kiválasztásáról, netán egyes termékektől, márkról való elfordulásról, tehát azt is mondhatjuk, hogy ez a generáció sok esetben a like-ok alapján vásárol.

A Z generáció a divattal kapcsolatos marketingüzenetek fontos célpontja (Yarrow és O'Donnell, 2009). Fiatalokról lévén szó, akik számára fontos a megfelelés, az elfogadás, ugyanakkor az egyediség is, a generáció tagjai leginkább aktuális, *cool* brandek irányába fordulnak, amelyeket sajátos módon kombinálnak (Fernandez, 2009). Ezeket a fogyasztói igényeket az ún. *fast fashion* brandek kiválóan teljesítik: elérhető áron kínálnak, újabb és újabb trendeknek megfelelő termékeket az állandó és gyors megújulás után vágyakozó Z generációt (Barton et al., 2012). A fast fashion (gyors divat) brandek globális márkkák, mindenhol jelen vannak, és így az aktuális vagányság (*cool*) alkotókövei, a márkkák termékeiből fiatalos, naprakész outfitek állíthatók össze a fogyasztó helyétől függetlenül (vö. globális egyformaság).¹

¹ Ugyanakkor azt is fontos megjegyezni, hogy a közösségi média lehetőséget teremt számos divattal kapcsolatos szubkultúra megjelenésének és az ezekhez való csatlakozásnak.

Fast fashion: problémák, előnyök

A fast fashion (gyors divat) trendi, viszonylag olcsó ruházati termékekre vonatkozik, amely bizonyos brandekhez köthető és rendkívül gyors termelési-fogyasztási ciklusokkal dolgozik, egyazon szezonon belül többször is kínál új kollekciókat (Egri, 2013). A fast fashion a *haute couture* házak által javasolt luxus divatot és divatirányzatokat másolja le, rendkívül gyorsan, szinte azonnal. A fast fashion ugyanazon szezonon belül akár hetente is új kollekcióval jelentkezhet (Fletcher, 2008). A termelés és fogyasztás közötti időintervallum lerövidülése olyan strukturális változásokon keresztül ment végbe, mint a termelőegységek olcsó munkaerővel bíró országokba való kiszervezése és a gyenge minőségű alapanyagokból való előállítás (Joung, 2014). A fast fashion márkkák viszonylag alacsony árai lehetővé teszik számos termék beszerzését, a túlfogyasztást és eklektikus gardróbok létrehozását (Gabrielli et al., 2013), ami az identitás állandó újraalkotását kínálja fel a megújulást kereső vásárlóknak.

A Z generáció viszonylag keveset tud a fast fashion olyan problémáiról, mint pl. a szállítással, túlfogyasztással járó környezetszennyezés, a termeléssel kapcsolatos etikai problémák stb. (Hiller Connell, 2011), így a fenntarthatóság és divat összegyeztethetősége problematikus, annál is inkább, mert az imázs, az elfogadás fontosabb lehet a fogyasztóknak, mint a környezetvédelem (Gam, 2011). Nem meglepő tehát, hogy fast fashion túlfogyasztásával állunk szemben. Mi több, a kevésbé fejlett gazdaságok esetében a fast fashion brandek túlmisztifikálását is megtaláljuk: ilyen esetekben (pl. Románia) a fast fashion márkkák árai meglehetősen magasak az átlagfizetéshez képest és ezek a márkkák a státusz fontos kifejezőeszközéivé válnak (Goldsmith et al., 2012).

Nem meglepő tehát, hogy egy, erdélyi egyetemisták (Y és Z generáció) körében végzett kutatás (Nistor, 2018) eredményei a fast-fashion brandek iránti elfogultságot jelzi. A kérdezett fiatalok szinte nem is vágyakoznak más márkkára, mint a jól ismert fast fashion brandek. A kutatás meglepő következtetése nem csak a fast fashion már említett státuszjelző funkciója volt, hanem olyan narratívák megjelenése is, amelyek értelmében a fast fashion pozitív értékek hordozója: minőség, egyediség, időtállóság stb. Ezek a narratívák tehát ellentmondanak a gyors divat negatívumait felsorakoztató szakirodalmi tényeknek. A kutatásból az derül ki, hogy a fiatalok zöme nem tud, keveset tud, illetve nem akarja tudomásul venni a fast fashion problémáit.

Az is nyilvánvalóvá vált, hogy a fast fashion márkkák árai meglehetősen magasak az egyetemisták zsebpénzéhez képest, ezért különféle stratégiákat alkalmaznak a kérdezettek: a leárazások követése, a kiváras, az outletekből való vásárlás racionális opciónak tűnik. Ellenben az a tény, hogy a türkálók látogatása a fast fashion termékek fellelése miatt történik igencsak problematikus: a fiatalok a türkálókban

nem annyira kincseket, vintage darabokat keresnek, hanem a globális egyformaságot megtestesítő fast fashion márkkák termékeit (Nistor, 2018). Természetesen a kutatás azt is bizonyította, hogy az egyetemisták körében olyan fogyasztói szegmensek is vannak, amelyeknél a márkkák kevésbé fontosak. Ilyen esetekben az okok egyrészt a kedvezőtlen anyagi helyzetben, illetve fogyasztással kapcsolatos kritikai attitűdökben keresendők. minden esetre, utóbbi szegmensek kisebbséget képviselnek a fast fashion híveihez képest.

1. ábra: *Erdélyi egyetemisták kedvenc ruházati márkkái fókuszcsoporthoz kutatások alapján*

Forrás: Nistor (2018)

Kiindulópontok közös kutatásokhoz, nevelési programokhoz

A fent jelzett kutatáson kívül nem ismerünk olyan széles körű elemzéseket, amelyek erdélyi középiskolások divatfogyasztására vonatkoznának. Éppen ezért fontosnak tartom olyan kutatások végzését, amelyek a középiskolások körében tárnak fel a divatfogyasztás jellemzőit. Munkahipotézisként megfogalmazhatjuk a fast fashion márkkák tényerését, népszerűségét a fiatalok körében. Ezen túl viszont fontos feltárnunk jellegzetes fogyasztói szegmenseket és motivációkat. Ahogyan ezt Törőcsik et al. (2014) magyarországi kutatása is jelzi, a Z generáció különböző fogyasztói szegmenseket foglal magában, a presztízs-orientált fogyasztóktól az ár-tudatosokig, és ezek a szegmensek különböző fogyasztói életstílusokban nyilvánulnak meg.

Erdélyi viszonylatban is fontos megismernünk a Z generáció fogyasztói szegmenseit, ehhez pedig olyan kutatásokra van szükség, amelyek lehetőleg vegyes módszerrel (kvantitatív és kvalitatív) adnak választ az alábbi kérdésekre (lásd bővebben Nistor, 2016): melyek a Z generáció kedvenc márkkái, miért preferálják ezeket a márkkákat, miért fontos az egyes márkkák viselése, milyen pozitív és negatív attribútum-

mokkal ruházzák fel az egyes márkkákat, mikor csatlakoznak divatokhoz, trendekhez, milyen típusú influencereket követnek, illetve az osztályközösségen, baráti körön belül kik számítanak trendszettereknek és miért?

Ami a nevelési programokat illeti, olyan programok kidolgozásán lenne érdekes gondolkodni, amelyek a középiskolák, egyetemek, magánszféra (pl. helyi tervezők) és civil szféra (pl. környezetvédelmi szervezetek) bevonásával valósítanának meg oktató-nevelő programokat az öltözködés fenntarthatósága témában. Ezek a programok akkor válhatnának sikeressé, ha a fast fashion problémáinak bemutatása mellett alternatívákat kínálnának a fiataloknak. Az alternatívák a lassú divat (*slow fashion*) fogalmát és gyakorlatát, valamint olyan manapság divatosnak mondható szubkultúrákat, mint a minimalizmus, a vintage-fogyasztás, a kapszula gardrób stb. eseteit mutatják be. A program sikeressége érdekében a hangsúlynak a vizuális tartalmakra kell tevődnie, illetve olyan influencerek megjelenítésére, akik a fogyasztás terén alternatív életstílusok szószólói.

Felhasznált irodalom

Accenture (2017). *Global Consumer Shopping Survey*. (https://www.accenture.com/t20170210T012359_w/_us-en/_acnmedia/PDF-44/Accenture-Retail-Customer-Journey-Research-2017-Infographic.pdf)

Bakewell, C., Mitchell, V. W. (2003). Generation Y female consumer decision-making styles. *International Journal of Retail and Distribution Management*, 31 (2): 95–106.

Barton, C., Fromm, J., Eagan, C. (2012). *The Millennial Consumer: Debunking Stereotypes*. The Boston Consulting Group.

Colucci, M., Scarpi, D. (2013). Generation Y. Evidences from the fast-fashion market and implications for targeting. *Journal of Business Theory and Practice*, 1 (1): 1–7.

Eastman, J. K., Iyer, R., Thomas, S. P. (2012). The impact of status consumption on shopping styles. An exploratory look at the Millennial Generation. *The Marketing Management Journal*, 23 (1): 57–73.

Egri, P. (2013). H&M mint fast fashion? *Korunk*, 12: 110–118.

Fernandez, P. R. (2009). Impact of branding on Gen Y's choice of clothing. *The Journal of the South East Asia Research Centre for Communication and Humanities*, 1 (1): 79–95.

Fletcher, K. (2008). *Sustainable Fashion and Textiles. Design Journeys*. London: Earthscan.

Gabrielli, V., Baghi, I., Codeluppi, V. (2013). Consumption practices of fast fashion products: a consumer-based approach. *Journal of Fashion Marketing and Management*, 17 (2): 206–224.

Gam, H. J. (2011). Are fashion-conscious consumers more likely to adopt eco-friendly clothing? *Journal of Fashion Marketing and Management*, 15 (2): 178–193.

Goldsmith, R. E., Flynn, L. R., Clark, R. A. (2012). Materialistic, brand engaged and status consuming consumers and clothing behaviors. *Journal of Fashion Marketing and Management*, 16 (1): 102–119.

Heugel, A. (2015). Status consumption and the Millennial consumer. An exploratory study. *University Honors Program. Theses 83*. (<http://digitalcommons.georgiasouthern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1087&context=honors-theses>)

Hiller Connell, K. Y. (2011). Exploring consumers' perceptions of eco-conscious apparel acquisition behaviors. *Social Responsibility Journal*, 7 (1): 61–73.

Howe, N., Strauss, W. (2000) *Millennials Rising. The Next Great Generation*. New York: Vintage Books.

Hultén, B. (2015). *Sensory Marketing. Theoretical and Empirical Grounds*. New York: Routledge.

Joung, H-M. (2014). Fast fashion consumers' post-purchase behaviours. *International Journal of Retail and Distribution Management*, 42 (8): 688–697.

McCormick, K. (2016). Celebrity endorsements: Influence of a product-endorser match on Millennials attitudes and purchase intentions. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 23: 39–45.

McCrindle, M., Wolfinger, E. (2009). *The ABC of XYZ. Understanding the Global Generations*. Sidney: The University of New South Wales Press Ltd.

Nadeem, W., Andreini, D., Salo, J., Laukkonen, T. (2015). Engaging consumers online through websites and social media. A gender study of Italian Generation Y clothing consumers. *International Journal of Information Management*, 35: 432–442.

Nistor, L. (2016). Fashion as a communicative phenomenon. Agenda setting for a research project on youth's clothing consumption. *Acta Universitatis Sapientiae Communicatio*, 3: 73–80.

Nistor, L. (2018). *Fashion as A Communicative Phenomenon. Discourses about Clothing Consumption among Youth*. Doktori disszertáció. Kolozsvár: BBTE.

Oblinger, D. G., Oblinger, J. L. (eds.) (2005). *Educating the Net Generation*. Educase (<https://www.educause.edu/ir/library/pdf/PUB7101.pdf>)

Portolese Dias, L. (2003). Generational buying motivations for fashion. *Journal of Fashion Marketing and Management*, 7 (1): 78–86.

Seemiller, C., Grace, M. (2016). *Generation Z Goes to College*. San Francisco: John Wiley and Sons.

Törőcsik, M., Szűcs, K., Kehl, D. (2014). How generations think. Research on Generation Z. *Acta Universitatis Sapientiae Communicatio*, 1: 23–45.

Wolters, M. (2017). Introducing the iBrains. Understand how to reach tomorrow's shoppers (<https://blog.gfk.com/2017/07/introducing-ibrains-understand-reach-tomorrows-shoppers/>)

Yarrow, K., O'Donnell, J. (2009). *Gen Buy. How Tweens, Teens, and Twenty-Somethings Are Revolutionizing Retail*. San Francisco: Jossey-Bass.

Rezumat

Viața generației Z este puternic influențată de media digitală. Această generație trăiește online, cumpără pe baza like-urilor, postează comentarii și încearcă să se adapteze cât mai rapid la noile tendințe. Acești tineri reprezintă consumatori tipici pentru brandurile fast fashion. Literatura de specialitate este abundantă în ceea ce privește relația generației Z cu fast fashion-ul, însă în context local ducem lipsă de cercetări care să documenteze obiceiurile de consum de modă la generația Z. Contextele locale pot genera segmente de consumatori și motivații specifice cu privire la consumul de modă. Prin urmare, în articolul de față sunt evidențiate câteva posibile puncte de plecare pentru cercetări și programe educaționale ulterioare ce vizează contexte transilvănene.

Cuvinte cheie: generația Z, fast fashion, consum, cercetare, programe educaționale.

Abstract

The life of generation Z is deeply influenced by the digital media. This generation lives online, shops based on the likes and comments a product receives on the social media and tries to adapt as soon as possible to new fashion trends. Such youngsters are typical consumers of fast fashion brands. International literature is abundant in research concerning the relationship of this generation with fast fashion, but we lack such research in Transylvania (Romania). Local contexts can generate specific consumer segments and consumption motivations, so that the present article argues for the need of research and educational programs concerning Transylvanian youngsters' relationship with (fast) fashion.

Keywords: *generation Z, fast fashion, consumption, research, educational programs.*

SKICCELT VILÁG. NŐI SZEREPEK MEGJELENÍTÉSE SZÉKELY KARIKATÚRÁKBAN*

GERGELY ORSOLYA^{}**

Összefoglalás

Gyakran találkozni a székely „vicces” hármas aranyigazságával, miszerint a sör nem ital, az asszony nem ember és a medve nem játék. Bár mindenki hangsúlyozza, hogy ez csak egy vicc, még mindig el-elhangzik a privát és a nyilvános beszédben egyaránt. Racionálisan mindenki egyetért abban, hogy a nők is emberi lények, ugyanolyan jogai vannak, mint a férfiaknak. De a vicc azért „jó”, és persze „ mindenki nevet”. A humor világa minden is kritikusa(bba)n viszonyul a valósághoz, gyakran szarkasztikusan, ironikusan reagál a hétköznapi élet fordulataira, eseményeire, de előfordul, hogy a tehetetlenség, felháborodás, harag kifejeződésének eszköze. Gyakran egy aktuális társadalmi tényt, társadalmi jelenséget vagy szokást jelenít meg. A karikatúra lehetőséget ad a vizuális humorra, egy rövid és vicces epizód kihangsúlyozására, amely erős és nyilvánvaló üzenetet tartalmaz. Az elmúlt néhány évben, évtizedben a Hargita Népe napilap egyik köz kedvelt, hiányozhatatlan eleme a Para István csíkszeredai grafikus által rajzolt, székelyes humorú karikatúra-rovat: ezek képezik jelen elemzés tárgyát. A 2016-os karikatúrákat vettük szemügyre: 230 karikatúrát vizsgáltunk meg, ebből kiválasztottunk 170-et, csak olyanokat, amelyeken megjelennek női karakterek, vagy a szövegben nyilvánvaló jelzés van egy női személyre. A tartalomelemzés módszerét használó kutatás arra keresi a választ, hogy hogyan jelenik meg a nő ezekben a karikatúrákban? Milyen szerepekben, milyen külső és belső jellemvonásokkal? És miért lehet ez egy társadalomtudományi elemzés tárgya?

Kulcsszavak: társadalmi nemi szerepek, női szerepek, tartalomelemzés, karikatúra.

1. Bevezető, szakirodalmi keret

A humor egy univerzális jelenség, minden kultúrában megjelenik valamilyen formája. De minden az adott kultúrától és a kontextustól függ, hogy milyen keretek között mozog és milyen mértékben és módon fogadható el (Sen, 2012: 1). A társadalmi normák befolyásolják azt, hogy mikor mivel lehet viccelődni, de még azt is, hogy mi lehet a viccre adott válasz. A társadalomtudományokban végzett kvalitatív kutatások jó részét a verbális, kijelentés-alapú adatoktól való jelentős függőség

* A tanulmány egyik első változata angolul olvasható: Bakó, R. – Horváth, G. (eds.) (2016) *Mens sana. Rethinking the role of emotions* (Id. Gergely 2016a).

** PhD, egyetemi adjunktus, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszeredai Kar, Társadalomtudományi Tanszék. E-mail: gergelyorsolya@uni.sapientia.ro.

jellemzi: interjúkban, fókuszcsortos beszélgetésekben nagyon lényegesek az elhangzott szavak, mondatok, kifejezések, hasonlatok, metaforák, a narratívák. A humor elemzés egy potenciális minőségi kutatási eszköz (Sen, 2012: 2), ugyanis egy sokkal finomabb, árnyaltabb képet kaphatunk a mai társadalomban uralkodó normákról és szabályokról, a tényleges társadalmi gyakorlatokról (Kutch, 2012: 141). Tartalom-elemzéssel (például kijelentés-analízissel vagy megnevezés-analízissel) a humor-elemzés potenciálisan felderítő-magyarázó típusú kutatási technikaként használható (Sen, 2012: 2).

A humor szóbeli vagy írott viccek, vicces tevékenység, amely nevetést és jókedvet vált ki (Critchley, 2002; Ritchie, 2004, id.: Sen, 2012: 1). A vicc egy szórakoztató kommunikációs folyamat, (1.), amely a hallgatókból (olvasókból) pozitív kognitív vagy érzelmi reakciót vált ki (Crawford, 1994: 57) (2.) vagy pozitív „érzelmeket és ismereteket produkál” (Romero–Cruthirds, 2006: 59). Radcliffe–Brown (1940) szerint a humor lehet imperatívus, azaz kötelesség: két ember között a viccelődés nemcsak megengedett, de előírás is lehet (Radcliffe–Brown, 1940: 196). szimmetrikus (mindkét fél ugrathatja a másikat) A „tréfálkozó viszonyok” két ember közötti ilyen fajta viszonyt jelöli, amelyben az egyik fél a másikat meg kell viccelnie, és a másik fél – helyzetétől és a kettejük viszonyától függően elszennedi a viccelődést sértődés nélkül, vagy visszavág (Radcliffe–Brown, 1940: 196). Azaz ez a tréfás kapcsolat lehet szimmetrikus: a két személy mindegyike lehet a viccnek a szennedője, és minden fél ugrathatja a másikat. Viszont lehet aszimmetrikus is, mely során csak az egyik kárára történik a viccelődés, aki visszautasítás nélkül elfogadja, vagy enyhébb módon reagál rá (Radcliffe–Brown, 1940: 196). Biró (1997) szerint a régiónak hagyományosan kódolt az, hogy kivel és hogyan lehet tréfálkozni. Ez sem nem „tisztességes” és nem is szimmetrikus, főleg a női lakosság és részben a fiatalabb generációval szemben. Csakis a férfiak élcelődhetnek másokon. A fiatal, házas ember van a legjobb viccelődés helyzetben, és a legkiválóbb „célpontok” pedig főként: egy fiatalabb fiú, egy házas rokon fiatalasszony, illetve az idős emberek (Biró, 1997: 29). Azok, akiket megvicceltek, nem reagálhatnak ugyanúgy, általában el kell viselniük. Különösen azok, akik valamely szerencsétlen hibát követtek el, mindegy, hogy a közel avagy a régmúltban tették azt (Biró, 1997: 67). Ezek az emberek a kollektív szórakozás tárgyát képezik (Gergely, 2016a).

A karikatúrák világát, különösen a politikai karikatúrák világát a férfiak uralják: Politikai karikatúra-világ jellegzetesen férfivilág: férfiak művelik, azaz a karikatúrák készítői főként férfiak, alapvetően a férfiak világáról szól, és a férfiértékek dominálnak benne. A rajzokon előfordulnak a nők is, de csak mellékszereplőkként, kiegészítő kellékeként, akárcsak a kilencvenes évek magyarországi politikájában (Argejó, 2003). De mondhatnánk: a romániai politikában is. A nemi szerep az önmegvalósítási stratégiák sokféleségén keresztül jelenik meg a humor világában, és nagyon fontossá válik a kinézet, az öltözöt, a viselkedés és a nonverbális kommu-

nikáció, és természetesen a szerepkörről sem, mivel minden segíti a sikereket, mivel megfelelnek a többiek elvárásainak (Kessler és McKenna). A társalgási humor ereje az önállóság megteremtésében és bemutatásában rugalmasságával, közvetettségével és kétértelműségevel függ össze (Birkay, 1988; Crawford, 2003).

Bota (2007) szerint a Székelyföldön élő emberek minden nap élethelyzetét tükröző „humoros” rádió reklámok alapvetően a székely szokásokra, nyelvhasználatra, értékvilágra, mentalitásra utalnak, az önfelismerésből származó humorra építének. A reklámokon keresztül a hétköznapi emberek média nyilvánosságot kapnak, de nem valami kivételes életesemény miatt, hanem egy minden nap élethelyzet kapcsán. A „kis pamfleteknek” arra alapoznak, hogy az emberek minden tudnak nevetni mások kárán, főleg akkor, ha érzik, hogy az adott helyzet róluk is szól vagy szólhatna. (Bota, 2007: 74). A reklámok nem azt jelzik, hogy milyen buták a székely vagy csíki emberek, hanem azt, hogy mennyire másképp gondolkodnak. Ha el is vannak túlzozva, de gyakran úgy hangzanak, mintha maguk a rádióhallgatók vagy legalább a szomszédjuk mondaná, de „nem hangzik el annál nagyobb „hülyeség”, mint, amit az ember hall vagy hallhatna az utcán” (Bota, 2007: 74). Feltételezzük, hogy karikatúráinknak ugyanaz a forrása, és a népszerűségnek ugyanaz a kulcsa: azért nevetünk, mert megértjük a poént, és mert ismerünk valakit, aki hasonló helyzetben van, vagy hallottunk egy nagyon hasonló történetet, vagy teljes mértékben elközelhetőnek és valószerűnek tűnik számunkra az, amire a vicc alapoz. És vicces, mert személytelen: a viccek olyanok, mint én és te, de nem pont én vagy nem pont te vagyunk benne. És beazonosíthatók a viccekben a kultúrára jellemző hiedelmek, sztereotípiák és előítéletek a minden nap dolgokról, helyzetekről, viszonyokról (Gergely, 2016a). Például: házasságról, párapáncsolatokról, háztartási munkamegosztásról, nemi szerepekről, társadalmi elvárásokról. Az újság segítségével találkozhatunk az ideális nő mítoszával (Sütő–Egeressy, 2007), vagy – karikatúrák esetében – a nem ideális nő szatirikus mítoszával.

2. Módszertan

Para István¹ grafikus a *Hargita Népe* megyei napi lap munkatársa sok éve, és naponta megjelenő karikatúrái évek óta töretlen népszerűségnek örvendenek. Karikatúrái közödveltek minden korosztály körében, még azok a fiatalok is ismerik és követik napi rendszerességgel nevettető rajzait, akik általában nem olvassák az újságot. A szisztematikus adatelemzés céljából a 2016-os karikatúráit elemeztük, az elekt-

¹ Para István jól ismert és nagyon népszerű karikatúrista Erdélyben, különösen Csíkszeredában és Hargita megyében. Több mint 50 újság és magazin számára rajzolt karikatúrákat, de könyvborítókat, posztereket, szórólapokat, pólókat is készít, könyvei is jelentek meg. 1994 óta a Hargita megye első és legolvasottabb napi lapja, a *Hargita Népe* munkatársa. (Forrás: www.parapista.com and https://hu.wikipedia.org/wiki/Para_István)

ronikusan elérhető karikatúrákat gyűjtöttük össze,² szám szerint 230-at. Ezek közül kiválogattuk azokat,³ ahol megjelenik egy női szereplő, vagy konkrét utalás van rá, ezekre szűkitettük az elemzést. Így 175 karikatúrát emeltünk be az elemzésbe és egy adatbázist hoztunk létre. Első lépésben egy olyan adatbázist állítottunk össze, amelyben megpróbáltuk minden egyes karikatúrát bizonyos szempont szerint (SPSS program segítségével) címkézni és osztályozni, majd megpróbáltunk hasonlóságokat és különbségeket, összefüggéseket keresni.

A tartalomelemzés módszerét használva a megjelenő szereplők kategorizálását, leírását céloztuk meg, a kommunikációs folyamat és viszony elemzését, valamint a vicc, a poén elemzését – a szöveg értelmének elemzését.

3. Eredmények

A 175 karikatúra minden össze húsz százalékában nincs női karakter, viszont itt is a megjelenített szituáció vagy párbeszéd egy női személyre utal, vagy egy nőhöz kapcsolódik. Azt mondhatjuk el ezeknek a karikatúráknak a szereplőiről, hogy a leggyakoribb szituációban egy férfi és egy nő (51%) jelenik meg. A második leggyakoribb humorosan megrajzolt jelenet két nő közötti párbeszéden alapszik (18,8%), a harmadik leggyakoribb szituációban pedig két férfi látként – általában a nőkről – beszélgetni (16,5%).

1. táblázat: A karikatúrában megjelenített beszédhelyzetek szereplői (Gergely 2016a: 163)

	N	%
férj – feleség	39	22,3
szülő – gyermek	17	9,7
anyós – meny/vej	4	2,3
barátok	28	16
szomszédok, ismerősök	19	10,9
kvázi idegenek, formális ismerősök (pl. orvos-páciens)	54	30,9
más	14	8
összesen	175	100

Ami a kommunikációs helyzeteket illeti, találkozunk formális beszédhelyzettel, például páciens és orvos,⁴ vendég és pincér, vagy autóvezető és rendőr között zajló

² minden héten öt karikatúra jelenik meg, azaz hétköznaponként egy. Tehát kb. 260 karikatúra évenete, így több mint 5720 karikatúra jelenhetett meg 22 év alatt, amiőt a lapnál dolgozik a karikatúrák szerzője. Mivel 90%-át nem lehet digitálisan visszakeresni, így az első elemzést az on-line elérhető karikatúrák elemzésére szűkitettük.

³ A karikatúrákat a következő helyről töltöttük le: <http://hargitaneppe.eu/para/#prettyPhoto>

⁴ – No, doktor úr, úgy kezelje az anyósomat, mintha a magáé lenne. [http://hargitaneppe.eu/para/#prettyPhoto\[gallery\]/47/](http://hargitaneppe.eu/para/#prettyPhoto[gallery]/47/)

kommunikáció kerül ábrázolásra viccesen. Azonban az informális viszonyokból, párbeszédekből van több: férj és feleség vitája vagy beszélgetése, szülő és gyermek beszélgetése, barátok egymás közti panaszkodása, anya-lánya tanácskozása, szomszédasszonyok beszélgetése stb. minden ötödik karikatúra humora a férj és a feleség közötti viszonyra tesz utalást vagy konkrétan arra épül.

3.1. A lányok angyalok – jellemvonások, tulajdonságok

A karikatúrákban megjelenő női karakterek nagyon nőiesek, a vizuális ábrázolás kicsit túlhangsúlyozza nőiességüket, úgymond egyértelműsítő női mivoltukat, és a nőkkel szembeni társadalmi elvárásokat, helyenként a sztereotípiákat is gyakran kihangsúlyozza. A női szereplők legtöbbször hosszú hajúak, kifejező szeműek, dúsajkúak és dúskeblűek, telt idomokkal rendelkeznek, az esetek többségében telt-karcsúak vagy nem ritkán túlsúlyosak is. Majdnem minden nő, aki ezeken a karikatúrákon megjelenik, többnyire rövid ruhát vagy szoknyát visel magas sarkú cipővel, néha kézitáskával vagy ridiküllel. Ritkán vidéki, idősebb nőket is láthatunk, akik többnyire hagyományos népviselben vannak és kendőt viselnek. Mosolyognak vagy beszélnek, néha kiabálnak. A szájuk minden nagynak van rajzolva (ahogy a férfiak esetében az orr van eltúlozva). Az érzelmeik egyértelműek, nem szükséges továbbgondolni, kitalálni, hogy mit éreznek, gondolnak. Az életkor tekintetében a női karakterek kortalanok, de talán lehet azt mondani, hogy inkább középkorúak.

1. kép: *A boldog házasság titka*

– Egy tuskó vagy Géza! Valahányszor veled beszélek, csak ásítozol.
Dehogyan ásítozom, csak szólni próbálok.⁵

A karikatúrák női szereplőinek főbb személyiségebeli vonásait és viselkedésükből, kijelentéseikből kirajzolódó személyiségeik összességében enyhén negatív, nem

⁵ [http://hargitaneppe.eu/para/#prettyPhoto\[gallery\]/254/](http://hargitaneppe.eu/para/#prettyPhoto[gallery]/254/)

túl szímpatikus képet rajzol. Ezek a nők főleg diktátorok, akik uralkodnak férjeik, gyermekük, családjaik felett, akiktől mindenki fél, akik mindenki életét megkezserítik. Sokszor gonosz boszorkányok. Túl sokat beszélnek, nagyon bizonytalanok, autóvezetésben elég gyengék, szeret szép és gratulálni, becsapják és megcsalják a férjeiket, vagy pedig túlságosan naivak és buták ahhoz, hogy rájöjjön, hogy a férjeik megcsalják. Munkáról, szakmai teljesítményről nem dicsekedhetnek, ha valaki pedagógus, pénztáros, titkárnő munkakörben dolgoznak azok, akiknél beazonosítható egy foglalkozás vagy munkahely.

Megpróbáltuk beazonosítani a megjelenő női karakterek fő jellemzőjét a karikatúra szövege alapján. A beazonosított jellemvonásokat 17 kategóriába csoportosítottuk. Ha megnézzük a kategóriákat, rájöünk, hogy a női karakterek egy nem túl szímpatikus nőtársadalom rajzolódik ki. Jó, pozitív tulajdonságot, viselkedést szinte kizárolag csak az anyaság kapcsán lehet beazonosítani. Feleségeként a nő gyakorlatilag inkább egy házisárkányként jelenik meg nagyon sok karikatúrában. Túl naiv vagy túl mohó. Szeret pletykálni, vásárolni, pénzt költeni, felületes, túl sokat beszél, és nem vezethet autót vagy parkolhat egy autót (lásd a táblázatot).

A női karakterek névtelenek, személytelenek. A férfi karakter gyakran Jenőként, vagy Szabó bácsiként, a fiatal fiúk Kázmérkaként jelennek meg, de a nőknek nincs konkrét nevük.

2. táblázat: A női szereplők jellemvonásai

Milyen a nő?	Gyakoriság ⁶	Példák a karikatúrák szövegeiből
sárkány, diktátor	36	– <i>Hogy van a feleséged?</i> – <i>Beteg.</i> – <i>Veszélyes?</i> – <i>Nem, csak amikor egészséges.</i> ⁷
buta, együgyű, butuska	27	– <i>Mi az a lottó?</i> – <i>El kell találni 5 számot.</i> – <i>Értem... és milyen messziről?</i> ⁸
házasságtörő	18	– <i>Drágám, ha rád fog hasonlítani (a kisbaba) az csodálatos lesz.</i> – <i>És ha rád fog hasonlítani, Jenő, az csoda lesz...</i> ⁹
kapzsi, anyagias ¹⁰	11	– <i>Bezzeg, mielőtt elvettél, rengeteg ékszert kaptam tőled.</i> – <i>Láttál te olyan halászt, amelyik eteti a halat, miután kifogta?</i> ¹¹

⁶ A 175 karikatúrából melyik jellemvonás milyen gyakran fordult elő.

⁷ <http://hargitaneppe.eu/para/#jp-carousel-9645>

⁸ [http://hargitaneppe.eu/para/#prettyPhoto\[gallery\]/512/](http://hargitaneppe.eu/para/#prettyPhoto[gallery]/512/)

⁹ <http://hargitaneppe.eu/para/#jp-carousel-4608>

Milyen a nő?	Gyakoriság ⁶	Példák a karikatúrák szövegeiből
naív, hiszékeny	11	– Már a postásban sem lehet megbízni! – Miért? ... – Képzeld, a férjem Szovátán van gyógyulni, a posta meg párizsi bélyegzőt nyomott a képeslapra! ¹²
jó anya/jó feleség	10	– Lázas vagy fiacskám, anya mindenki készít egy jó finom tyúkhúslevest. – Inkább adjon neki egy szaros Paracetamolt! ¹³
gonosz boszorkány	6	– Irén, jól kisminkeltem magma? – Dehogyi, még látszik az arcod! ¹⁴
cinikus, pletykás	6	– Hogy nehogy könnyűréneket tartásá, az első randin kessel-villával ette a banánt. ¹⁵
költekező	4	– Doktor úr, valami baj van a látásommal... – Miből gondolja? – Hát, amiötö megműsítettem egy vasat sem látok otthon
gyenge sofőr	4	– Van egy jó hírem és egy rossz, Bélám. Melyiket mondjam? – A jót... – Működik a légszák... ¹⁶
túlsúlyos	4	– Öregnek, kövérnek s csúfnak láccok... Mongy valami biztatót, Están! – No, de a szemed az erőst jó. ¹⁷
szabálysértő	3	– Biztos úr, kértem, keresse meg a jogosítványomat, mert szemüveg nélkül nem látok semmit. ¹⁸
felszínes	3	– Paróka, műköröm, szilikon mell... És még maguk akarnak igazi férfit! ¹⁹
szószátyár	3	– Drágám, ettől a panorámától elakad a szavam! – Rendben, itt fogunk sátorozni!
határozatlan	2	Anyakönyvvezető előtt a menyasszony és két vőlegény jelölt. A menyasszony pénzt dob fel, hogy valahogy tudjon döntést hozni. ²⁰

¹⁰ – Amikor megműsítettem az asszony megkappa a nevem. Mikor elváltunk, megkappa a kocsit is, a házat is. <http://hargitaneppe.eu/para/#jp-carousel-22670>

¹¹ <http://hargitaneppe.eu/para/#jp-carousel-25309>

¹² <http://hargitaneppe.eu/para/#jp-carousel-9955>

¹³ [http://hargitaneppe.eu/para/#prettyPhoto\[gallery\]/583/](http://hargitaneppe.eu/para/#prettyPhoto[gallery]/583/)

¹⁴ [http://hargitaneppe.eu/para/#prettyPhoto\[gallery\]/378/](http://hargitaneppe.eu/para/#prettyPhoto[gallery]/378/)

¹⁵ [http://hargitaneppe.eu/para/#prettyPhoto\[gallery\]/419/](http://hargitaneppe.eu/para/#prettyPhoto[gallery]/419/)

¹⁶ [http://hargitaneppe.eu/para/#prettyPhoto\[gallery\]/246/](http://hargitaneppe.eu/para/#prettyPhoto[gallery]/246/)

¹⁷ [http://hargitaneppe.eu/para/#prettyPhoto\[gallery\]/185/](http://hargitaneppe.eu/para/#prettyPhoto[gallery]/185/)

¹⁸ [http://hargitaneppe.eu/para/#prettyPhoto\[gallery\]/502/](http://hargitaneppe.eu/para/#prettyPhoto[gallery]/502/)

¹⁹ [http://hargitaneppe.eu/para/#prettyPhoto\[gallery\]/368/](http://hargitaneppe.eu/para/#prettyPhoto[gallery]/368/)

Milyen a nő?	Gyakoriság ⁶	Példák a karikatúrák szövegeiből
csúnya	2	<p>– Őszintén, Szabó úr, nem tetszik a felesége...</p> <p>– Nekem sem doktor úr, de amekkora vagyona van az apjának...²¹</p>
más vagy nem beazonosítható ²²	26	

A női viselkedésmintákra, magatartásmodellekre, jellemzőkre való utalás néha a férfiakkal párhuzamban állított módon szűrhető le. Például nem arra van egyértelmű utalás, hogy milyen a nő, hanem milyen a férfi, és annak az ellenkezője igaz a nőre.²³ Sok esetben a férfi karakterek sem igazán kedvelhető, szímpatikus figurák, például túl sokat isznak, túlságosan zsugoriak, részegen érkeznek haza, megcsalja a feleséget, állandóan panaszkodik stb. Viszont a női szereplők többsége, főleg a felesékként feltüntetett nők annyira „kegyetlenek”, kiabálnak, vitatkoznak, számonkérnek, így a férfi negatív jellemvonások eltörpülnek a női negatív jellemvonások mellett. Semmiképp nem lehet empatikus, együttérző a befogadó (olvasó) a karikatúrák női szereplőivel szemben.

2. kép: Akié az utolsó szó²⁴

– Apjuk, mi az a visszhang?

– Hát az egyetlen, ami vissza mer pozfázni anyádnak.²⁵

²⁰ [http://hargitaneppe.eu/para/#prettyPhoto\[gallery\]/485/](http://hargitaneppe.eu/para/#prettyPhoto[gallery]/485/)

²¹ <http://hargitaneppe.eu/para/#jp-carousel-24920>

²² Nem minden esetben volt lehetséges valamilyen személyiségbeli vonást beazonosítani, például amikor a nő csak hallgatóság, vagy a poén nem utal női magatartásra, viselkedésre.

²³ – Ti férfiak, ha megvesznétek, sem kérdeznétek meg a helyes utat, inkább két órát mentek bolond-felé. – Az lehet, de a háttal parkolásnál behozzuk. <http://hargitaneppe.eu/para/#jp-carousel-23743>

²⁴ [http://hargitaneppe.eu/para/#prettyPhoto\[gallery\]/445/](http://hargitaneppe.eu/para/#prettyPhoto[gallery]/445/)

3.2. Nőtípusok, női szerepek

A 175 karikatúrában fellelhető vagy utalás erejéig előforduló női karakterek szerepazonosítása nyomán összesen 27 szerepkategóriát jelölhetünk meg. Ezek nem kizárolagos szerepek, hiszen gyakran kumulálódnak: például egyik karikatúrában megjelenik az anyós, aki egyúttal anya is, vagy a várandós kismama, aki egyúttal feleség is.

Azt mindenkiépp megállapíthatjuk, hogy a karikatúrákban szereplő nők elsősorban feleségek, és néha feleségek és anyák, vagy ritkábban csak anyaként jelennek meg. Akár azt is mondhatnánk, elsősorban a feleségek vannak kikarikározva ezekben a karikatúrákban. Találunk más, feleség szerepkörtől független női karaktereket is, de nagyon elenyésző arányban. Azt is láthatjuk, hogy a karikatúrák női karaktereire nem jellemző a munkaerőpiaci aktivitás, illetve nem erre fókuszálnak a karikatúrák. Nagyon kevés nőnek van beazonosítható foglalkozása, munkahelye. Ha mégis, elárusítónőként, tanítónőként, titkárnőként, nővérkeként jelenik meg. Egyetlen esetben előfordult egy politikusnő is (ld. 3. táblázat).

3. táblázat: A karikatúrákban megjelenített női szerepek

feleség	81	tini lány	4	sztriptíztáncsnő	2
anya	23	titkárnő	4	várandós kismama	2
barát	14	sofőr	4	szingli	1
anyós	6	tanítónő, tanárnő	3	takarítónő	1
szerető	6	menyasszony	3	kolléga	1
barátnő	6	vásárló	3	nővérke	1
elárusítónő	5	modell	2	politikus	1
leánygyermek	4	boszorkány	2	prostituált	1
ismerős, szomszéd	4	meny	2	nagymama	1

A szexualitás a szinte minden csupán a nem házas nőkkel társított,²⁶ vagy akkor jelenik meg a képeken, ha valaki házasságtörést követ el.²⁷ Itt gyorsan megjegyezzük, hogy háromszor annyi esetben fordul elő a karikatúrákban, hogy a férfi csalja meg a feleségét, mint fordítva.

²⁵ <http://hargitaneppe.eu/para/#jp-carousel-20596>

²⁶ – Kisasszony, elveszítette a szüzességét? – Miért, talán megtalálta? <http://hargitaneppe.eu/para/#jp-carousel-9295>

²⁷ Egy kivétel: – Szexuális téren egyre összehangoltabb vagyok a feleségemmel. – Valóban? – Igen. Tegnap például mindenki körül ugyanakkor fájt a fejünk. <http://hargitaneppe.eu/para/#jp-carousel-10650>

3. kép: *Manapság csak sárkányokat vehetsz feleségül*²⁸

Hozzáj jösz Malvin? – Igen.

*De azonnal állj fel, mert tönkretesz a nadrágunkat*²⁹

A feleség szerepe is komplex módon jelenik meg, de a sárkányként megjelenített feleség a leggyakoribb. Vannak karikatúrák, ahol a kezes bárány típusú menyecske jelenik meg, viszont az ilyen típusú feleség sem tökéletes: nem tud főzni,³⁰ vagy más dologban nem eléggyé ügyes.

Mivel ennyire fontos a feleség szerep, megnéztük, milyen lenne az ideális feleség, a férfi szereplők szerint. Merthogy arra nincs példa, csakis ellenpélda. Tehát az ideális feleség az lenne, aki ügyesen mosogat,³¹ otthon ül, nem költekezik, nem kiabál, nem csalja meg a férjét, és persze nem erőlteti a házasodást, nem kényszeríti házasságra a férjét, ugyanakkor nincs édesanyja, akiből zsarnok anyós lehetne. Soha nem hagyja el a férjét, vagy ha mégis, semmiképp sem tart igényt a házra, autóra, semmirre, kivéve a gyerekeket.³² Mindig legyen szép, okos, toleráns, empatikus, és értelemszerűen tudjon parkolni. De sajnos a „mi” feleség-típusunk éppen ennek

²⁸ – A régi szép időkben megölte a sárkányt, aztán feleségül vettek a hercegnőt. Manapság viszont csak sárkányokat vehetsz feleségül. <http://hargitaneppe.eu/para/#jp-carousel-41005>

²⁹ <http://hargitaneppe.eu/para/#jp-carousel-61639> f

³⁰ – Férfjeeském, nem fogod elhinni, de ezt az ünnepi levest egyedül süütöttem! <http://hargitaneppe.eu/para/#jp-carousel-19544>

³¹ – Megnősültél, vagy még mindig egyedül mosogatsz? – Igen. – Mit igen? – Megnősülttem, és még mindig egyedül mosogatok... <http://hargitaneppe.eu/para/#jp-carousel-27833>

³² A nejem egy hárpiá. De sajnos olyan, mint egy kézigránát: ha leveszem a gyűrűjét, repül a házam. <http://hargitaneppe.eu/para/#jp-carousel-27998>

az ellentéte: anyagias,³³ gonosz, veszélyes,³⁴ és persze férjgyűlölő, férjkínzó. A férjét természetesen rákényszerítette a házasságra, mert az önként soha nem vette volna el.

4. kép: *A boldog vőlegény*³⁵

A feleség, mint házisárkány feleség, a balkezes ügyetlen háziasszony mellett gyakran megjelenik a férjét felszarvazó feleség is. Két esettel lehet találkozni a karikatúrákban: az első helyzetben a férj (majdnem) megtalálja a feleség szeretőjét az ágyban, ágy alatt vagy a szekrényben. A másik helyzetben (az olvasók) tudomást szereznek a megcsalásról, a férj viszont nem.³⁶ Mindkét helyzetben a feleség negatív szereplő, és a férj iránt támad(hat) empátiánk.

A férj és a feleség közötti kapcsolat úgy tűnik, hogy alárendeltségen van: a férfiak egymás közt a feleségeiket sokkal gyakrabban kibeszélik, negatív fényben tüntetik fel, barátaikkal sokkal többször „csámcognak” a nőkön, mint ahányszor a nők gúnyolják ki a férfiakat vagy egyáltalán a férfinemet.

³³ – A feleségnak az a dolga, lányom, hogy annyi pénzt költsön, hogy ne maradjon semmi a szertőnek. <http://hargitaneppe.eu/para/#jp-carousel-21620>

³⁴ – Tata, aztán fél-e az újévi áremelésektről? – Én-e? 40 év házasság után már nem félek semmitől sem! <http://hargitaneppe.eu/para/#jp-carousel-21064>

³⁵ – Biztos, hogy Béla nősülni akart? <http://hargitaneppe.eu/para/#jp-carousel-14034>

³⁶ – Anya, ki ez a göndör hajú, izmos férfi, aki ölel téged ezen a régi képen? – Kázmérka, ő az apád! – Akkor ki ez a kövér kopasz fickó, aki velünk lakik??? <http://hargitaneppe.eu/para/#jp-carousel-10407>

5. kép: Férfiak a nőkről³⁷

– Paróka, műköröm, szilikon mell... És még maguk akarnak igazi férfit!³⁸

A feleség szerepében túlmenően az anyós szerepe is kiemelt. Viszont többnyire az anyós karakter az a férfi anyósát jelenti, csupán két esetet találtunk, ahol a férfi édesanyja jelenik meg. A feleség édesanyja pedig milyen lehetne, ha nem olyan, mint a lánya, vagy még gonoszabb talán. Az anyós tehát gonosz, és az egyetlen célja az életében, hogy megnehezítse és tönkre tegye veje életét, illetve segítse lányát abban, hogy férje élete minél nyomorúságosabb legyen. A legtöbb esetben az anyós-vej közti viszony alárendeltségi: az anyós jobb helyzetben van, ő sértegetheti, bánthatja a vejét, az viszont ennek csak pusztta elszenvedőjeként jelenik meg. Néhány esetben viszont mellérendelési viszonyt találni: a vej is válaszolhat a gúnyolódásra, úgymond egyenlő félként jelenik meg. Meg kell jegyeznünk, hogy az após szerep egyáltalán nem jelenik meg az elemzett karikatúrákban.

Ahogy a női szereplők jellemvonásainak felsorolásánál is láthattuk (5. kép), egy sor olyan tulajdonsággal találkozunk, melyek a női nemmel szemben a „közhiedelem-szerűen” élnek. Ilyen sztereotípiákkal, a nőkkel kapcsolatos általános előítéletekre alapozó „viccekkel” fokozottan találkozhatunk a feleség szerep kapcsán. Ezeket tekintjük át röviden, néhány „beszédes” példa segítségével (Gergely, 2016b: 244–245).

³⁷ – Paróka, műköröm, szilikon mellék.... És még maguk akarnak igazi pasast?! <http://hargitanepu/para/#jp-carousel-10407>

³⁸ [http://hargitanepu/para/#prettyPhoto\[gallery\]/368/](http://hargitanepu/para/#prettyPhoto[gallery]/368/)

6. kép: *A drága mama*

– Milyen szép ősz haja van a vejednek!
– Na látod, ezt is nekem köszönhetni!³⁹

4. Konklúziók

Mint ismeretes, a karikatúra célja a szándékos túlzás: kiemel valamit, túlhangsúlyozva azt, már-már groteszkbe hajlóan. De a viccen és a társadalmi szarkazmuson túl léteznek társadalmi hiedelmek, társadalmi szokások, idealizált kapcsolatok, nemi elvárások. Ezek az elvárások és sztereotípiák nem tulajdoníthatók a művésznek, aki ezeket a karikatúrákat kitalálja, hiszen a művész igyekszik megadni az olvasóknak azt, amit szeretnek, amin nevetni tudnak, amit elfogadhatónak és „valószerűnek” tartanak. Ebben az értelemben a művész arra törekszik, hogy megértse az érdeklődésre számot tartó olvasókat (a régió népességét, illetve hangsúlyosabb módon a napilap olvasóközönségét), és keresse meg a lehetséges „területet”, témát, szereplőket, üzenetet, ahol a vicc célba talál.

„Minden nőnek szüksége van férfira, mert sok olyan dolog van, amiért egyszerűen nem lehet hibáztatni a kormányt!”⁴⁰ – egyik karikatúra poénja, mely – sok hasonló mellett – a partnerével kegyetlen és tisztességtelen feleség képét mutatja. A férfi-női kapcsolatok aszimmetrikusak a karikatúrákban. A női karakter gyakran kegyetlen diktátorként jelenik meg, és nem igazán találunk olyan karikatúrákat, amikor a feleség pártját foghatnánk.

³⁹ <http://hargitaneppe.eu/para/#jp-carousel-9530>

⁴⁰ [http://hargitaneppe.eu/para/#prettyPhoto\[gallery\]/526/](http://hargitaneppe.eu/para/#prettyPhoto[gallery]/526/)

Azt mondhatjuk, hogy ezek a karikatúrák számos előítélet és nemi sztereotípiák artikulációi, amelyek a helyi társadalomban nagyon erősen jelen vannak, emiatt van tapadási felülete az ilyen típusú „viccelődésnek”. Noha igen sértőek a viccek „üzenetei” a női társadalomra nézve, senki sem sértődik meg, hiszen ez „csak” egy vicc. És igen, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a karikatúrákban túldimenzionálódik egy vagy akár több jellemző, ez lehet az oka annak, hogy az társadalomnak elfogadott. De hozzá kell tennünk, hogy a női lakosság nem elég érzékeny, vagy nincs bátorsága ahhoz, hogy érzékenyebb legyen ezekre az élcelődésre. Amennyiben érzékenyebbé válna, előfordulhatna, hogy a karikatúrákba kicsit több szimmetria jelenne meg, a férfiak számlájára is hasonló gyakorisággal élcelődhetne a karikatúrákkal az olvasóközönség. Mivel a karikatúrák minden a kritika valamelyen típusú megnyilvánulása, a tényleges társadalmi problémákra való egyfajta rámutatás vagy azok kiemelése, így azt a következetést vonhatjuk le, hogy a férfiak és a nők, a férfi és a feleség, a lány és a fiú aszimmetrikus elvárásai is a kortárs társadalom részét képezik.

Skiccelt világ? Igen, a skicc az csak egy vázlat. Elnagyolt, csupán a körvonalakat engedi látni. És a skicc szó a vicc-el rímel, utalva arra: minden csak egy vicc. Egy nem (teljesen) valós világnak és valós helyzetnek a körvonalait láthatjuk, ha ezeket a karikatúrákat kezdjük vizsgálni. Viszont a körvonalak bemérhető és belátható módon mutatják a térségen élők „közös tudását”, „közhiedelmeit”, előítélet-rendszerét, valamint kulturálisan mélyen beágyazódott, mindenki által elfogadott társadalmi nemi szerepeket és szerepelvárásokat.

Felhasznált irodalom

Argejó, É. (2003): A politikai karikatúrák a rendszerváltás után. *Médiakutató*. 2003. Tavasz. 5–19.

Biró A. Z. (1997): *Hétköznapi humorvilág*. Pro Print: Csíkszereda.

Bota, Sz. (2007): A székely humor új változatai a csíkszeredai rádióreklámokban. *Székelyföld*. 2007/9. 73–83.

Crawford, M. (2003): Gender and humour in social context. *Journal of Pragmatics*, 35, 1413–1430.

Gergely O. (2016a): Female roles – beyond humour. In Bakó, R. – Horváth, G. (eds.): *Mens sana. Rethinking the role of emotions*. Partium Press: Oradea – University Press: Debrecen. 159–171.

Gergely, O. (2016b): Behind every joke there is a little...? Female roles beyond humour. In Boldea, I. – Buda, D.M. (eds.): *Convergent Discourses. Exploring the Contexts of Communication*. Arhipelag XXI Press: Tîrgu Mureş. 239–248.

Kutch, L.M. (2012): Angela Merkel has more to offer: Satirical Images of Germany's First Female Chancellor. In Carilli, T. – Campbell, J. (eds.): *Challenging Images of Women in the Media: Reinventing Women's Lives*. Lanham, Md.: Lexington Books. 133–144.

Radcliffe-Brown, A.R. (1940): Joking Relationships. *Journal of the International African Institute*, Vol. 13, No. 3. (Jul., 1940). 195–210.

Romero, E. J. and Cruthirds. K. W. (2006): The Use of Humour in the Workplace. *Academy of Management Perspectives*, 20 (2), 58–69.

Sen, A. (2012): Humour Analysis and Qualitative Research. *Social Research Update*. Issue 63. 1–4.

Sütő-Egeressy Zs. (2007): Nőkép egy kommunista nőlapban. *Korunk*. XVIII (3). 103–112.

Rezumat

În Ținutul Secuiesc se poate auzi adesea credința „amuzantă” că berea nu este băutură, femeia nu este ființă umană și ursul nu este o jucărie. Deși toată lumea știe că aceasta este doar o glumă, acest „oracol” comun face parte din discuțiile private dar și publice. În mod rațional, toată lumea este de acord că femeile sunt și ele ființe umane, au aceleași drepturi ca și bărbații. Dar gluma este totuși „bună” și desigur „toată lumea râde”.

Lumea umorului a fost mereu critică privind realitatea, de multe ori într-un mod sarcastic, ironic, reacționează la întâmplărie de zi cu zi, dar este și o modalitate de a exprima chiar neajutorarea, indignarea și mânia. Deseori arată un fapt social actual, un fenomen social sau un obicei. Caricatura oferă ocazia pentru umorul vizual să sublinieze un episod scurt și amuzant care conține un mesaj puternic și evident. În acest context propunem o analiză de conținut de 170 de caricaturi apărute într-un ziar cotidian în județul Harghita în perioada 2016–2017. Scopul nostru este să aflăm cum apar femeile în aceste caricaturi? Ce roluri le sunt atribuite, ce fel de caracteristici au acestea? Si de ce poate fi acesta obiectul analizei științei sociale?

Cuvinte cheie: *roluri de gen, roluri feminine, analiză de conținut, caricaturi.*

Abstract

In Szeklerland one can often hear the “funny” belief that beer is not a drink, the woman is not a human being, and the bear is not a game. Although everyone knows that this is just a joke, this common “oracle” is still appears in the private and public speaking. Rationally everyone agrees that women are human beings as well, they have the same rights as men. But the joke is “good” and of course “everyone laughs”.

The world of humor has always been critical to reality, often in a sarcastic way, ironically, in the twists and turns of everyday life, but it is a modality to express even helplessness, indignation and anger. It often shows a current social fact, social phenomenon or habit. The caricature gives the opportunity for visual humor to emphasize a short and funny episode that contains a strong and obvious message. In this context we propose a content analysis of 170 cartoons appeared in a daily newspaper in Harghita County during 2016–2017. Our aim is to find out how the woman appears in these cartoons? What roles are attributed to them, what kind of characteristics they have? And why can this be the subject of social science analysis?

Keywords: *gender roles, female roles, content analysis, caricatures.*

A GRÓF HALLER CSALÁD SZENTPÁLI ÁGÁNAK A NAGYASSZONYAI A 18. SZÁZADBAN

KÁLMÁN ATTILA*

Összefoglalás

A Haller család Frankföldről származik. Egyik törzshelye Nürnberg városa. A Hallerek története Erdélyben 1526 körül kezdődik, amikor Peter Haller Nagyszebenbe költözik Budáról. Péter fontos tisztségeket tölt be a városban: tanácsos, polgármester. Ő és leszármazottai fokozatosan birtokokat szereznek a Szászföldön kívül. 1699-ben Haller István bárói címet szerez, majd a család különböző ágai, 1711/1713-ban illetve 1753-ban szereznek grófi címet. Három nő, akik nagynevű családok leányaiként beházasodtak a Haller családba a 18. században, Károlyi Klára Haller Gáborné, sőgornője Daniel Zsófia Haller Jánosné és Károlyi Klára menye Grassalkovich Anna Mária, Haller Gáborné meghatározották a család e századbeli történetét. Egyháztámogató tevékenységük, iskolákat támogató adományai, férjük politikai karrierjének a támogatása Erdély nagyasszonyai közé emeli őket.

Kulcsszavak: *Haller, Károlyi, Daniel, Grassalkovich, szerzetesrend, birtok, egyház.*

A Haller család Frankföldről származik. Egyik törzshelye Nürnberg városa.¹ A Hallerek története Erdélyben 1526 körül kezdődik, amikor Peter Haller Nagyszebenbe költözik Budáról. Péter fontos tisztségeket tölt be a városban: tanácsos, polgármester. Első felesége a brassói bíró leánya, Margareta Schirmer, második feleségét azonban már a magyar nemesség tagjai közül választja, Kemény Katalin személyében. Péter és leszármazottai fokozatosan birtokokat szereznek a Szászföldön kívül. Péter fia, Gábor a későbbi fejedelem Bocskai István testvérét, Ilonát veszi feleségül. A 17. század folyamán a család fokozatosan elmagyarosodik. 1699-ben Haller István bárói címet szerez, majd a család különböző ágai, 1711/1713-ban illetve 1753-ban szereznek grófi címet.² A 18. századra a családnak két ága alakult ki, a fehéregyházi és kapjoni. Haller István fiai közül Gábor létrehozta a szentpáli ágat.³ A jelenlegi tanulmány három nő életrajzát vázolja, akik nagynevű családok leányaiként beházasodtak a Haller családba a 18. században, Károlyi Klára Haller Gáborné, sőgornője Daniel Zsófia Haller Jánosné és Károlyi Klára menye Grassalkovich Anna Mária, Haller Gáborné. Károlyi

* PhD, középiskolai tanár (történelem), Bolyai Farkas Elméleti Líceum, Marosvásárhely. E-mail: kalmannattila2021@yahoo.com.

¹ Grossgründlach nevű városrészben ma is élnek Hallerek.

² A német Hallerek csak bárói címet szereztek 1790-ben.

³ A Hallerek 1609-ben szerezték meg a szentpáli birtokot.

és Daniel ugyanannak a kornak a szülöttei, mindenketten több családi szállal kötődnek Erdély nemesi családjaihoz, mindenketten a régi fejedelemkori Erdély értékrendszerének a képviselői, Grassalkovich egy fiatalabb generációnak a tagja, amely jobban integrálódik a Habsburg Birodalomban mint szüleik generációja.

Károlyi Klára, br. Károlyi Sándor és br. Barkóczy Krisztina leányaként született 1697-ben. Az édesanya sokszor panaszkodik leveleiben leánya viselkedésére, személyiségrére. Tanítói Szuhányi Márton és Orbán páter, olcsvai pap, szigorúan próbáltak úrrá lenni a Klára természetén. „Én most jól tanultam volna, ha Orbán uram regulat nem csinált volna, hogy egyszer nem tudtam a leckét, mindenki által letérdepeltetett, a regula pedig az, hogy aki szokott órákon itt nem lesz: letérdepel, én pedig inkább alszom akkor, aki silentiumot nem tart, valamennyit szól, hiába valót annyiszor csókolja a földet” – írja Klára apjának (Takáts, 1914: 231). Lehet, hogy inkább szerette az alvást a tanulás helyett, könyvek iránti szerette azonban fiatal leányként már megnyilvánult. Apja időt talált arra, hogy a katonai táborokból is küldjön haza könyveket (Takáts, 1914). A szülők a kassai apácákhoz küldik tanulni majd otthon, nevelkedik.

1710-ben eljegyzi br. Haller Gábor, Haller István és Kemény Mária fia. A házasságot a következő évben kötik meg. A házasság után a feleség a családi életnek szentelte életét. Klára a tipikus erdélyi háziasszony, aki háziasszonyi teendői között még a kenyérsütés fortélyait is kitanulja. A következő években a házaspárnak sorba születnek a gyerekei: Sándor, István, László, Gábor, Sándor, Júlia, Mária Cecilia.

A családnak csapást jelent Haller Gábor halála 1723-ban. A birtok és a család vezetése a fiatal nemesasszonyra marad. Ebben van segítségére apja Károlyi Sándor, aki kézbe veszi az unokák nevelését. Pozsonyba viszi őket és segédtanítót alkalmaz melléjük. „Olyan az híruk, mint az tatárjárásnak, csak kérdik, ki fiai” számol be egyik levelében (Kovács, 1988: 213).

Károlyi Klára főleg a birtokai igazgatásával volt elfoglalva. Tudomásunk van arról, hogy 1728-ban a katonaság segítségével levezte jobbágyai lázadást, akik úgy tűnik a grófné egyes rendeletei ellen lázongtak (Nagy, 1941).

Személyiségekkel talán legfontosabb jellemzője a mély és őszinte vallásosság. Károlyi Klára egy vallásosságáról és egyháztámogató tevékenységéről híres családban nőtt fel. Károlyi Sándort a katolikus egyház egyik fontos támogatójaként tartották számon.

Hallerné templomépítő tevékenysége messze kimagaslik a kortársak közül. 1713-ban a méhesi tó beszakadó jegéből megszabaduló grófné ígéretet tesz, hogy ha megszabadul, egy kápolnát építet szentpáli birtokán. Ígéretét betartotta és 1740-ben Szentpéton felépült a Szűzanyának szentelt kápolna. A kápolna oltárképén a méhesi tó jegén történteket jelenítette meg az ismeretlen festő.

A család környezetéhez tartozott a minorita páter Kelemen Didák. Talán Kelemen Didákhoz való ragaszkodása is mutatja azt, hogy később is a minorita rend egyik támogatója lett. A család birtokán, Szentpéton, fontosnak tartotta, hogy a település

templomát visszavegye a reformátusoktól 1740-ben. A templom visszavételét is a minoriták segítségével hajtotta végre (GyFLMGyL, 1910). A templom visszavételét követően is a minorita páterek kezdték meg a plébánia megszervezését. A templom visszavételéért hálából zarándoklatot szervezett Máriapócsba, és úgy döntött, hogy megrendeli a pócsi Szűz Mária képének másolatát a szentpáli templom számra.⁴ Hallerné más birtokokon is vett vissza templomokat, így például Györgyfalván 1748-ban, Nyírbaktán 1730-ban.

Kétségtől Károlyi Klára kedvelt kegyjáróhelyei közé tartoztak Máriapócs és Mariazell. Tudunk Károlyi Klára zarándoklatáról 1737-ben Mariazellbe, Máriapócsot érintve, vele utaztak fivére, Károlyi Ferenc gyerekei is. A cél imádkozni a fivéréért és fiáért, akik az 1737–39-es osztrák török háborúban vettek részt (Terdik, 2007). Pontosabban hálát adni azért, hogy Gábor fia megmenekült a Banja Lukai csatában.⁵ Károlyi Klára 1749-ben hunyt el és férje mellé Kolozsváron a ferences templomba temették.

Daniel Zsófia, Daniel Péter és Sárosi Ilona leányaként született 1711-ben. Gr. Haller János felesége lett, aki 1734-el kezdtően Erdély kormányzója. Úgy tűnik, hogy az apa nem nézte jó szemmel az unitárius leány házasságát a katolikus gróffal.

Mint sőgornője, Daniel Zsófia is életét legfőképpen a katolikus hitélet támogatásának szentelte illetve férje halála után küzdött birtokai megmentéséért utódai számára.

Kiemelkedő Daniel Zsófia iskolákat támogató tevékenysége. Zsófia asszony nem tett különbséget iskolák között, ugyanúgy támogatta a piarista, jezsuita, ferences iskolákat. 1763-ban 2000 forintot adományoz a medgyesi piarista iskolának (PRMTKL, o.n.). Végrendeletében sem feledkezik meg a piaristákról: ugyanannak a medgyesi piarista iskolának hagy 2000 rhénes forintot. Ugyancsak a piaristák kapnak meg egy 5000 rhénes forintos tartozást, amely Kornis Krisztina Bornemisza Ignácnénál található. És még hagyott 400 német forintot, azzal a feltétellel, hogy ha nem tudja megadni életében, akkor a javak elosztása előtt legyen kiosztva. A szőkefalvi malom szombati vámját a medgyesi piaristák kapták (Daniel, 1913).

Férjével a medgyesi ferences templom támogatói között vannak. 1742-ben segítettek 3000 rhénes forinttal a templom hajójának az újjáépítését. Ennek a következő felirat állít emléket: „*E/MUNIFICENTIA/ Excellentissimi Domini Domini Comite/ JOANNIS HALLER de HALLERSTEIN/ Principatus Transylvaniae Gubrnatoris/ ac/ CLARAE Consortis Ejusdem Excellentissimae Dominae/SOPHIAE DANIEL/ SvrreXere ChorVs ForniX a DiaCsaCabeLer/ SIC tria sincerino Clarior aVla Deo*” (Kovács, 2012: 66).

⁴ A képet ma a marosvásárhelyi Egyházművészeti Múzeumban őrzik.

⁵ A zarándoklat után készült egyik a mariaelli Szűzanyát ábrázoló képet a marosvásárhelyi Egyházművészeti Múzeumban lehet megtekinteni.

Segítették a nagyszebeni⁶ és a szászvárosi ferenceseket is. A szászvárosi templom újjáépítését vállalták, a felirat amely emléket állít: „Infelix aequata solo quae rudera flevi. Jam laeta expensis sto renovata piis. Gubernatoris Principatus huius Joanis Haller de Hallerstein lectae Charaeque ejus conjugis Sophiae Daniel” (György, 1930: 331).

A jezsuita rend is élvezte Zsófia asszony támogatását. 1777-ben a vámosgálfalvi gabona dézsmát a marosvásárhelyi jezsuita kollégium szegény tanulóinak segítésére ajánlotta fel (Sebestyén, 2009). A marosvásárhelyi jezsuita templom főoltára is a házaspár adományainak köszönhető 1755-ben. Az erdélyi barokk két kiemelkedő képviselője készítette, Johann Nachtigall és Anton Schuchbauer (Márton, é.n.).

Nem szabad ugyanakkor elfelejtenünk azt a 3000 forintot, amelyet végrendeletében a gyulafehérvári trinitáriusoknak hagyományoz arra kérve őket, hogy minden évben mondjanak egy halotti misét a család elhunyt tagjainak az emlékére (Daniel, 1913).

Majdnem egy időben sőgornőjével, Károlyi Klárával a szőkefalvi birtokán lévő unitárius templomot elvette az unitárius hívektől. 1744-ben több unitárius tér katalikus hitre, majd 1745-ben létrejön az első katolikus plébánia a birtokon. Az unitáriusoktól elvett templomnak 1758-ban új tornyot emelnek a kormányzó házaspár adományaiból (Léstyán, 2000). Daniel elkészítette a mariazelli Szűz Mária egy másolatát, Simon Hoffmayer alkotását a templom számára (Mara, 2006). A szőkefalvi birtok katolikusait próbálta erősíteni hitükben a plébániának a testamentumában hagyott adományokkal. Így pld. 1200 forint tartozást hagy az itteni plébániának Medgyes városánál, ugyanakkor a plébánosé a gabona tized (amelyet már a nagyapja Sárosi Péter is adott), illetve a vámosgálfalvi bor negyede (Daniel, 1913).

Daniel Zsófia személyes levelezésébe enged betekintést egy kései leszárma-zottjának köszönhetően kiadott néhány levele.⁷ Ez a levelezés rámutat, hogy Zsófia egy kiterjedt kapcsolatrendszert alakított ki. Legfőbb témaja a leveleknek a családdal kapcsolatos gondok pld. 1776-ban ír Cserey Farkasnak, hogy segítsen unokájának gr. Kornis Zsigmondnak a Királyi Táblához való kinevezésében. Ugyanannak a Csereynek kéri a segítségét a volt jezsuita papok esetében, akik elhagyják az országot, mert kevés jövedelmük van. Úgy érzi, hogy a magyaroknak magyar papjaik kelene, legyenek (Daniel, 1913).

A Haller –Daniel házaspár nagy birtokszerzők voltak. 1743-ban szerezték meg a dévai birtokot. A volt fejedelmi birtok a Kincstár kezelése után külföldiek tulajdonába került. Haller gubernátor Giulio Viscontitól vásárolta meg (Téglás, 1902). A házaspár ízlésüknek megfelelően alakították át a régi fejedelmi lakot, a Magna Curiát, 1744–46 között olyan művészek segítségével, mint Konrad Hammer és Anton Schuchbauer (Bicsok – Orbán, 2015). A várba bekvártélyozott katonaság és a vár lábánál elterülő grófi udvar között azonban nem volt mindig felhőtlen a kapcsolat.

⁶ A házaspár ide is temetkezett.

⁷ Br. Daniel Gábor

Többször panaszkodik a házaspár a hatóságoknak a várbeli katonáakra (Kutschera, 1943). Haller János 1755-ben bekövetkezett halála után a birtok vezetésének gondjai feleségére hárult. Egy 1776-ban Cserey Farkasnak írt levélben panaszkodik, hogy a hadsereg több földet elvett a birtokból és várhatók további kisajátítások. Úgy próbálná pótolni ezeket a veszteségeket, hogy a jezsuiták elvett földjeiből szeretne megszerezni amit, lehet. Ezt szeretné azonban titokban tartani. Cserey ígérte, hogy segíteni fog (Daniel, 1913).

Ugyanakkor a Kamara megtámadta a Hallerek birtokjogát. Az özvegy grófné és egyik veje, gr. Gyulai Ferenc, kihallgatást kértek a császárnénál. Megegyezés született, a császárné közbenjárására és a család tulajdonában maradhatott a birtok még 50 évig (Daniel, 1913). Daniel Zsófia 1783-ban hunyt el, férje mellé a nagyszebeni ferences templom kriptájába temették.

Grassalkovich Anna Mária meghozta a családnak azt a státust, amelyre főleg a fiatalabb generáció törekedett, az Udvar közelébe kerülni. Grassalkovich Anna Mária, Grassalkovich. I. Antal és Klobusiczky Krisztina leányaként született 1736-ben. Életrajzát nem írták meg. Neveltetéséről, életéről kevés adattal rendelkezünk. 1754-ben kötött házasságot gr. Haller Gáborral (H. Gábor és Károlyi Klára fiával) Isaszegen (Fallenbüchl, 1997). A házaspár úgy döntött, hogy a szentpáli birtokon fog letelepedni. (amelyet a kuruc-labanc villongások óta ritkán laktak). Ennek a házasságnak köszönhető a ma is álló kastély építése, az 1760-as években. A kastély építésével párhuzamosan a Károlyi Klára által épített, szentpáli templomot is felújították.

A kortársak nem mindig voltak jó véleménnyel a házaspárról. Rettegi György naplójában azt írta róla, hogy igen szépasszony, de másokat is szeretett (Rettegi, 1970: 363). II. József 1773-as erdélyi látogatása során csípős megjegyzésekkel illettet több erdélyi vezető politikust. Haller Gáborról írta naplójában, hogy „ám bátor tábornok és guberniumi tanácsosok egyike... azt se tudtuk volna, hogy nehezíti a földkerekséget, ha nem Grassalkovich gróf leányát (egy csinos és helyes asszonyt) vette volna feleségül” (Kulcsár, 2004: 425).

Grassalkovich Anna Mária gyerekeinek életében a nagyapa, fontos szerepet játszott. József nevű unokáját a szülők, a gondjaira bízták. Több időt töltött ennek gödöllői kastélyában. A másik unoka Erzsébet, a pozsonyi Notre Dame zárdában tanult a nagyapa gondos felügyelete mellett. Az anya azonban rövidesen maga vette és úgy döntött, hogy saját maga neveli a kis grófkisasszonyt (KvÁLt, 1770).

Hallerné Erdély közügyeiben is próbált szerepet játszani. Ismerjük például közbelépését Teleki Sámuel és Bánffy Ágnes esetében. Bánffy Ágnes a szülei vallási-politikai vitájába keveredett (Bánffy Dénes katolizált, felesége Barcsay Ágnes megmaradt reformátusnak). A református grófkisasszony Teleki Sámuel jegyese lett. Kalandregénybe illő módon azonban sikerült Bánffy Ágnest Bécsbe küldeni ahol végül katolizált. Hallerné segítette Bajtay Antal püspök törekvéseit, aki mostohatestére

volt, kapcsolatain keresztül pedig mindenöt elkövetett Bánffy Ágnes Erdélyből való eltávolításra (Orvostörténeti Közlemények, 1965).

Szentpáli birtokukon kívül,⁸ a házaspár 1770-ben szerez egy Bécshez közelebb eső birtokot, a Vas vármegyei Hegyfalut. Hegyfalu a Draskovich család tulajdonában volt, akik egy kastélyt építettek itt. Draskovich János nem tudott visszafizetni egy kölcsönt. Hitelezői sőgora Haller Gábor és felesége voltak (Virág, 2004).⁹ Férje 1784-ben bekövetkezett halála után Hallerné 1791-ben eladt a birtokot. Úgy tűnik Bécsbe vonult vissza, itt hunyt el 1806-ban. Nem sikerült kideríteni temetkezési helyét. A Hallerek szentpáli nekropoliszában nincs eltemetve.

A három nagyasszony meghatározta a család 18. századi történetét. Erdély nagyasszonyaivá teszi őket mély vallásosságuk, egyház és iskolasegítő tevékenységük. Mindhárom özvegyként, vette kézbe családjaik, birtokaik irányítását, sorsát. Életrajzaik megírása még várat magára, de Erdély 18. századi főnemesi hölgyek panteonjában elfoglalták az őket megillető helyet.

Felhasznált irodalom

Levéltári Források

GyFLMGyL

Gyulaféhérvári Főegyházmegyei Levéltár Marosvásárhelyi Gyűjtőlevéltára, Kerelőszentpáli plébániai levéltár, Kötetek, Historia Domus, 1910.

PRMTKL

Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára, *Acta Fundationismediensis in Transilvania*, Budapest.

KvÁLt

Állami Levéltár Kolozsvári Igazgatósága, Haller család levéltára, dos. 91.

Irodalomjegyzék

Bicsok, Zoltán – Orbán, Zsolt (2012): „Isten segedelmével udvaromat megépítettem...” Történelmi családok kastélyai Erdélyben. Csíkszereda: Gutenberg Kiadó.

Daniel, Gábor (1913): *Újabb adattár a vargyasi Daniel család történetéhez*. Kolozsvár: Ajtai K. Albert könyvnyomdája.

Fallenbüchl, Zoltán (é.n): Anton Grassalkovich. Beamter und Hochadeliger In *Ungarn im 18. Jahrhundert*. h.n.

György, József (1930): *A Ferencrendiek élete és működése Erdélyben*. Kolozsvár: Szent Bonaventura Könyvkiadó.

Kovács, Zsolt (2012): Rolul patronilor în reconstrucția și decorarea barocă a bisericilor franciscane din Transilvania. Cazul bisericilor din Mediaș și Brașov. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Seria Historia Artium*, 66.

Kutschera, Rolf (1943): *Guvernatorii Transilvaniei 1691–1774*. Nagszeben: Cartea Românească.

⁸ Édesapja testamentumában magiszakadás esetén Anna Mária leánya kapta volna a hatvani birtokot.

⁹ Grassalkovich Anna Mária testvére, Franciska volt Draskovich első felesége

Léstyán, Ferenc (2000): *Megszentelt kövek*. <http://mek.oszk.hu/04600/04684/html/1289.html>.

Mara, Zsuzsanna (2006): Egy átalakított Máriacelli Madonna másolat. Legenda, feltételezések és restaurálás. *Csíki Székely Múzeum Évkönyve*, 445–459.

Márton, Judit (é.n.): *A marosvásárhelyi Keresztelő Szent János Plébánia*. Marosvásárhely: Lyra Kiadó.

Orvostörténeti levelek. *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei*. 35/ 1965, 272.

Sebestyén, Mihály (2009): *Időtár I. Marosvásárhely történeti kronológiája a kezdetektől 1848-ig*. Marosvásárhely: Mentor Kiadó.

Terdik, Szilveszter (2007): Rácz Demeter, egy XVIII századi görög katolikus mecénás. *A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* Jósa András Múzeum, 368.

Téglás, Gábor (1902): *Hunyadvármegyei kalauz*, Kolozsvár: Magyar Polgár.

Rezumat

Familia Haller este originară din Franconia. Apare pe teritoriul Transilvaniei în jurul anului 1526. Primul reprezentant al familiei a fost Peter Haller, care venind de la Buda s-a stabilit la Sibiu. El și urmașii săi au achiziționat domenii în afara Sachsenland-ului. În 1699 familia a primit titlul de baron iar diferitele linii titlul de conte în 1711/1713, respectiv 1753. În secolul al 18. trei femei au avut o influență remarcabilă asupra istoriei familiei. Károlyi Klára, Daniel Zsófia și Grassalkovich Anna Mária au fost femei tipice perioadei barocului. În afara faptului că au fost mecenai ai bisericii romano-catolice, au sprijinit școli, au ajutat cariera politică a soților dar și-au adus contribuția la înflorirea domeniilor familiei. Prin activitatea lor și-au câștigat locul în panteonul celebrelor Grand dame transilvane.

Cuvinte cheie: Haller, Károlyi, Daniel, Grassalkovich, ordin religios, domeniu, biserică.

Abstract

The Haller family comes from Franconia. The history of the family in Transylvania begins around the year 1526. Peter Haller came from the town of Buda to Sibiu. He went on to becoming town councillor and mayor. He and his descendants gradually began acquiring estates around Transylvania. In 1699 they were raised to the rank of baron and later they became counts, 1711/1713 and 1753. Three women determined the history of the family in the 18th century. All three were members of great Hungarian aristocratic families. Károlyi Klára, Daniel Zsófia and Grassalkovich Anna Mária not only helped the Church, schools, but also administered estates and helped their husband's political careers.

Keywords: Haller, Károlyi, Daniel, Grassalkovich, religious order, estate, church.

PEDAGÓGIAI KUTATÁSOK

TANÁRKÉPZÉS A BÉCSI EGYETEMEN

TÓDOR IMRE*

Összefoglalás

Írásunk célja az osztrák tanárképzés néhány konkrét, aktuális, és lényeges aspektusának bemutatása, amelyet két részben – általánostól egyedi felé közelítve (Ausztria: tanárképzésről általában, Bécsi Egyetem: itt zajló tanárképzésről, Bécsi Egyetem Vallás-pedagógiai Intézete: pedagógiai gyakorlat ismertetése) – tárgyalunk. Írásunk első részében a pár éve zajló osztrák tanárképzés reformjának szükségességéről, távlatairól, valamint Bécs és Alsó-Ausztria tartományban a 2016/2017-es tanévtől gyakorlatba ültető programjáról szólunk. Írásunk második részében a Bécsi Egyetemen zajló BA- és MA-szintű tanárképzést a nemrég elfogadott és érvénybe léptetett curriculumok olvasata és elemzése mentén mutatjuk be. Ugyanakkor a Bécsi Egyetem Vallás-pedagógiai Intézetében zajló „Pedagógiai Praktikum” (PäP) tantárgy és a hozzá tartozó hospitálás ismertetésére kerül sor, amelynek a 2015/2016-os tanévben a nevesített intézményben töltött négyhónapos kutatói időperiódusom alatt aktív részese voltam.

Kulcsszavak: *tanárképzés, pedagógiai gyakorlat, Bécsi Egyetem.*

Ha tanárokat akarsz képezni, ne arra tanítsd, hogyan továbbítsák a tananyagot és hogyan szervezzék meg a tanórákat, hanem keltsd fel bennük a tudomány iránti vágyat, a diákok iránti szeretetet, és a jövő iránti kíváncsiságot.

(Antoine de Saint-Exupéry szabad olvasata alapján)

1. Ausztria: „Új tanárképzés – a pedagógusi hivatás jövője”

Az osztrák tanárképzés tradíciójából adódóan duális rendszerben működött: a pedagógiai főiskolákon (Pädagogische Hochschule) az általános iskola alsó és felső tagozatán (Volksschule, Hauptschule, valamint Sonder-Schule és Polytechnische Schule) oktató tanárokat, az egyetemeken (Universität) pedig a középiskolákban, gimnáziumokban – Allgemeinbildenden Höheren Schulen (AHS), Berufsbildenden Mittleren und Höheren Schulen (BMHS) – oktató tanárokat képezték (Nyikos, 2011).¹

A 2016/17-es tanévtől kezdődően Bécs és Alsó-Ausztria tartományban az „Új tanárképzés – a pedagógusi hivatás jövője” („LehrerInnenbildung Neu – Die Zukunft

* PhD, egyetemi adjunktus, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszeredai Kar, Tanárképző Intézet; középiskolai tanár (társadalomtudományok), Márton Áron Főgimnázium, Csíkszereda. imretodor@gmail.com, todorimre@uni.sapientia.ro.

¹ Az osztrák közoktatási rendszer struktúráját lásd a tanulmány mellékletében.

der pädagogischen Berufe”) reform programja veszi kezdetét, mely új akadémiai képzést nyújt minden középiskolai tanár (Allgemeinen Pflichtschulen [APS], Allgemeinbildenden Höheren Schulen [AHS], Berufsbildenden Mittleren und Höheren Schulen [BMHS]) számára. A tanárképzés reformját több éven át tartó empirikus kutatás és közvita előzte meg. Szakértőkből álló munkacsoport által kidolgozott két új tanárképzési stratégia – egyiket 2010 márciusában, míg a másikat 2011 júniusában mutatták be a szakma nyilvánosságának – látott napvilágot.² A kutatócsoport záró jelentéseit (Endbericht) közvita követte, amelyet széleskörű konstruktív kommunikáció övezett. A sikeres diskurzus megfelelő, tudományos keretét az oktatási minisztériumok (Bundesministerium für Bildung und Frauen, valamint Bundesministerium für Wissenschaft, Forschung und Wirtschaft) teremtették meg elsősorban helyi, tartományi konferenciák, szakmai kerekasztal tárgyalások megszervezésével (vö. Mayr, 2012; Mayr–Müller, 2010; Mayr–Neuweg, 2009; Mayr–Posch, 2012; Messner–Posch, 2010). Ugyancsak az oktatási minisztérium megbízásából készült a már említett tanárjelölt hallgatók körében végzett empirikus kutatás is.³ A tanárképzés reformjának szükségességét egyrészt a 2003-as OECD Ausztriára vonatkozó jelentése is képezte, melynek értelmében a tanár szerepére vonatkozó feladatok és a vele szemben támasztott követelmények megváltoztak, az osztrák tanárok túlságosan is tudásorientáltak, ugyanakkor nem elégő felkészültek diákjai különbözőségére és eltérő igényeire.⁴ Meg kell jegyeznünk, hogy az első McKinsey jelentés (Barber–Mourshed, 2007) kategorikusan kijelenti, hogy bármilyen oktatási reform, mely elsődlegesen nem a pedagógusképzést célozza meg, hiábavaló erőkötésnek, haszontalan erőbefektetésnek bizonyul. Az oktatásügy reformjának tehát szerves részét képezi a pedagógusok alap- és továbbképzésének megújítása is. Az osztrák oktatáspolitika pedig ezt felismervén próbálja az elkövetkezendő tanárgenerációt az új szellemben, az új idők kihívásaira kiképezni, teszi mindezt a minőségi és a hatékony oktatás javítása, elérése érdekében. Abból a premisszából indulnak ki, hogy a jólét, az értékkadás és a versenyképesség alapjait az oktatás és a tudás képezi. Ebből adódóan a politikai és a társadalmi élet centrumában az oktatásügynek kell állnia.

² LehrerInnenbildung NEU. *Die Zukunft der pädagogischen Berufe*. Die Empfehlungen der ExpertInnengruppe. Endbericht März 2010. [http://www.iue.tuwien.ac.at/ulv/bmwv/LB_NEU_Endbericht_Maerz_2010.pdf] (Megtekintés: 2016. június 22.); PädagogInnenbildung NEU. *Die Zukunft der pädagogischen Berufe*. Empfehlungen der Vorbereitungsgruppe. Juni 2011. [https://www.bmbf.gv.at/pbneu_endbericht_20840.pdf?4dtiae] (Megtekintés: 2016. június 22.)

³ Befragung von Lehramtsstudierenden 2009. Hauptergebnisse. A tanulmányt a szaktárcák – BM für Unterricht, Kunst und Kultur és BM für Wissenschaft und Forschung – megbízásából az Empirikus Társadalomkutatási Intézet (Institut für empirische Sozialforschung) készítette. A kutatásban 14 pedagógiai főiskola és 10 egyetem vett részt, kb. 5200 kitöltött válaszadóval (kb. 20%-a az e-mailen kiküldött kérdőívnek). [https://www.bmbf.gv.at/ministerium/vp/2010/lehramtsbefragung_2009_18910.pdf?4dtiae] (Megtekintés: 2016. június 12.)

⁴ Warum brauchen wir eine neue LehrerInnenausbildung? [<https://www.bmbf.gv.at/schulen/lehr/labneu/warum.html>] (Megtekintés: 2016. június 28.)

A képzés a legfrissebb értesülések értelmében (2016. június 14.) a következő öt intézmény (egy egyetem és négy pedagógiai főiskola) – Universität Wien, Kirchliche Pädagogische Hochschule Wien/Krems, Pädagogische Hochschule Niederösterreich, Pädagogische Hochschule Wien és Hochschule für Agrar- und Umweltpädagogik – közös képzésajánlatának egisze alatt realizálódik.⁵ Az új rendszer tehát szakít a duális képzéssel, ugyanis immáron az egyetem és a tanárképző főiskola együttes erővel képezi ki hallgatóit a tanári szakmára, amellyel gyakorlatba ültették a tanárjelölt hallgatók körében végzett empirikus kutatás eredményeit. A kutatás az osztrák tanárképzés olyan javítható dimenzióira világított rá, mint: a hallgatók szerint az egyetemek a szaktudásátadását, míg a pedagógiai főiskolák főképp a szociális kompetenciák fejlesztését és a gyerekekkel, valamint a fiatalokkal való foglalkozás területén megszerzendő jártasság közvetítésében játszanak kiemelt szerepet. Tehát előbbi esetében a pedagógiai ismeretek, gyakorlatorientált voltának hiányát, míg utóbbi esetében a tudományos ismeretek elmélyültebb elsajátítását hiányolták. A kutatás eredményei alapján egyértelmű, hogy a pedagógiai főiskolákon folyó tanárképzést a tanárjelölt hallgatók összességében jobbnak ítélik az egyetemével szemben.

Az új rendszer ötvözni kívánja mindenek által szükséges, így célja a minőségi, kutatásvezérelt és gyakorlatorientált képzés megvalósítása, mely az iskola szükséglételeihez igazított szaktudományos, neveléstudományi és gyakorlati képzés által valósítható meg. A hallgatók így a tantárgyak és a képzési kínálat széles skálája közül válogathatnak, ugyanakkor szaktudományos, szakmódszertani és neveléstudományi szakértők közepezzé, valamint a későbbi tanári szakma szempontjából szükséges iskolai gyakorlatvezetők irányítása alatt vélezhetik fel magukat.

A tanárképzésbe jelentkező hallgatók csak a pályaalkalmassági vizsga letétele után nyernek felvételt. A pályaalkalmassági vizsga három részből áll: 1) *Online-Self-Assessment (OSA)*, online önértékelés kitöltése (nincs osztályzat), ahol a hallgatók az erős és a gyenge pontjaikat nevesítik, melynek kitöltése előfeltételként szolgál az írásbeli vizsgára való jelentkezéshez. 2) *írásbeli vizsga*, ahol a hallgatók verbális és analitikus alapkompetenciáit, logikai-következetességi gondolkodásmódját, valamint a neveléstudományok alapvető szövegei mentén fellelhető tudásukat mérlik.⁶ 3) *egyéni vizsga- és tanácsadói beszélgetés*, amelyen csak azok a hallgatók vehetnek részt, akiknek sikerült az írásbeli teszt. A beszélgetés során az írásbeli teszt eredményeit analizálják, és stratégiákat fogalmaznak meg a hallgató gyenge oldalainak kompenzációja szempontjából. Akik e beszélgetésen is részt vesznek, azok elkezdhették tanulmányaikat.

⁵ LehrerInnenbildung: Gemeinsames Uni-PH-Studium startet im Herbst: [http://www.kphvie.ac.at/fileadmin/Dateien_KPH/News/Dokumente/PM_LehrerInnenbildung_2016-06-13-FINAL.pdf] (Megtekintés: 2016. június 21.)

⁶ Megnevezik a tananyagot, amelyből az írásbeli vizsgára készülhetnek: Esslinger-Hinz, Ilona – Sliwka, Anne: *Bachelor / Master: Schulpädagogik*. Verlag Beltz, Weinheim und Basel 2011. 85–156.

A tanárképzés – legalábbis a középfokú oktatásban tevékenykedő tanárok esetében – 12 szemeszteres, ahol a 8 szemeszteres alapképzést (Bachelor, 240 ECTS) egy 4 szemeszteres mesteri képzés (Master, 120 ECTS) követ. Az alapképzés során a hallgatók saját érdeklődésüknek megfelelően két szakirányt választanak,⁷ majd tanórái (előadások, szemináriumok, gyakorlatok stb.), szaktudományos és szakmódszertani, valamint általános neveléstudományi ismereteket sajátítanak el. Az alapképzés során minden szakból 100–100 ECTS kell végezniük, melyhez társul a 40 ECTS értékű általános pedagógiai ismeretek képzésben való részvétel. Mindehhez külön még egy 25 ECTS értékű gyakorlati-pedagógiai tanulmányok (PPS) társulnak. A sikeres képzés végén a hallgatók a *Bachelor of Education* titulust szerezhetik meg. A mesteri képzés felépítése, mely 4 szemesztert tart és 120 ECTS értékű, a következőképpen alakul: 35–35 ECTS egyik és másik szakból, 20 ECTS értékű általános pedagógiai ismeretek, 30 ECTS értékű záró szakasz. Mindehhez külön – a BA-hoz hasonlóan – még egy 30 ECTS értékű pedagógiai-gyakorlati tanulmányok (PPS) társulnak. A sikeres képzés végén a hallgatók a *Master of Education* titulust szerezhetik meg.

2. Tanárképzés a Bécsi Egyetemen (Universität Wien)

A Bécsi Egyetemen található Ausztria legnagyobb tanárképző tanintézménye. Az intézmény 27 különböző szakkal rendelkezik, gyakorlatilag a középiskolában oktatásra kerülő tantárgyak összessége megtalálható, így a különböző szakokra jelentkező hallgatók széles spektrum kínálta opció közül válogathatnak. A Bécsi Egyetemen a 2013/14-es tanévben 4.000 hallgató kezdhette meg tanulmányait a tanárképzésben, valamint ugyanazon tanév őszi szemeszterében az intézménynek 12.000 beiratkozott hallgatója volt.⁸ A Bécsi Egyetem a középfokú oktatásban tevékenykedő tanárjelölteket (ISCED 2–3) képezi ki két szakirányból.

A Bécsi Egyetemen a 2015/16-os tanévben még a következő módon lehetett a tanárképzésben részt venni: 1) *BA szintű tanárképzés*, amely 8 szemesztert tart és a BEd megszerzésével zárul. 2) *MA szintű tanárképzés* (a 2015/16-os tanévben vette kezdetét), amely 4 szemesztert tart és az MEd megszerzésével zárul. 3) *egyetemi tanulmány (Diplomstudium) szintű tanárképzés*, amelyre már nem lehetett a jelzett tanévben jelentkezni, és 2020-ig ki is futtatták még e képzési típusban részt vevő hallgatókat.

⁷ A szakok párosításában nincs korlátozás, ugyanakkor nem létezik fő- és mellékszak, minden kettő ugyanolyan értékű. Aki a már meglévőkhöz egy harmadik szakot is választani szeretne, az is lehetséges válik, úgynevezett kiterjesztett tanulmány (*Erweiterungsstudium*) útján.

⁸ [<http://lehrerinnenbildung.univie.ac.at/>] (Megtekintés: 2016. július 11.)

2.1. A BA (Bachelor) szintű tanárképzés⁹

A BA szintű tanárképzés (240 ECTS) négy alappillérre épül: szaktudományi (70–80 ECTS szakonként), szakmódszertani (15–25 ECTS szakonként), általános neveléstudományi ismeretek (36 ECTS) és az iskolai gyakorlat (4 ECTS). A szaktudományi és szakmódszertani képzést minden tanszék maga szervezi meg. A BA szintű képzés során a tanári pályához szükséges alapvető kompetenciák elsajátítása a cél, melyek elmélyítése az MA képzés során valósul meg. Öt kompetenciát azonosítanak be: 1) szaktárgyi kompetencia, 2) szakmódszertani kompetencia, 3) pedagógiai (neveléstudományi) kompetencia, 4) keresztmetszeti kompetencia, 5) szociális kompetencia és szakmai elkötelezettség. Utóbbi kompetencia esetében a hallgatókat a pedagógusok társadalmi felelősségeire készítik fel, akik képesek az iskolán belül és a helyi közösséget érintő szakmai párbeszéd, egyeztetés kezdeményezésére a pedagogusszerep, -munka és -feladatok kérdéseiről.

A keresztmetszeti kompetencia a diverzitás professzionális kezelésmódjához kíván támpontokat nyújtani, olyan releváns tudományos ismeretek átadása mentén, melyeket a pedagógiai-gyakorlati tanulmányok során ki is lehet próbálni, be lehet gyakorolni. A diverzitás olyan tematikára fókuszálnak, mint: az oktatás nyelve (többnyelvűség; a német, mint oktatási nyelv; a német, mint második nyelv); nemi sajátosságok különbségének vizsgálata; politikai, kulturális és vallási kérdésfelvetések; társadalmi-gazdasági státus körüli kérdések stb.. A hallgatónak a kompetencia elsajátítása után képesnek kell lennie a konfliktusok kezelésére, az erőszak megelőzésére; ugyanakkor tudatosan kezelnie az értékek pluralizmusát, nyitottan kell lennie mások véleményének, értékeinek megismerésére, tiszteletben tartására; ugyanakkor képesnek kell lennie olyan pedagógiai szituációk megteremtésére, amelyek a jelzett értékek elfogadását és promoválását segítik elő.

Az általános neveléstudományi ismeretek és az iskolai gyakorlat tanterve hét kötelező modulra és az iskolai gyakorlatra oszlik.¹⁰ Egyes modulok felvétele elő-feltételezi korábbi modulok teljesítését. A modulok 5 ECTS értékűek és az iskolai gyakorlat pedig 4 ECTS-nek számít,¹¹ így összesen 40 ECTS értékű az általános neveléstudományi képzés. Az általános neveléstudományi képzést a Tanárképző Intézet szervezi és koordinálja. A modulok közül a tanulmány szabta korlátok miatt csupán néhányat ismertetek.

⁹ Az alábbi részt az „*Allgemeines Curriculum für das Bachelorstudium zur Erlangung eines Lehramts im Bereich der Sekundarstufe (Allgemeinbildung) an der Universität Wien*” dokumentum alapján ismertetem: [https://ssc-lehrerinnenbildung.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/SSC/SSC_PhilBild/LehrerInnenbildung_LA_Bachelor/BA_Lehramt_AllgTeil_Curriculum_MBL_20140627.pdf] (Megtekintés: 2016. június 20.)

¹⁰ Allgemeine Bildungswissenschaftliche Grundlagen und Schulpraxis. Studienplan LehrerInnenbildung 2014. [https://ssc-lehrerinnenbildung.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/SSC/SSC_PhilBild/LehrerInnenbildung_LA_Bachelor/Studienplan_LehrerInnenbildung_2014.pdf] (Megtekintés: 2016. június 19.)

¹¹ Az iskolai gyakorlatért járó 4 kredit a *pedagógiai-gyakorlati tanulmányok* részét képezi, mely összesen 25 ECTS. Erről a későbbiekben lesz szó.

Az első modul a „*Professionalität und Schule*” (Professzionalizmus és iskola) címet viseli, ahol a hallgatókat az osztrák oktatási rendszer alapvető kérdéseibe vezetik be. A fő témát az iskola, mint társadalmi intézmény, és a tanári szakma képezi, amelynek során a hallgatók egyéni motivációit és képességeit vizsgálhatják felül. Ezen kívül olyan témaik kerülnek napirendre, mint a tanári szakmához szükséges szerű alapvető kompetenciák, a szakmai karrier (továbbképzések stb.), valamint a tanítás és a tanulás intézményi feltételei.

A második modul a „*Bildung und Entwicklung*” (Oktatás és fejlődés), mely két tantárgyat foglal magába: „*Historische und systematische Grundlagen von Bildungstheorie und Bildungsforschung*” és „*Individuums und entwicklungspsychologische Grundlagen von Bildung und Lernen*”. Az első tantárgy a nevelés- és oktatási kérdések történeti áttekintését nyújtja kezdve az ókortól a középkoron át a modern korig (Rousseau, Herbart). Az oktatástörténeti áttekintés során néhány kulcsfogalom körbejárására is vállalkozik: iskola és oktatás, tanuló és tanár, elismerés és hatalom. Ugyanakkor a kurzus az oktatáskutatás lehetőségeit és határait is tematizálja. A második tantárgy a pszichológia tanárképzésben betöltött szerepét empirikus pszicho-pedagógiai kutatások ismertetése mentén vizsgálja.

A harmadik modul az „*Unterricht inkl. Orientierungspraktikum*” címet viseli, melyhez szintén két tantárgy tartozik: „*Didaktik und Unterrichtsforschung*” és „*Orientierungspraktikum*”. Az első tantárgy során a hallgatók tanórákat figyelhetnek meg, tanórákat terveznek és az osztálymenedzsmenthez tartozó ismereteket gyűjtenek, valamint a tanítás szakmódszertana körüli kérdéseket vitatják meg. A második tantárgy során a hallgatókat a majdani hospitálásra készítik fel: lecketervek megírása, tanítási egységek megtartása és kiértékelése (mikrotanítás), tanóra megfigyelésének szempontjai, tanítás során alkalmazott módszerek és segédeszközök, önreflexiós stb.

Az ötödik modul az „*Inklusive Schule und Vielfalt*”, mely során különböző nevelési és tanácsadási elméletek és gyakorlatok kerülnek bemutatásra: alkalmazott csoportdinamika; erőszak, agresszió, konfliktusmegoldás és megelőzés; iskolai szexuál-pedagógia, nem az iskolának, hanem az életnek tanulunk! – új- és újra felfedezett fogalmak szerinti tanulás; interkulturális nevelés és tanácsadás egy kritikus interkulturális pedagógia látószögéből stb.

2.2. Az MA (Master) szintű tanárképzés¹²

Az MA szintű tanárképzés – ahogyan azt már fentebb is említettük – a 2015/16-os tanévben vette kezdetét, amely négy szemesztert tart és a MEd (*Master of Education*) titulus megszerzésével zárul. Az MA szintű tanárképzés (120 ECTS) a BA-hoz

¹² Az alábbi részt az „*Allgemeines Curriculum für das Masterstudium zur Erlangung eines Lehramts im Bereich der Sekundarstufe (Allgemeinbildung) an der Universität Wien*” dokumentum alapján ismertetem: [http://ssc-lehrerinnenbildung.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/SSC/SSC_PhilBild/LehrerInnenbildung_LA_Master/20150622_138_Mastercurriculum_ABG.pdf] (Megtekintés: 2016. június 18.)

hasonlóan szintén négy alappilléren nyugszik: szaktudományi (12–16 ECTS szakonként), szakmódszertani (10–14 ECTS szakonként), általános neveléstudományi ismeretek (20 ECTS) és az iskolai gyakorlat (18 ECTS).¹³ Az MA képzés záró szakasza (mesteri szakdolgozat 26 ECTS és a záróvizsga 4 ECTS ér, 2–2 ECTS szakonként) 30 ECTS értékű. A szaktudományi és a szakmódszertani képzést itt is minden taniszék maga szervezi meg. Az MA szintű képzés előfeltételezi, hogy a hallgatók a BA képzés során elsajátították a tanári pályához szükséges alapvető kompetenciákat és szakismeretet, így az MA képzés során a cél azok elmélyítése.

Az MA szintű tanárképzés esetében négy modul oktatására kerül sor, itt is csak néhány modult ismertetek. A második modul az „*Ausbau Sozialer und Personaler Kompetenzen und Reflexion von Praxis*” címet viseli és két tantárgy is részét képezi: „*Soziale und Personale Kompetenzen*” és „*Reflexion und Evaluation der eigenen Praxis*”. E modul során a cél a hallgatók szociális és személyi kompetenciáinak – hatékonyabb kommunikáció az iskolában – fejlesztése. E modul keretén belül kerül sor a tanítás elemzésének, reflexiójának fejlesztésére is. A hallgatók a jövendő tanári szakmájukhoz szükséges kompetenciák fejlesztését különböző módszerek (tanórák megfigyelése, kutatói tanulás, esettanulmányok, tanóra tervezése és szervezése) begyakorlássával mozdíthatják elő.

A negyedik modul – „*Gestaltung inklusiver Bildungsprozesse*” – a heterogén csoportok sikeres oktatási folyamatának lehetővé tételenek kompetenciáját fejleszti, azaz a hátrányos helyzetű, sajátos nevelési igényű vagy beilleszkedési, tanulási, magatartási nehézséggel küzdő gyermek, tanuló többi gyermekkel, tanulóval együtt történő sikeres neveléséhez, oktatásához szükséges megfelelő módszertani felkészültség elsajátítását. Az elsajátított kompetencia képessé teszi a hallgatót a közös tanulás kialakítására, ugyanakkor az individuális-differenciált teljesítmény követésére, valamint a homogenitás és heterogenitás között fennálló feszültség oldására.

2.3. Pedagógiai gyakorlat (PäP) a Bécsi Egyetem Vallás- és Pedagógiai Intézetében

A bevezetőben jeleztük, hogy a Bécsi Egyetemen még működik az *egyetemi szintű tanárképzés (Diplomstudium)*, amelyre már nem lehet jelentkezni. E képzésben részt vevő tanárszakos hallgatók tanulmányi ideje minimum 9 szemeszter, melynek során szaktudományos és pedagógiai képzésben vesznek részt. Az első 4 szemeszter során a választott terület szaktantárgyait hallgatják, majd a hátralévő 5 szemeszterben szakdidaktikai és szakmódszertani ismeretekre tesznek szert. Tanulmányaik végén 12 hetes iskolai gyakorlaton vesznek részt, mely egy négyhetes bevezető szakaszra és egy nyolchetes gyakorlati részre oszlik. Az egyetemi szintű tanárképzésben végző hallgatók tanulmányaik befejeztével egyetemi oklevelet kapnak és a „*Magister*”

¹³ Az iskolai gyakorlat a *pedagógiai gyakorlat tanulmányok* részét képezi, mely összesen 30 ECTS értékű.

fokozatot szerzik meg. A frissen végzett tanárok az ún. „*Diplomstudium*” befejezése után a doktori tanulmányaiat kezdhették meg.

A képzés második tanévében kerül sor a pedagógiai gyakorlatra (PäP), majd a harmadik-negyedik tanévében a szaktárgyi gyakorlatra (FaP). Miben is rejlik a két gyakorlat közti különbség? A PäP kétórás szeminárium és azzal összhangban tartozó iskolai gyakorlat, amely több szakterületet érintő, így az iskolai gyakorlat során is több tanár óráit lehet hallgatni, míg a FaP szakspecifikus, így csak a saját szakhoz tartozó órákat lehet látogatni (10 alkalom) és azokon órákat tartani (5 alkalom). A megfigyelt és a megtartott órákat egy 30 perces előzetes megbeszélés és hasonló módon egy 30 perces utólagos kiértékelés követ. A FaP végeztével a hallgatók a mentorral együtt beszámolót kell írjanak az eltöltött munkáról, amely a FaP sikeres teljesítését hivatott jelezni. Mindkét esetben a hallgatók mind a mentor személyét, mind az iskolát a megadott lajstromból személyes és előzetes megbeszélés alapján választhatják meg maguk számára. Viszont a két tanév során két különböző mentorhoz és iskolához kell jelentkezniük és az egyik tanévben kötelező módon AHS (*Allgemeinbildenden Höheren Schulen*) típusú iskolában kell hospitálniuk, míg a másik tanévben értelemszerűen BHS/BMS (*Berufsbildenden Höheren Schulen/ Berufsbildenden Mittleren Schulen*) típusú iskolákban is hospitálhatnak.

Összességében a hallgatók pedagógiai gyakorlatának teoretikus háttere a hospitálással és annak szakszerű kiértékelésével összehangoltnak vélhető. A PäP három funkció megvalósítását és a köztük való kapcsolatát hivatott erősíteni: 1) „anyagyűjtés” (az elméletvezérelt kurzusokról, az hospitálásra kijelölt iskola történetéről, beiskolázásáról, tanári karáról stb.). 2) kritikus reflexió (szemináriumon elhangzott és olvasott oktatáselméleti kérdésekről, iskoláról, hallgató óratartásáról, mentortanár által tartott óráról). 3) önértékelés (hallgató kompetenciájának fejlődése a félév folyamán megvitatott elméleti aspektusok, valamint a tanóra megfigyelésének terén; saját jövendő tanári szakmájáról való önreflexió).

Felhasznált irodalom

Dokumentumok

- *** *Allgemeine Bildungswissenschaftliche Grundlagen und Schulpraxis. Studienplan Lehrer-Innenbildung 2014.* [https://ssc.lehrerinnenbildung.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/SSC/SSC_PhilBild/LehrerInnenbildung_LA_Bachelor/Studienplan_LehrerInnenbildung_2014.pdf] (Megtekintés: 2016. június 21.)
- *** *Allgemeines Curriculum für das Bachelorstudium zur Erlangung eines Lehramts im Bereich der Sekundarstufe (Allgemeinbildung) an der Universität Wien.* [https://ssc.lehrerinnenbildung.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/SSC/SSC_PhilBild/LehrerInnenbildung_LA_Bachelor/BA_Lehramt_AllgTeil_Curriculum_MBL_20140627.pdf] (Megtekintés: 2016. június 21.)
- *** *Allgemeines Curriculum für das Masterstudium zur Erlangung eines Lehramts im Bereich der Sekundarstufe (Allgemeinbildung) an der Universität Wien.* [<http://ssc>

lehrerinnenbildung.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/SSC/SSC_PhilBild/LehrerInnenbildung_LA_Master/20150622_138_Mastercurriculum_ABG.pdf] (Megtekintés: 2016. május 19.)

*** Bildungsministerium für Bildung und Frauen: *Warum brauchen wir eine neue LehrerInnenausbildung?* [<https://www.bmbf.gv.at/schulen/lehr/labneu/warum.html>] (Megtekintés: 2016. június 11.)

*** *Lehramtsstudium für die Sekundarstufe Allgemeinbildung in Wien und Niederösterreich* [<http://www.lehramt-ost.at/studium>] (Megtekintés: 2016. június 16.)

*** *Universität Wien. Zentrum für LehrerInnenbildung.* [<http://ssc-lehrerinnenbildung.univie.ac.at/>] (Megtekintés: 2016. május 26.)

Irodalomjegyzék

Barber, Michael – Mourshed, Mona (2007): *Mi áll a világ legsikeresebb iskolai rendszerei teljesítményének hátterében?* London: McKinsey & Company. [https://dl.dropboxusercontent.com/u/21858174/mckinsey2007_magyarul.pdf] (Megtekintés: 2016. március 13)

Esslinger-Hinz, Ilona – Sliwka, Anne (2011): *Bachelor / Master: Schulpädagogik.* Weinheim und Basel: Verlag Beltz.

Härtel, Peter et al. (szerk.) (2010): *LehrerInnenbildung NEU. Die Zukunft der pädagogischen Berufe. Die Empfehlungen der ExpertInnengruppe. Endbericht März 2010.* [http://www.iue.tuwien.ac.at/ulv/bmwv/LB_NEU_Endbericht_Maerz_2010.pdf] (Megtekintés: 2016. május 21.)

Härtel, Peter et al. (szerk.) (2011): *PädagogInnenbildung NEU. Die Zukunft der pädagogischen Berufe. Empfehlungen der Vorbereitungsgruppe. Juni 2011.* [https://www.bmbf.gv.at/pbneu_endbericht_20840.pdf?4dtiae] (Megtekintés: 2016. május 21.)

IFES – Institut für empirische Sozialforschung (2009): *Befragung von Lehramtsstudierenden 2009.* Wien. [https://www.bmbf.gv.at/ministerium/vp/2010/lehramtsbefragung_2009_18910.pdf?4dtiae] (Megtekintés: 2016. június 23.)

Mayr, Johannes (2012): Lehrer/in werden in Österreich. Empirische Befunde zum Lehramtsstudium. In Hascher, Tina – Neuweg, Georg Hans (szerk.): *Forschung zur (Wirksamkeit der) Lehrer/innen/bildung.* Wien: LIT Verlag.

Mayr, Johannes – Müller, Florian H. (2010): Wovon hängt es ab, wie und wieviel sich Lehrerinnen und Lehrer fortbilden? In Schmich, Juliane – Schreiner, Claudia (szerk.): *TALIS 2008: Schule als Lernumfeld und Arbeitsplatz. Vertiefende Analysen aus österreichischer Perspektive.* BIFIE-Report 4/2010. Graz: Leykam. 31–46.

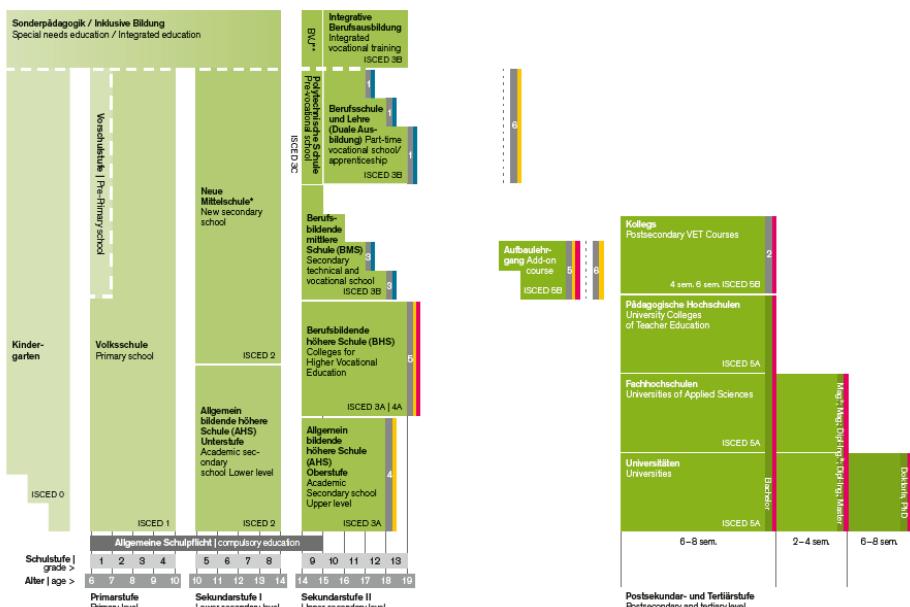
Mayr, Johannes – Neuweg, Georg Hans (2009): Lehrer/innen als zentrale Ressource im Bildungssystem: Rekrutierung und Qualifizierung. In Specht, Werner (szerk.): *Nationaler Bildungsbericht Österreich 2009 – Bd.2: Fokussierte Analysen bildungspolitischer Schwerpunktthemen.* Graz: Leykam. 99–119.

Mayr, Johannes – Posch, Peter (2012): Lehrerbildung in Österreich: Analysen und Perspektiven. In Bosse, Dorit et al. (szerk.): *Reform der Lehrerbildung in Deutschland, Österreich und der Schweiz. Teil I: Analysen, Perspektiven und Forschung.* (Theorie und Praxis der Schulpädagogik). Immenhausen bei Kassel: Prolog Verlag. 29–45.

Messner, R – Posch, Peter (2010): Lehrerbildung in Österreich: Die Reform sollte zu Ende ge-führt werden! *Erziehung und Unterricht*, 1–2. 177–197.

Nyikos Márta (2011): Tanárképzés és a tanári pálya Ausztriában. In Falus Iván (szerk.): *Tanári pályaelosztás – kompetenciák – sztenderdeek. Nemzetközi áttekintés.* Eger: Eszterházy Károly Főiskola. 207–225.

Melléklet

1. ábra: Az osztrák oktatási rendszer

Forrás: *Oktatási miniszterium* [https://bildung.bmbwf.gv.at/schulen/bw/ueberblick/bildungswege2018_grafik.pdf?6g0eth] (Megtekintés: 2018. június 22.)

Rezumat

Scopul scrierii noastre de față este prezentarea concretă, actuală și substanțială a câtorva aspecte ale formării inițiale și aprofundată pentru profesiunea didactică a studenților din Austria despre care vom discuta în două părți, de la general la particular: Austria – prezentarea generală a formării inițiale și aprofundată pentru profesiunea didactică a studenților; Universitatea din Viena – formarea studenților în această instituție. În prima parte a lucrării noastre prezentăm importanța/necesitatea și viitorul/ urmările reformei educaționale care durează de câțiva ani în Austria, dar facem referire și la programele de implementare ale acestora în Viena și în regiunea Austriei de Jos din anul universitar 2016–2017. În a doua parte a lucrării prezentăm modul de desfășurare a formării inițiale și aprofundată pentru profesiunea didactică a studenților la nivelurile recent introduce: BA (bachelor) și MA (masterat) la Universitatea din Viena, bazând-ne pe înțelegerea și analiza curriculumului recent aplicat.

Cuvinte cheie: formarea inițială și aprofundată pentru profesiunea didactică a studenților, practică pedagogică, Universitatea din Viena.

Abstract

The aim of our paper is to present some specific, current and essential aspects of the Austrian teacher training, which we discuss in two parts, from the general to the particular: Austria – teacher training in general, the University of Vienna – presentation of the pedagogical practice. The first part of our paper discusses the necessity and the perspectives of the teacher training reform going on for a few years, as well as its programme implemented in Vienna and Lower Austria starting with the 2016/2017 school year. In the second part of our paper we present the BA and MA-level teacher training at the University of Vienna along the reading and analysis of the recently adopted and implemented curricula.

Keywords: *teacher training, pedagogical practice, University of Vienna.*

AZ ETIKA MINT VÁLASZTHATÓ TANTÁRGY A KÖZÉPISKOLAI OKTATÁSBAN*

BARABÁS GYÖNGYVÉR**

Összefoglalás

Dolgozatom írását megelőzően, azt a célt tűztem ki, hogy egy olyan lehetséges „tankönyvet” készítsek elő, amely alapján lehetővé válna az etika, mint választható tantárgy oktatása. Az alapötlet onnan származik, hogy Magyarországon néhány éve már bevezették az etikát az általános- és középiskolai oktatásban. A magyar kollégák által megírt, szerkesztett tankönyveket érdekeseknek, gyerek-központúaknak, gyakorlatiasaknak, a szövegeiket pedig a tanulók számára is könnyen érthetőeknek találtam.

Munkám során alapos, körültekintő és igényes hozzáállásra törekedtem. Olyan szempontokat tartottam szem előtt, mint: a sokirányú tájékozódás, érdekes, figyelemfelkeltő, gyakorlati hasznossággal is járó téma, az alkalmazhatóság, a középiskolás tanulók kognitív szintje, kreatív gyakorlatok.

Kulcsszavak: *etika, választható tantárgy, kulcskompetenciák.*

Dolgozatom első, terjedelmesebb, része a „*Mit tanítsunk?*” kérdésre adja meg a választ. Az itt található *nyolc fejezet* olyan etikai tartalmakat, kérdéseket, problémákat vizsgál, amely adott esetben egy lehetséges etika tankönyv témai, leckéi lehetsének, természetesen rövidebb változatban, mint ahogyan azokat kidolgoztam. *Az első fejezet* bevezető leckéket tartalmaz *az etika fogalmáról, tárgyáról, feladatáról, fontosabb irányzatairól, valamint a tudományokhoz fűződő viszonyáról*. *A második fejezet* kúlcsfogalma *az erkölcs*, amelynek meghatározását követően kitérek a törvényeire, a működésére, szerepére, jelentőségére, illetve arra is, hogy milyen kapcsolat tételezhető a személy és erkölcs között. *A harmadik fejezet* azt vizsgálja, hogy az erkölcs a társadalom mely területein érvényesül. Ennek függvényében négy tudományterüettel szembeni viszonyát elemzem: *a joggal, a politikával, a gazdasággal és a vallással szembeni kapcsolatát*. Egy etika tankönyv nélkülözhetetlen részét képezik *az etikai elméletek*, amelyek közül *a negyedik fejezetben* a három legfontosabbat és legismertebbet mutattam be: *Arisztotelész erényelméletét, Mill utilitarista etikáját és Kant kötelességetikáját*. *Az ötödik téma* az *igazságosság erkölcsi kérdését* öleli fel, elsősorban Arisztotelész és John Rawls nézőpontjából. *A hatodik*

* Jelen írás az I. fokozati tudományos és módszertani dolgozatom ismertetője.

** Középiskolai tanár (társadalomtudományok), Salamon Ernő Gimnázium, Gyergyószentmiklós. E-mail: perlagyongy24@gmail.com.

fejezet az etika egyik legszebb, a tanulók körében nagy népszerűségnek örvendő boldogság témáját járja körül. A hetedik fejezet olyan fontos bioetikai problémák elemzésével és kritikai vizsgálatával foglalkozik, mint az abortusz, az eutanázia, a dajkaterhesség és béranyaság, a klónozás és génmanipuláció, az öngyilkosság és a halálbüntetés. Az elméleti rész utolsó, rövid fejezete az erkölcs és felelősség problémakörét járja körül, kitérve a felelősség legfontosabb típusaira, valamint a felelősségvállalás nélkülözhetetlenségére.

Dolgozatom második, módszertani része a „*Hogyan tanítsunk?*” kérdésre válaszol, amelyet az előzetes terveknek megfelelően sikerült részletesen, szakszerűen, logikusan felépítve megírnom. Elsőként a romániai tantervi reformról, a nemzeti alaptantervről, valamint a választható tantárgyak módszertani lehetőségeiről értekeztem. Ezt követően kidolgoztam az etika tantervét, munkatervét és mintának egy lecketervet is elkészítettem. A módszertani részben arra is kitérek, hogy az etika tanítása során milyen értékek, készségek kialakítására, fejlesztésére törekszem. Így például, az általam választott, megalkotott gyakorlatok következetes gondolkodásra, cselekvésre ösztönöznék a tanulókat. Ugyanakkor hangsúlyt fektetnék az alapvető emberi jogok ismertetésére, a felelősségteljes magatartás kialakítására a személyes és társadalmi életben, a hatékony együttműködés- és problémaérzékenység fejlesztésére, az etnikai, vallási és kulturális tolerancia felvállalására.

Az etika, mint választható tantárgy oktatásának keretében számos *specifikus kompetencia* fejlesztését is célul tűztem ki. Így például: a tanulók etikával kapcsolatos ismereteinek elmélyítését, az etikai értékek megismerését, a kreatív problémamegoldásra való ösztönzésüket, a helyi, közösségi tevékenységekben való felelősségteljes, aktív, cselekvő részvételüket.

Az alkalmazandó *tanulási tevékenységek* közül a következőket emelném ki: az etikai alapfogalmak értelmezése, az etikai elméletek elemzése, nézőpontok összehasonlítása, csoportmunka, vita, egyéni és csoportos szerepjáték, tematikus bemutatók, irányított párbeszéd, tematikus beszélgetések, esettanulmányok megbeszélése, esszéírás egy adott témáról, dilemmák megvitatása, a tananyag interaktív ismétlése.

A tizedik fejezet záró témája azokkal a *didaktikai stratégiákkal* és módszerekkel foglalkozik, amelyek alkalmasak a tantárgy anyagának feldolgozásához. Ezek a módszerek két csoportba sorolhatóak. Egyrészt *hagyományos technikákat* alkalmaznák, mint az előadás módszere, az elbeszélés módszere, a magyarázat, a szemléltetés. Másfelől igénybe vennék olyan *alternatív módszereket* is, mint a közös megbeszélés, a problematizálás, a vita, az ötletbörze, a csoportmunka, a szerepjátszás, a találó kérdések módszere, a kettéosztott napló módszere, a SINELG-módszer, a reciprok tanítás, a tanulók kiselőadásai, bemutatói, az öt perces esszé, a projektmódszer.

A végén a tanulók értékelésére használható módszereket ismertettem, amelyek ugyancsak lehetnek *hagyományosak* és *alternatívak*. A *hagyományos módszerek* közül megemlíteném a feleltetés különféle formáit (egyéni, frontális, kiselőadás, a

tanulók egymás kölcsönös feleltetése), az írásbeli számonkérés fajtait (rögtönzésírás, feladatlapok, esszéírás). Az alternatív értékelési formák közül a legcélsterűbbnek a folyamatos megfigyelést, a projekt módszert, valamint a portfóliót találom.

A módszertani rész egyik fontos kérdésköre a *kulcskompetenciák* témajának körüljárása. Ez három lépésben történik. Elsőként rövid, lényegre-törő összefoglalót készítettem a nyolc *kulcskompetenciáról*. Második lépésben, táblázatos formában kимutatásra kerülnek a *kulcskompetenciák fejlesztési és alkalmazási lehetőségei az etika oktatásában*. A harmadik rész 45 olyan konkrét gyakorlatot, feladatot tartalmaz, amelyeknek az órákon- vagy iskolán kívüli alkalmazása hozzájárul az említett *kulcskompetenciák fejlesztéséhez*.

Végezetül, úgy vélem, hogy ezzel a dolgozattal *sikerült elérnem a legfontosabb célkitűzésem: megírásra került egy XI. osztályosoknak szánt etika tankönyv anyaga, elméleti és gyakorlati részeivel együtt*. Természetesen – a magyarországi mintához hasonlóan – sokféleképpen és sokféle etika tankönyvet lehet készíteni. Az általam tervezett és megírt változat csupán egyike kíván lenni azoknak a tankönyveknek, amelyeket használni lehetne, ha az etika választható tantárgyként bekerülne a középiskolai oktatásba. Ez azonban már a jövő lehetősége és kihívása. Egy reális lehetőség, amelynek kivitelezése már másoktól – tanügyi törvények, választható tantárgyak kategóriái, iskola vezetősége stb. – is függ. Ha történetesen a jövőben, közeljövőben fontolóra veszik egy ilyen opcionális tantárgy bevezetését, mert az oktatáspolitika aktorai, a társadalom, a szülők és a tanulók ráébrednek ennek fontosságára, alapszükségletére, részről maximális támogatást fog élvezni ez az ügy. Hiszen etikát tanítani nem csak szép, érdekes, nemes dolog, de kihívás és felelősség is egy pedagogusnak. Az etika nem egyszerűen tantárgy, hanem olyan többlet, amelynek művelése során hozzájárulhatunk tanítványaink erkölcsi fejlődéséhez, jellemük alakulásához; ahhoz, hogy környezetük, a társadalom hasznos, értékes tagjai legyenek és jobb emberekké váljanak.

Rezumat

Înainte de a începe scrierea prezentei lucrări, mi-am propus să pregătesc un fel de „manual” pe baza căruia s-ar putea realiza predarea-învățarea eticii la școală, ca disciplină optională. Această idee provine din faptul că, nu de mult, în Ungaria s-a introdus studiul eticii în învățământul gimnazial și în cel liceal. Manualele redactate și editate de către colegii de acolo mi s-au părut extrem de interesante, utile, centrate pe elevi și accesibile lor.

În decursul activității mele de redactare am încercat să fiu exigentă, precaută și atentă. Am avut în vedere câteva obiective esențiale, cum ar fi: orientarea amplă, multidirecțională, alegerea unor teme variate, interesante, utile, care corespund nivelului intelectual al elevilor, și care sunt apreciate de elevi, cu exercițiii prin care li se dezvoltă creativitatea. Ca prim pas, am parcurs literatura de specialitate, lucruri care mi-a oferit suportul de la care am pornit și care mi-a fost călăuză în realizarea și în dezvoltarea părții metodologice și teoretice a lucrării.

Cuvinte cheie: etica, disciplină optională, competențe-cheie.

Abstract

The work on the following paper is motivated by the goal of creating a textbook, on the basis of which one could teach ethics as an optional discipline. The basic idea comes from Hungary, where ethics was introduced in elementary and highschool curriculum a couple of years ago. I have found the hungarian textbooks interesting, child-centered, practical and intelligible.

I try to maintain a thorough, prudent and demanding attitude throughout the whole process of my work. The main aspects I consider are multifaceted orientation, interesting and attentive topics, practical utility and applicability, the intellectual capacity of highschool students, creative exercises.

Prior to writing the thesis I have studied the major literature which gave me a sufficient basis for the elaboration of the theoretical and methodological parts.

Keywords: *ethics, optional subject, key competencies.*

ROBOTIKA A KÖZÉPISKOLÁBAN.

KÖZÉPISKOLÁS PROJEKTEK A SZÉKELY MIKÓ KOLLÉGIUMBAN*

PETŐ MÁRIA**

Összefoglalás

Az unatkozó középiskolás diákok számára az ūrkutatás, robotok és a csillagászat olyan fogalmak, amelyekre felcsillan a szemük és azonnal kíváncsian várják a folytatást. Ha iskolai körülmenyek között biztosítani tudunk számukra egy olyan lehetőséget, ahol ezekkel megismérkedhetnek, részesei lehetnek egy alkotó, építő folyamatnak, akkor a tanulás is érdekesebbé, eredményessé válhat. A szakkör egyik lehetőség lehet erre, mert a diákokat be lehet vonni tudományos projektekre, Arduino mikrokontrollerrel vezérelhető eszközök és robotok építésére. Első szakköri munkánk egy miniszatellit (Can-soda Satellite) építése volt, amely lékgöri méréseket végzett az Andoya Rocket Range (Norvégia), ugyanakkor egy új iskolai program elindítását is jelentette. A program kezdete óta nagyon sok robotot (Lego és Arduino), mérőeszközt építettünk, amelyekkel sikeresen vettünk részt országos és nemzetközi versenyeken.

Kulcsszavak: *robotika, Arduino, Cansat, szakkör, oktatás.*

Bevezető

A Tudós Klub, mint iskolai szakkör szerepe nemcsak abban rejlik, hogy iskolán túli foglalkozást biztosít a gyerekek számára, hanem abban is, hogy alternatív tanulási lehetőséget kínál, amely kiegészíti és kibővíti a tanórai munkát. A fizika és a reál-tudományok (általában) annak ellenére, hogy fontos szerepet játszanak a technikai, gazdasági fejlődés megalapozásában iskolai tantárgyként ritkán tartoznak a diákok kedvencei közé. Többsnyire nehéznek, elvontnak és bonyolultnak tartják ezeket a diákok, mert sok türelmet, kitartást, figyelmet és időt igényelnek, és az eredmények sem jelennek meg varázsítésre. Ebben a helyzetben a tanár egyik legfontosabb szerepe megtalálni azokat az utakat és módszereket, amelyek során a tanulók számára is érthezővé válik az értelmetlen, alkalmazhatóvá az elvont elmélet. Iskolánk tehetségműhelyei ezt tartják legfontosabbnak, amikor programokat szerveznek a diákok számára.

* A tanulmány elkészítését a Magyar Tudományos Akadémia Tantárgy-pedagógiai Kutatási Programja támogatta. Köszön a Székely Mikó Kollégium Tudós Klubja diákjainak eredményes, kitartó munkájáért.

** PhD, középiskolai tanár (fizika), Székely Mikó Kollégium, Sepsiszentgyörgy. E-mail cím: rkollegium@yahoo.com.

Robotika

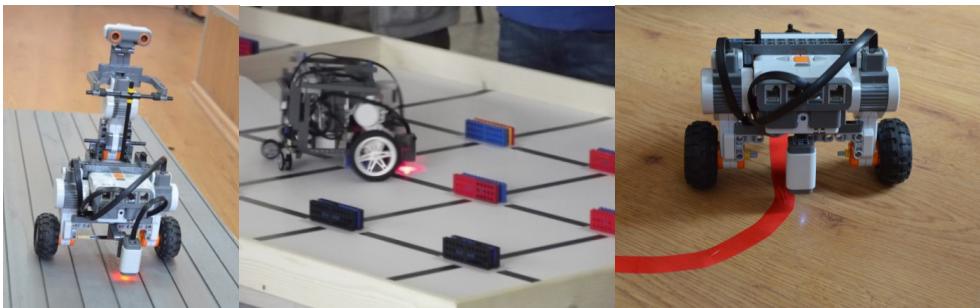
Az iskolai szakkörön belül kialakítottam egy olyan csoportot, amely különböző robotok (Lego és Arduino alapú) tervezésével és megépítésével foglalkozik. A robot-építés egy komplex tehetségfejlesztő program, amely meghatározó eleme a munkának. Ebbe a csoportba nemcsak az úgynevezett jótanuló diákokat sikerült bevonni, hanem azokat is, akik nem érdeklődnek különösen a fizika iránt, de nyitottak a technikai feladatokra. Ez az a hely ahol a fizika és matematika órán szerzett ismereteket ötvözük a számítástechnikai, műszaki rajz vagy a gazdasági hatékonyság kérdéseivel.

Ha a szakköri munkát leszűkítve tekintjük, akkor látszólag ellenfeszül egymásnak a tanár és a diákok célkitűzése. A kis és nagy diákok számára egyik legnagyobb kihívás egy különleges robot megépítése. Tanárként viszont az a fontos, hogy miként hasznosítható az órai tananyag szakköri munkában illetve hogyan lehet kiegészíteni olyan új ismeretekkel, amelyek lehetővé teszik a diákok számára, hogy vezérelhető, meghatározott feladat ellátására alkalmas eszközöket építsenek.

A szakkör résztvevői önkéntesen jelentkeznek a minden összel meghirdetett programra. Fontos feltétele ennek a munkának a tanulók erős motivációja, kíváncsisága, kreativitása és innovatív hozzáállása. Az új csoport a közös érlelődés, barátság, együttműködésre való nyitottság alapján szerveződik. A bevezető foglalkozáson minden diáknak egy felmérésen vesz részt. Ennek az a célja, hogy felmérjük, hogy ki miért jött el a szakkörre, mi érdekli jobban, milyen elméleti alapokkal indul a robotozás terén, meny nyire szeret feladatorientált játékban részt venni. minden tevékenységünk az aktív tanulás módszereire épül: projekt, kíváncsiságvezérelt alkotás, probléma megoldás, és ötvözi a tanórai elméleteket a kooperatív munkával. A foglalkozások első lépése egy ötletbörze, amelyen közösen meghatározzuk, hogy milyen eszközöket építünk. Ezt követi az elméleti alapozás, az áramköri elemek adatlapjának értelmezése, tanulmányozása majd az áramköri szempontból is illeszkedő elemek kiválasztása. A szakkör diákjai ezután külön, 3–4 fős csoportokban dolgoznak, ahol a csoport vezetője egy tapasztalt nagydiák. minden csoport a robot (Lego vagy Arduino alapú) tervezésétől, a megépítésén keresztül egészen a vezérlőprogram kidolgozásáig készít magának egy ütemtervet, elosztják a feladatokat és megjelölik azokat a területeket, ahol segítséget kérnek vagy együtt működnének más csoporttal. A munkát úgy irányítom, hogy minden diáknak a tudásához közelí szinten ismerkedjen az új témákkal és azokat gazdagítja a közös munka során.

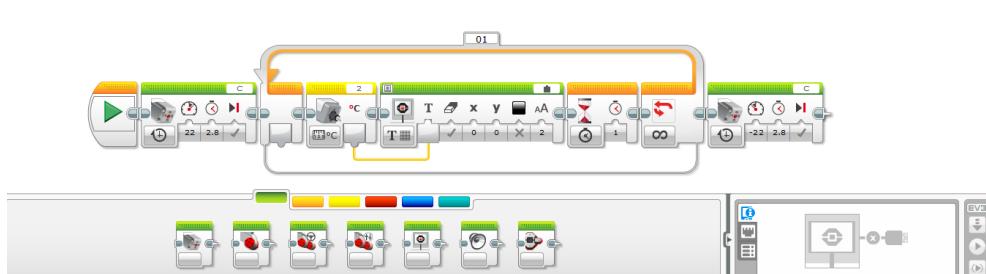
A kisdiákok (IV–VII. osztály) esetén a LEGO Mindstorm NXT és EV3 csomagjával dolgozunk, ezen keresztül vezetem be az okostéglával vezérelt eszközök működését. Elsőként egyszerű egyensúlyozó robotot, emelő- és teherszállító kocsit építünk. Ezek segítenek abban, hogy a diákok megértsék, az ikonos programozás alapjait illetve ezt összehangolják a robot kívánt mozgásával. A robotok megépítése és vezérlése

során tisztázzuk a mechanikai mozgással kapcsolatos alapvető kérdéseket, a mozgást leíró törvények gyakorlati alkalmazását, működését. Főként a körmozgás, görbevonalú mozgás megértésében segítenek a megépített autók és eszközök.

1. ábra: *Lego robotok: egyensúlyozó, teherszállító, vonalkövető*

Ugyanakkor az is fontos, hogy miként lehet a megépített robotot úgy vezérelni, hogy éppen a kívánt feladatot végezze el, meghatározott feltételek mellett. Az okostéglák (Lego robotok vezérlő rendszere) ikonos programozása (feladatobjektumok illesztése) könnyen megtanítható kisdiákknak is, akik különben semmit vagy nagyon keveset tudnak a számítástechnikai programokról. minden ikon egy meghatározott művelet végrehajtását teszi lehetővé, a megfelelő beállítások mellett. Ezeket kell összekapcsolni lineárisan vagy hurokban attól függően, hogy egyszeri vagy ismételten elvégzendő feladathoz tartoznak.

2. ábra: *Lego robot programja (illesztett feladateszközök)*

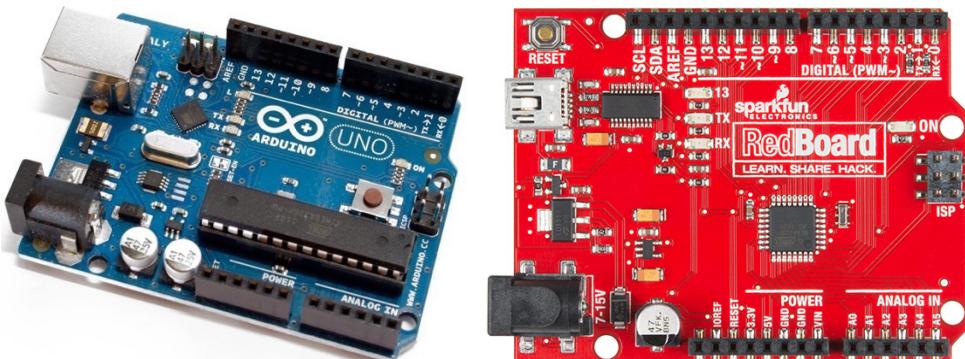
Ha nincs konkrét ötlet, akkor olyan témákat javasolok a diákoknak, amelyek felhasználásával a megépített eszközök a tudomány vagy számítástechnika, egy számunkra még nyitott, kérdésére tudnak válaszolni. A Lego NXT és EV3 csomagok felhasználásával nemcsak „játékokat” készítünk (Rubik-kocka kirakó, rajzoló robot), hanem olyan vezérelhető eszközöket, amelyekkel egyszerű mérések is elvégezhetők. Sikeres eszközeink egyike egy „felfedezőrover”, amelyen egy tűhőmérő segítségével mérhető a talaj és a környezet hőmérséklete, a fényerősség és a légköri nyomás. A robot tűhőmérőjét apró résekbe bocsátja le, majd megméri a hőmérsékletet. A mért

értékek a csatolt számítógép kijelzőjén jelennek meg különböző időpillanatokban. A mérési folyamat egy valódi kutatási eljárást szimulál, amelynek a segítségével tanórákon tanult ismereteket bővítjük illetve rögzítjük.

3. ábra: *Lego robotépítés: felfedezőrover, rajzoló robot*

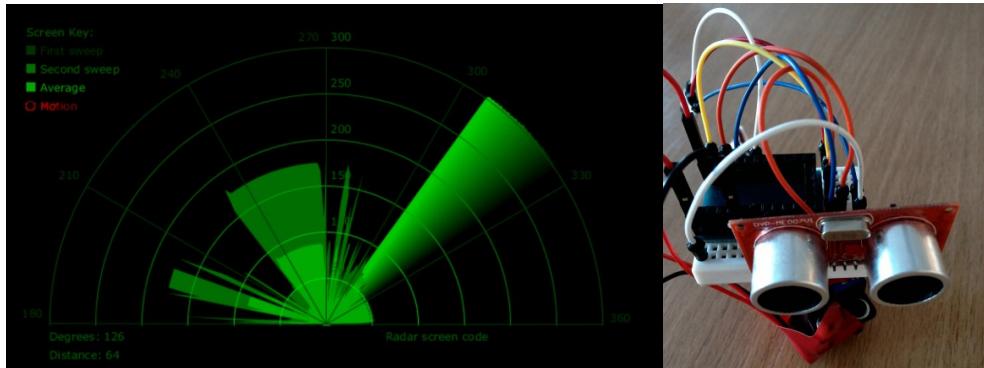
A nagydiákok (VIII-XII. osztály) inkább Arduino, Redboard és Raspberry Pi típusú mikrokontrollerekkel vezérelhető eszközöket terveznek és építének. Az Arduino egy könnyen használható hardver és szoftver alapú nyílt forráskódú elektronikus platform, amely interaktív iskolai projektekhöz használható. Az Arduino vezérlő egy ATMEGA 8, 168 vagy 328-as mikrokontrollert tartalmazó áramköri elem, amely egy nyílt forráskódú szoftverrel programozható egyszerű feladatok elvégzésére (egyszerűsített C⁺⁺ - nyelv; Arduino IDE; saját programkönyvtár).

4. ábra: *Arduiono és Redboard mikrovezérlők*

Az Arduino fejlesztői felületre, vezérlőre épülő kedvenc eszközeink egyike a távolságmérő radar. Ehhez egy Arduino mini vagy Redboard típusú mikrovezérlőt, 2 szervómotort, egy ultrahang szenzort és áramforrásként LiPo akkut használtunk. Működési elve a tengeralattjárók szonárjához hasonló, az ultrahangszenzor jeleket bocsát ki, amelyek az akadályról visszaverődve a csatolt számítógép képernyőn rajzolják ki az objektum (tárgy) körfonalait. Programozása Arduino IDE (integrált

fejlesztői környezet) és Processing3 (nyílt forráskódú grafikus programozási nyelv) alapú, hatótávolsága 0–500cm (5. ábra).

5. ábra: Távolságmérő radar és a megjelenített kép
(Medgyesi A. és Veres-Vitályos Á. munkája)

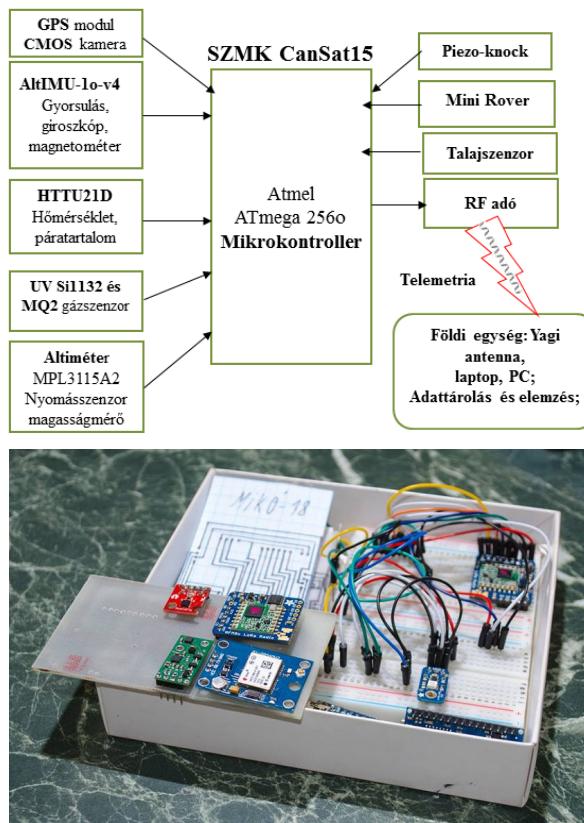
A „műhold” építésének ötlete az ESA (European Space Agency) által meghirdetett versenyfelhívással kezdődött. A „CanSat in Europe” nemzetközi űrkutatási verseny feladata egy olyan mini-műhold jellegű mérőegység megépítése, amely a valódi műholdakhoz hasonló szerkezetű, működésű és képes egy meghatározott tudományos feladatsor végrehajtására. Középiskolás diákok esetén a légköri jellemzőket kell mérnie (nyomás, hőmérséklet, páratartalom, légköri szennyeződés) 1km magasságban, illetve landolás közben a Föld felszínéig, miközben rádiókommunikációs csatornán keresztül folyamatosan adatokat küld egy földi egységnak. A versenykiírás alapfeltétele az, hogy az egész műszaki berendezés férjen bele egy normál üdítős dobozba (330ml, 115mm magas, 66mm átmérőjű, tömege 300–350g). A megépített egységet egy „Intruder” típusú rakéta vagy egy könnyű repülő emeli 1km magasra, ott kilövi és majd ejtőernyő segítségével érkezik vissza a földre. 2012–2018 során 4-szer vettünk részt ezen a versenyen, és minden alkalommal egyre összetettebb speciális feladat ellátására terveztük meg a műholdacskát: szállópor szennyeződésének légköri eloszlása, felszíni talajminta gyűjtése és elemzése, GSM és többszínű adattovábbítás, stb..

6. ábra: Műhelymunka a Tudós Klubban: tervezés, építés, tesztelés

A rendszert egy 9V-os alkáli elem vagy egy 2400mAh LiPo akkumulátor táplálja, amelynek a teljesítménye megfelel az áramkör teljes fogyasztásának, és megbízhatóan működik a 4 órányi mérési idő alatt. Az egység működését Arduino alapú ATmega628, 2560 vagy 328 alapú mikrokontroller vezérli, amely a szenzorok (nyomás, hőmérséklet, páratartalom, GPS, szennyeződés, CMOS kamera, rádió adó-vevő) mérési analóg jelét digitálissá alakítja, illetve irányítja az adatgyűjtési és továbbítási folyamatot (7. ábra).

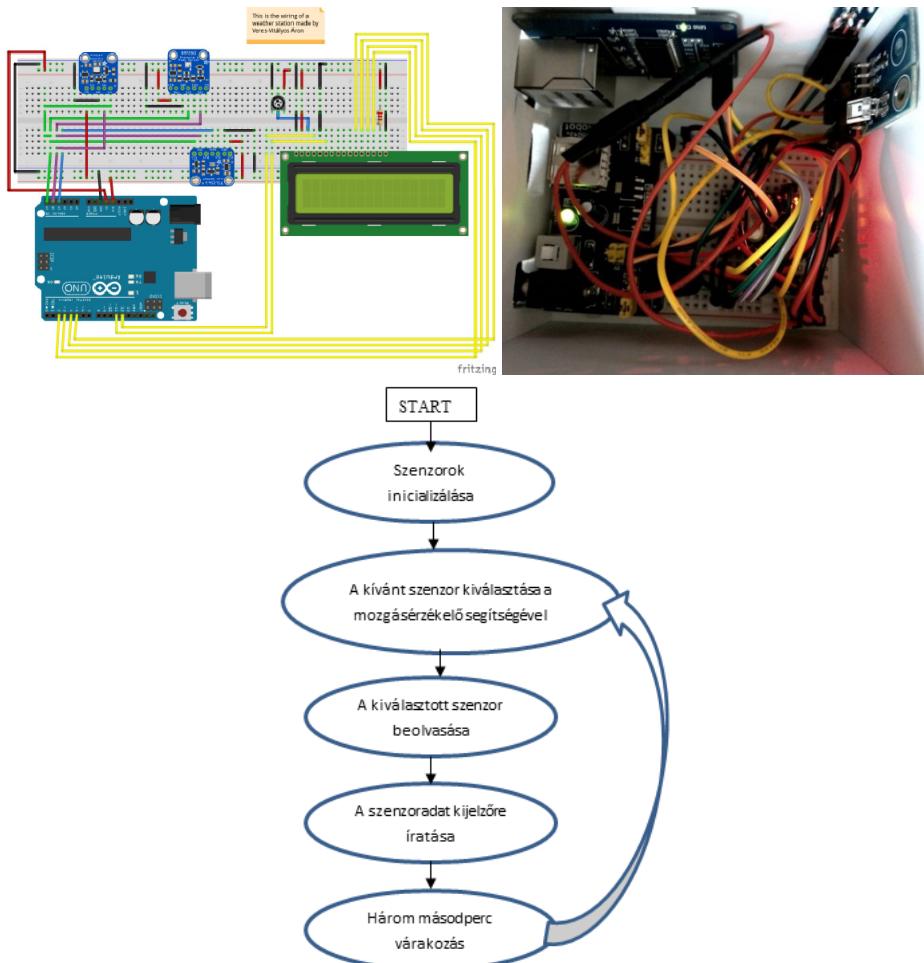
A szenzorokat az Arduino processzoron futó C++ nyelven megírt program vezérelte, amelyet a csapat informatika szakos diákjai írtak meg és töltötték fel a beépített mikrokontrollerre. Ez a program biztosítja az érzékelők által adott feszültségimpulzusok regisztrálását, átalakítását és egy hangolt rádióadón (RMBP433; $f=433$, 15MHz) keresztül a földre való továbbításukat (az adatátvitelhez egy saját készítésű Yagi antennát használtunk).

7. ábra: A *CanSat15* egység elvi vázlata és a *CanSat18* makettje

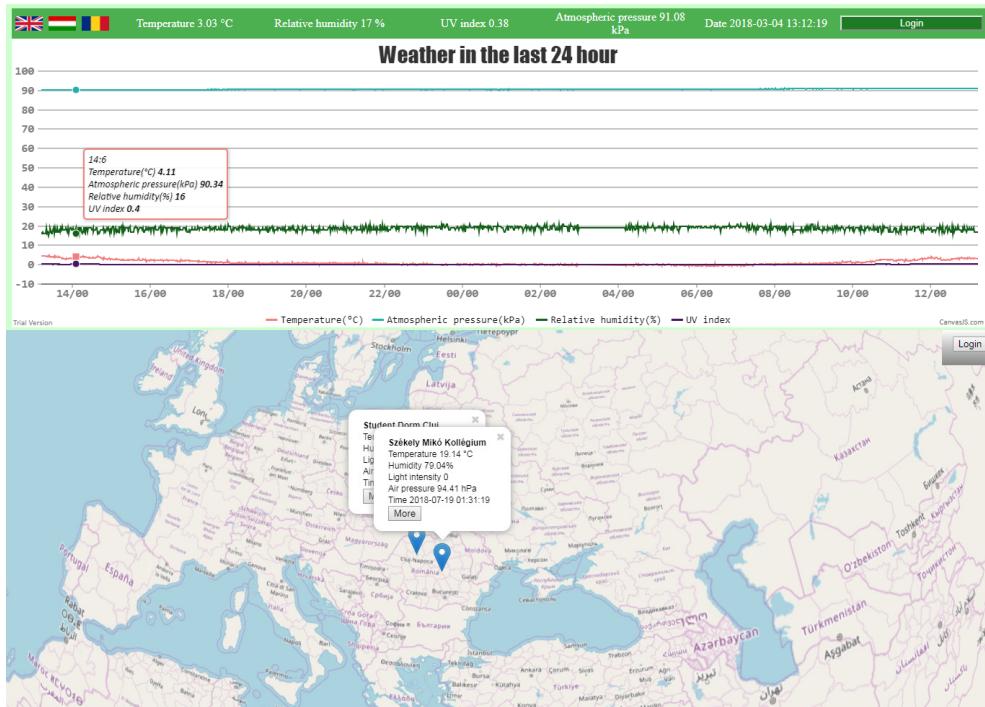
A CanSat versenyek után mindig fontos, hogy a szerzett tapasztalatokat valamilyen módon hasznosítsuk további projektek során. Ebből kiindulva adódott az

ötlet, hogy a légköri szenzorokat működtessük folyamatosan és a kapott adatokat használjuk hőtan, termodinamika leckékhez. A CanSat egységet úgy alakítottuk át, hogy egy mini-meteoállomás legyen. Ez könnyen kezelhető, mérési adataink az iskola minden diákja és tanárja számára elérhetők, hasznosíthatók földrajz vagy biológia órán is. Ezt a meteoállomást a főépület I. emeleti keleti oldalán helyeztük el. Az időjárás állomás egy Arduino alapú mikrokontroller által vezérelt mérőeszköz, amely szenzorok segítségével a pillanatnyi légkörfizikai jellemzőket érzékeli és jelemezeti meg. Az egység központi eleme egy Arduino Uno R3 (vagy vele kompatibilis Arduino pro mini vagy nano) mikrokontroller. Ez a vezérlő a pára-, szállópor-, UV index-, hőmérséklet- és légnagyomás szenzoroktól olvas be adatokat. Az adatok egy részét analóg módon, a többit digitális csatornán keresztül kapja. Az adatokat egy Ethernet modul segítségével töltjük fel egy szerverre, majd az internetre.

8. ábra: Mini meteoállomás (megépített egység, áramköri rajz, folyamatábra)

Az egész egység egy 12V-os adapterrel, hálózati feszültségről működtethető, könnyen programozható, alkatrészei cserélhetők, a szenzorok száma bővíthető (8. ábra). A begyűjtött értékek egy weboldalon (<http://globalweather.000webhostapp.com/>) jelenítődnek meg, interaktív grafikon segítségével valós időben (9. ábra).

9. ábra: Mini meteoállomás weblapja és a megjelenített adatok

A saját tervezésű robotok egyik első darabja egy vonalkövető volt, amelyet a RoboChallenge nemzetközi Robotika versenyre készített Gál B., Krecht R. és Szigeti B. Kezdő szinten nagyon jól működött ez a robot; stabil volt, jó sebességgel sikerült teljesíteni az egész pályát, a vezérlőprogram megfelelt a verseny feltételeinek. Ez arra ösztönzött, hogy alkalmazzuk a tanultakat egy bonyolultabb eszköz építésénél. Így született meg a tűzoltórobot illetve az élementő (lifebot) ötlete. A Lifebot arra hivatott, hogy természeti katasztrófák vagy tűzvész esetén segítse a mentőcsapatok munkáját azáltal, hogy felderíti a katasztrófasújtott, nehezen megközelíthető területeket (10. ábra). Ezzel a robottal a 24. Ifjúsági Tudományos és Innovációs Tehetségkutató versenyen II. díjazott volt az ötletgazda Krecht R., aki a tűzoltókocsiból egy speciális feladatokat végrehajtó változatot készített.

A robot alumínium alvázra épül, külső burkolata pedig fém, üvegszál-műanyag kompozit és 3D-nyomtatással készített elemekből áll. A kocsi mozgását hat kerék biztosítja, amelyek közül négy elektromosan meghajtott kerék. A robotra szerelt

szenzorok egyrészt a felderített terepről küldenek információt (akadályok helyzete, füst és mérgező/gyúlékony gázok jelenléte, hőmérésklet) másrészt pedig a robot állapotáról, helyzetéről (vízszint magassága, az akku töltési szintje, giroszkóp, ütközés-, akadályérzékelő).

10. ábra: Lifebot- Az életmentő robot (Krech R. díjnyertes dolgozata alapján)

A robot egyik fontos feladata, hogy tájékoztassa a mentőcsapatokat a mérgező és gyúlékony gázok jelenlétéről, amihez egy MQ-2 típusú szenzort használ. A szenzorok adatait egy központi Atmega 32u4 mikrokontroller gyűjti össze és küldi a számítógéphez egy RF434MHz-es adón keresztül, amelynek hatótávolsága 150 m. Az adatok beolvasását és megjelenítését a számítógép kijelzőjén, egy külön erre a célra készített C# Windows Form alkalmazás végzi.

A robotra egy vezetéknélküli IP kamera is van felszerelve, amely élő képet küld a megvizsgált területről illetve az esetleges sérültekről. Ezeknek a képeknek a segítségével a mentőcsapat tudja követni a felderített terepet, az ott levő tárgyak és esetleges sérülteket. A robot különlegessége a távvezérelt kar, amely a beépített szenzorok segítségével megméri a megtalált és sérültet szenvedett áldozat testhőméréskletét, a pulzusát. Ezeket az adatokat a mentőcsapat és az orvosok elemzik, és ha szükséges, akkor fertőtlenít és mesterséges adrenalin injekciót ad be, majd újra fertőtlenít.

A robot kiválóan alkalmas vizes, akadályokkal teli, nehéz terepen való mozgásra. A lifebot önjáró, de szükség rádióadó esetén irányítható is egy beépített nagy hatávolságú antennás vezérlőegységgel.

Összegzés

Ez a szakköri foglalkozás azért bír különleges jelentőséggel, mert egy alternatív tanulási, tanítási lehetőség ugyanakkor egy igazi, több hónapon át tartó (október–július) tudományos kutatómunka. A projektek során a diákok megismerkednek az űrkutatás és robotépítés alapfogalmaival, a műszaki tervezés és kivitelezés folyamatával, megtanulják a projekt menedzsment elemeit és a tudományos kutatás első lépéseit. Közösen, csoportokban dolgozva ráhangolódnak az együttműködés szabályaira, és a közös cél érdekében egymást segítő magatartást alakítanak ki fokozatosan.

A Lego Mindstorm és az Arduino mikrovezérlő alkalmazása hasznos a tanulási folyamatban, mert fejleszti a tanulók kreativitását, az így készített robotok alkalmazás mérési eredmények azonnal megjelenítésére, grafikus elemzésekre, folyamatok nyomon követésére. A Cansat versenyekre való készülés során illetve alatt, a szakkörös diákjaim sokkal eredményesebben sajátították el a termodynamika, környezetfizika, elektronika alapelveit, mint azok, akik csak a tanórákon hallottak a téma-ról. A versenyeken szerzett tudást, tapasztalatot diákjaimmal együtt hasznosítjuk tanórai keretek között is. Ezt a mérési eljárást alkalmazva földrajz órán, a diákok egységes képet kaphatnak a földi légkör szerkezetére, állapothatározóira illetve azok változásait leíró törvényekre vonatkozóan.

A program nemcsak a fizika, matematika, informatika szempontjából hasznos, hanem azért is, mert a tanulók megtanulják, hogyan kell költséghatékonyan összehangolni a tudományos kutatás feladatait a megadott pénzügyi kerettel, hogyan kell egy tudományos beszámolót készíteni. A verseny során készített műszaki jelentések és haladási naplók készítése arra ösztönzi őket, hogy jól tervezzék meg a feladataikat, pontosan osszák be a rendelkezésre álló időt, minden feladatra (tervezés, építés, tesztelés, újratervezés, kivitelezés) figyeljenek, pontosan írják le a munkafolyamatokat, eredményeket, hiányosságokat. Rávezeti őket arra, hogy az elméleti alapozás és a folyamatos tesztelés, ellenőrzés segít a jól működő rendszer kidolgozásában, optimizálásában illetve a továbbfejlesztésben.

Felhasznált irodalom

Pető M. (2013): Légkörfizika egy üdítős dobozban avagy CanSat12. In Juhász A. – Tél T. (szerk.): *A fizika, matematika és a művészet találkozása az oktatásban, kutatásban, Nemzetközi konferencia magyarul tanító tanárok számára, konferenciakötet*. ELTE: Budapest, 272–284.

Pető M. (2014): Experiments with Cansat. In Dvořák, L. – Koudelková, V. (eds.): *ICPE-EPEC 2013 Conference Proceedings. The International Conference on Physics Education; Active learning – in a changing world of new technologies*. MATFYZPRESS: Prága. 766–774. http://www.icpe2013.org/uploads/ICPE-EPEC_2013_ConferenceProceedings.pdf

Pető M. (2015): Robotics, Cansat, Arduino – Physics at Székely Mikó Science Club. In Király A. – Tél T. (szerk.): *Teaching Physics Innovatively New Learning Environments and Methods in Physics Education*, (Proceedings). Budapest, 169–174.

Pető M. (2017): Space Research and Mini-satellites in Secondary High School. *International Journal of Astrophysics and Space Science*, Nov. 16, 10.11648/j.ijass.20170505.11.

Problémaalapú tanulás, OFI szakmai kiadványok; <http://ofi.hu/problemaalapu-tanulas>

Pietraru, R. N. (2014): *Elemente practice de baza in dezvoltarea sistemelor cu microprocesoare integrate*. Editura TechoMedia: Sibiu.

Rezumat

Explorarea spațiului, roboții sau astronomia sunt concepte care trezesc și interesul elevilor care nu găsesc nimic interesant la orele de curs. Oferind elevilor un cadru adecvat, o oportunitate extracurriculară de a se familiariza cu construirea roboților, cu știința spațiului aceștia vor participa la un proces creativ și inovativ. Prin acest program studiul, formarea competențelor, asimilarea unor cunoștințe devine mult mai incitant și conduce la schimbarea atitudinii elevilor față de școală. Clubul de Științe oferă elevilor un cadru organizat unde prin proiecte educative învață despre explorarea spațiului prin construirea unor minisateliți (CanSat), construiesc roboți Lego și se familiarizează cu platforma de dezvoltare și microcontrolerul Arduino. Cu roboții construți (Lego și Arduino) participăm cu succes la concursuri naționale și internaționale.

Cuvinte cheie: *Arduino, minisatelite, educație, roboți.*

Abstract

For the bored high school students, space exploration, robots, and astronomy are concepts that glitter at their eyes and are immediately looking forward to the next step. If we can provide them with an opportunity to get acquainted with them in school, they can be part of a creative, constructive process, then learning can become more interesting and successful. The Science Club can be an option because the students could be involved in scientific projects, in the construction of Arduino microcontroller-controlled tools and robots. Our first work was a CanSat (soft drink can) minisatellite, which successfully carried out atmospheric measurements at Andoya Rocket Range (Norway). Since the beginning of the program, we have built a lot of robots (Lego and Arduino), measuring instruments that we successfully participated in national and international competitions.

Keywords: *minisatellite, CanSat, robots, Arduino, education.*

BETEKINTÉS A PIARISTA REND OKTATÓI-NEVELŐI TEVÉKENYSÉGÉBE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI ERDÉLYBEN

VÁRADI ÉVA-ANDREA*

Összefoglalás

A piarista rend iskolái évszázadok óta, kiválóan képviselték a kereszteny- és nemzeti értékrendre alapozott oktatást és nevelést. Tanulmányunkban a piarista rend tagjainak megmaradásra tett kísérleteit követhetjük nyomon az I. világháború utáni időkben, a kolozsvári, a máramarosszigeti, a nagykárolyi és temesvári rendházak és iskolák életén keresztül. A kegyesrendi atyák, a diákJaiknak saját életpéldájukon keresztül nemcsak tudást, hanem örökkemberi és vallási értékeket adtak útravalóul, hiszen nevelésükben összefonódott a hit és a tudomány. Oktatói és nevelői tevékenységükkel, minden idők pedagógusaivá váltak.

Kulcsszavak: Erdély, piarista rend, oktatás, XX. század.

*Isten-, haza-, jellem- és anyaszeretet jegyében
tanítottak és neveltek a piaristák*

Köllő Ignác¹

Jelen tanulmányunkkal az 1920-as évek felekezeti oktatásába, a romániai piarista rendtartomány megszületésének körülményeibe, valamint a kisebbségi lét minden napjaiba, és az új államhatárok között rekedt, diákjaiért felelősséget vállaló piarista rend (*Ordo Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum*) tevékenységébe szeretnénk bepillantást nyújtani.

A magyarországi piarista rendtartományt is alapjaiban rázta meg az 1920. június 4-én aláírt trianoni szerződés és az ezt követő területi átrendezések, hiszen 14 rendház (Balanyi, Biró, Biró, Tomek, 1943: 287) és ezek tanintézményei kerültek szomszédos államok birtokába.² Az új országhatárok igazi próbatétel elő állították a piarista központokban tevékenykedő szerzeteseket, mert az új államok politikai, nemzetiségi és tanügyi rendszerei nehezen fogadták be a szerzetesrendeket, sőt oktatói munkájukat igyekeztek ellehetetleníteni.

* PhD, középiskolai tanár (történelem), Báthory István Elméleti Líceum, Kolozsvár. E-mail: evandrea1@yahoo.it.

¹ Köllő Ignác a piaristák kolozsvári tanintézményében tanult a XIX. század második felében.

² Nagybecskerek a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz, Kisszeben, Léva, Nyitra, Podolin, Privigye, Rózsahegy, Selmecbánya, Szentgyörgy és Trencsén Csehszlovákiához kerültek.

Nagy-Romániába a piarista rend négy központja került, amelyek Kolozsváron, Nagykárolyban, Máramarosszigeten és Temesváron tanintézményeket, rendházakat és bentlakásokat működtettek. Bár a politikai és jogi keretek megváltoztak, céljuk továbbra is a rájuk bízott több száz fiatal nevelése és emberré formálása volt. Trianont követően az egyházi vezetők újragondolták céljaikat és missziójukat; a hangsúlyt a nemzet megmaradására helyezték,³ amelyben kulcsfontosságú szereppel bírt az újabb generációk nevelése és oktatása. Ebben szerepet játszott az is, hogy a nyugati hatalmak felé a román kormány messzemenően a jogegyenlőség látszatát keltette, a valóságban azonban minden előnytől eltekintve, hogy a történelem adta kulturális, nyelvi, vallási sokszínűséget megszüntesse.

A piarista rend iskolájának szándéka szerint minden tanulni vágyó fiatal előtt évszázadok óta nyitva álltak a többnemzetiségű és felekezetileg- és kulturálisan is változatos Erdélyben, Bánságban és Partiumban.⁴ Szírvonalas oktatói-nevelői tevékenységüknek, következetességeüknek és nyitottságuknak köszönhetően a rend tagjai megbecsültté és elismertté váltak.

A piarista rend tanrendje egységes, jól kidolgozott az ismeretek átadása, a lelki tisztaság és jámborság és a kegyesrend negyedik szerzetesi fogadalmából eredő, „a fiúk nevelésére irányuló kiváló gond” volt (Balanyi, 1942: 261). A piarista atyák a tanulóknak nemcsak tudást, hanem örökké emberi és vallási értékeket adtak útravalóul, hiszen nevelésükben a hit és a tudás összefonódott. A kisebbségi létféle került diákok számára a piarista iskola elsősorban kereszteny értékrendet és világnézetet adott, amelyhez a tananyag csak eszközül szolgált.

A politikai döntések a piarista rend strukturális változásait is magával hozták. Eddig a máramarosszigeti, nagykárolyi, temesvári és kolozsvári rendházak a magyar rendtartomány részét képezték, a piarista paptanárok a magyar rendtartomány főnöke nevezte ki, az utánpótlás kérdéséről, az anyagi- és személyi ügyekről is Budapesten döntötték. Ez megváltozott, szükségessé vált egy romániai rendtartomány létrejötte. Ezek a rendházak, a 3505–1921. sz. szentszéki rendelet alapján kiváltak a magyar rendtartományból és viceprovinciává alakultak, amelynek vikáriusa Both Ferenc (Catalogus Religiosorum Provinciae Hungariae Ordinis Scholarum Piarum 1666–1997, 1998: 66, a továbbiakban Catalogus) a temesvári iskola igazgatója lett. A vikárius munkáját a rendházakból kinevezett tanácsosok segítették.

³ A történelmi egyházak vezetői többször tanácskoztak a magyar iskolák helyzetéről és az állammal szemben tanúsítandó magártartásukról, ahogyan 1920. ápr. 24-én a kolozsvári rendházban Mailáth Gusztáv Károly római katolikus-, Ferencz József unitárius- és Nagy Károly református püspök; a közös probléma elsimította a köztük levő ellentéteket. Erdélyi Római Katolikus Státus Levéltára (a továbbiakban ERKSL), Piarista rendtartás, VII/1.a. 3. doboz: Historia domus Claudiopolitanae et Acta Visitacionis Canonicae ab anno 1845 (A kolozsvári kegyesrendi társház története, 1845–1921). (a továbbiakban Historia Domus) sz.n.

⁴ A piaristák Besztercén 1717-ben, Nagykárolyban 1725-ben, Máramarosszigeten 1730-ban, Medgyesen 1741-ben, Szentannán 1750-ben, Kolozsváron 1776-ban telepedtek le.

1919-ben a négy romániai rendházban 53 piarista tevékenykedett, létszámuk 1929-re 35-re csökkent (Historia domus: 155). Ennek a létszámcsökkenésnek több oka is volt: egyrészt a magyar rendfőnök Románia területére sem pénzügyi segélyt, sem új rendtagokat nem küldhetett, másrészt a hűségeskü megtagadása a szerzetesek hazatérését vagy a rend elhagyását eredményezte. Így Kolozsváron az 1919–1920. tanévben 13 piarista szerzetes maradt. A piarista szerzetesek hűségeskükét – amellyel elismerték az új államot és annak minden törvényét és rendelkezését magukra nézve kötelezőnek tartották – a kötelező román nyelvvizsga követte, amelyre csak úgy jelentkezhettek, ha előzetesen román nyelv- és irodalmat, földrajzot és alkotmánytant tanultak. A sikeres vizsgázók egy „képességi” igazolást kaptak, amellyel taníthattak.

A piarista rend elöljárói és tagjai az I. világháborút követően megismerték a kisebbségi léttel járó problémákat, a törvények útvesztőit, az elhúzódó tárgyalásokat és olyan tárgyalópartnereket, akik nem szándékoztak érdemben megoldással szolgálni. Helyzetükre rányomta bályegét a kilátástanak látszó rendi utánpótlás is. Jól ismert tény, hogy a piaristák az általuk működtetett tanintézményekben gondoskodtak az ott tanuló más nemzetiségű fiatalok anyanyelvénak tanításáról is.⁵

Az első feszültséggel járó helyzetet az 1920 decemberében kiadott rendelet idézte elő, amely minden tanárt hűségesküre kötelezett, amelynek megtagadása a kiutasítást idézte elő. Mivel a piarista szerzetesek magyar állampolgároknak vallották magukat, ezért személyre szólóan kapták meg a kiutasító végzést. Ennek oka kettős volt: egyrészt a tanárok nagy része a Trianont megelőző években visszautasította a hűségeskü, másrészt nem tanulták meg elég gyorsan a román nyelvet ahhoz, hogy az elvárasoknak megfelelő tanerők legyenek (Livezeanu, 1995: 212). A magyar rendtartomány főnöke eleinte a piarista atyákat helyben maradásra, a „hírhedt állampolgári eskü” megtagadására szólította fel, pár héttel később azonban, a kilátástan helyzet miatt, engedélyezte az eskü letételét „ha az már elkerülhetetlen” (SzEL, Piarista Rend Iratai XIX.–XX. sz., sz. n.). A nagykárolyi rendház vezetője, Horváth Jenő, audienciára jelentkezett Francesco Marmaggi pápai nunciusról, aki a piarista rend jelenéről és jövőjéről, valamint a máramarosszigeti rendház önkényes elvételéről tárgyalt (SzEL, Piarista Rend Iratai XIX.–XX. sz., sz. n.: Horváth Jenő 1920. december 13-án keltezett levele). A tárgyalások meggyőzték a rendtagokat, hogy a Szentszék a piaristák további erdélyi tartózkodását, így az ezzel járó eskü letételét óhajtja. Az 1921. január 18-án keltezett dokumentumban a rendfőnök „megengedi, sőt kívánatosnak tartja” az eskü letételét a szerzeteseknek, mert intézeteiket csak így tudják fenntartani „a katolicizmus és magyarság érdekében” (ERKSL, Piarista rendtartás, VII/1. b., 6. doboz: 1–1921). A hűségesküre 1921. február 24-én került sor.⁶

⁵ Máramarosszigeten román és rutén nyelvoktatás működött, Nagykárolyban német nyelvet oktattak a sváb diákoknak, Szentannán és később Temesváron román- és szerb nyelvet tanítottak.

⁶ Az eskü szövege a következő volt: „Én N.N. a róm. kath. főgimn. rendes tanára, esküszöm, hogy Őfelsége I. Ferdinánd Románia királya és az ország alkotmánya iránt tántoríthatlan és rendületlen

A piarista központok létfenntartás alatti helyzetbe kerültek és csak saját, korlátozott forrásainra tudtak támaszkodni, így komoly anyagi problémákkal küszködtek. A nagykárolyi, a máramarosszigeti és a temesvári piarista rendházak a diákok által befizetett összegekből tartották fenn magukat. Az ott élők minden napjait nehezítették azok a szerzetesek, akik megtagadták a hűségesküt (ők kénytelenek voltak havonta bizonyos összeggel hozzájárulniuk a fenntartásukhoz), valamint az iskolába helyezett román tanerők, akiket a rend saját költségvetésből fizetett. Helyzetüket bonyolították az I. világháborút követően a piaristák rendházaiban maradt katonák, civilek, akiknek egy része megtagadta a rendházak elhagyását; a rend pedig nem tudta kilakoltatni őket.

Az 1921 nyarán kihirdetett agrártörvényre hivatkozva az állam elkezdte a földbirtokok kisajátítását. A vikárius a túlkapások ellen, már 1922 májusában tiltakozott, hiszen a négy rendházat a kolozsvári és nagykárolyi birtokokból tartották fenn (ERKSL, Piarista rendtartás, VII/1. b., 6. doboz: 62–1922). A kolozsvári rendház az 1922 októberében megtartott tárgyaláson 146 kataszteri hold⁷ birtokból összesen 30 holdat tudott megmenteni (ERKSL, Piarista rendtartás, VII/1. b., 6. doboz: 146–1922).

A Temesváron megtartott vikáriusi káptalan⁸ ahol a rend szellemi és anyagi ügyei-ről határoztak, eldöntötte, hogy Máramarosszigeten novíciusképzést-, Kolozsváron pedig teológiai intézetet indítanak. Mindkét tanintézmény a Romániába került piarista rendházak és iskoláik legégetőbb problémáját, az utánpótlás képzését kellett orvosolja. Visegrádi Lajost az új intézmény igazgatójának neveztek ki és a 97/922-es rendelettel Máramarosszigetre helyezték (ERKSL, Piarista rendtartás, VII/1. b., 6. doboz: 69–1922). Both Ferenc vikárius 1922 tavaszán kelt levele szerint a szerzetességre készülőkre egy év noviciátus-, négy év kolozsvári egyetem-, valamint a középiskolai tanári oklevél megszerzése vár (ERKSL, Piarista rendtartás, VII/1. b., 6. doboz: 32–1922).

A piarista rend általános káptalanja 1922-ben jóváhagyta, hogy a romániai rendtartomány teológiai tanintézete, a Kalazantinum, a kolozsvári rendházban legyen (ERKSL, Piarista rendtartás, VII/1. b., 9 doboz, Időrendi iratok 1947–1948: 30–1948). A Kalazantinum igazgatójának dr. Patay József (Catalogus, 290) lett kinevezve. A beiratkozott diákok itt teológiát tanultak, az állami egyetemen pedig az általuk választott tudományokban képezték magukat, hogy tanulmányaik befejezése után piarista paptanárokként helyezkedhessenek el. A piarista rend helyzetét az is nehezítette, hogy a román állam visszautasította az 1918-ig magyar egyetemeken szerzett egyetemi oklevelek elismerését. Ez szükségessé tette, hogy megismételjék vizsgáikat és ezzel

hűséggel fogok viseltetni, a törvényeket és rendeleteket megtartom, az ország és polgárainak érdekeit, méltóságát és becsületét megvédem és a hivatalos titkok megőrzöm. Isten engem úgy segíjen. Cluj-Kolozsvár, 1921. február 24.” Historia Domus, sz.n.

⁷ Egy kataszteri (katasztrális) hold 0,5755 hektár.

⁸ A káptalan összehívásakor Temesváron szándékoztak novíciusképzést- és Kolozsváron felsőfokú pedagógiai intézetet szervezni.

elismertessék tanulmányaikat. Az 1923–1924. tanévben a Kalazantinum diákjainak létszáma megnövekedett, a máramarosszigeti novíciusképzőből érkező diákoknak köszönhetően, akik Kolozsváron folytatták tanulmányaikat.

A temesvári és a máramarosszigeti iskolákban, rövidesen a román nyelvet tették meg tannyelvvé, hiszen a törvény kimondta, hogy a szerzetesrendek iskoláiban az ország hivatalos nyelvén történik az oktatás. Az 1919–20. tanévtől a román nemzeti tárgyak bevezetése leszűkítette a magyar nemzeti tárgyak oktatásának lehetőségét. Magyarország történetét és földrajzát már csak az egyetemes történelem és földrajz keretében lehetett tanítani.

A máramarosszigeti iskolát az állam 1920. augusztus 10-én az újonnan alapított Dragoș Vodă román állami líceum részére kisajtította (Patay, 1925: 504). Ez ellen a vikárius 1921. március 31-én az államtitkárhoz intézett leiratában tiltakozott (ERKSL, Piarista rendtartás, VII/1. b., 6. doboz: 28–1922) érvei azonban süket fülekre találtak. A nagykárolyi iskola sorsa is megpecsételődött, amikor a nagyváradi tankerületi főigazgató 4341–1923. sz. rendeletével lefoglalták, majd az épületet átvették dr. Schweighoffer János igazgatótól (A nagykárolyi m. kir. állami (kegyes-rendi) gimnázium évkönyve az 1940–41. tanévről, Nagykároly, 1941: 67). A vikárius 164/1923 sz. felirattal kérte a tanügymenisztériumot, hogy a temesvári iskolát ismerjék el „felekezeti iskolának” és engedjék meg, hogy a diákjai anyanyelvét (a magyar és német nyelvet) vegyék alapul a tanítás nyelvénak megállapításakor (ERKSL, Piarista rendtartás, VII/1. b., 6. doboz: 164–1923).

Az alábbi táblázat a diáklétszám változásait mutatja egy nagyon rövid intervallumban: az I. világháborút követő években, amikor két piarista iskolát szüntettek meg valamint a temesvári iskola román tannyelvűvé alakítását rendelték el.

1. táblázat: A diáklétszám alakulása 1918–1923 között

Tanév	Máramarossziget	Nagykároly	Temesvár	Kolozsvár
1918–1919	adat nélkül	379	691	674
1919–1920	-	424	976	564
1920–1921	-	352	1041	437
1921–1922	-	351	901	567
1922–1923	-	352	adat nélkül	472

A kormány 100.088–1923 és 100.099–1923 sz. rendeletei gyökeresen megváltoztatták a piaristák tevékenységét, hiszen megtiltották a másvallású tanulók felvételét a felekezeti iskolákba és kizárták a magántanulókat. A román nyelv tanítását már az elemiben kötelezővé tették, III. osztályban a román történelem, földrajz és alkotmánytant román nyelven való oktatását írták elő, 1923 augusztusától bevezették a

tanárok román nyelvvizsgáját román nyelv és irodalomból és a román nemzeti tár- gyakból (Balázs András, 1929: 15). A tanulókat 1–10 közötti jegyekkel értékelték, a 125.840/922 sz. tanügyminszteri leírat bevezetve a tanintézmény kezdőbetűit tartalmazó karpántot és a diákok fényképét tartalmazó ellenőrzőt. A líceumot érettségi vizsga követte, amelyen a diákoknak több tárgyból kellett román nyelven vizsgálni, ami nehézséget okozott.

A romániai piarista tanintézmények közül, a kolozsvári volt az egyetlen, amelynek fenntartója az Erdélyi Római Katolikus Státus volt.⁹ A Státus önálló jogi személyként a magyar nyelvet jelölte meg az általa működtetett iskolák tannyelveként. A Státus igazgatónácsa többször támogatta a rendházat kölcsönök formájában, amelyek viszszafizetése valószínűtlennek tűnt, hiszen már 1922 májusában a kolozsvári rendháznak 380.000 lej tartozása volt (ERKSL, Piarista rendtartás, VII/1. b., 6. doboz: 60–1922).¹⁰ A Státus képviselői évente több alkalommal látogatták meg az iskolát, könyvekkel, ösztöndíjjakkal támogatták a diákokat, a hivatalos tantervet pedig rendkívüli tanórákkal, pl. görög és latin nyelvekkel egészítették ki (Értesítő Kolozsvár, 1921–1922 tanév: 15) jelen lehettek az érettségi vizsgálatokon, eldöntötték, hogy egy osztályba csak 68 diák tanulhat (Értesítő Kolozsvár, 1917–1918. tanév: 7). Az 1920 szeptemberében megtartott státusgyűlés a tantervek korszerűsítését és új tankönyvek megírását (jelszó lett a gyakorlati életre nevelés) határozta el (Az Erdélyi Római Katholikus Státus 1920. szeptember hó 29-én tartott évi rendes közgyűlésenek jegyzőkönyve, Kolozsvár, 1921: 17). A levéltári dokumentumok szerint a piarista atyák helyzetük javulását a román állam és a Szentszék között megkötött konkordátumtól várták. A rendi generális az 1925 februárjában kelt 164–1925. sz. rendeletével a négy rendházból álló romániai viceprovinciát önálló romániai rendtartománnyá emelte (ERKSL, Piarista rendtartás, VII/1. b., 6. doboz: 31–1925).¹¹

A romániai piarista rendtartomány első vezetőjét, dr. Patay Józsefet az 1925 júliusában lezajlott temesvári nagykáptalan választotta meg (ERKSL, Piarista rendtartás, VII/1. b., 6. doboz: 79–1925). Mivel úgy a provincialis, mint a két asszisztense

⁹ Az Erdélyi Római Katolikus Státus az általa kezelt Tanulmányi Alapból hét főgimnáziumot tartott fenn Erdélyben: Brassóban, Csíkszeredában, Gyulafehérváron, Kézdivásárhelyen, Kolozsváron, Marosvásárhelyen és Székelyudvarhelyen.

¹⁰ A Státus 1919-ben 80.000, 1920-ban 84.000, 1921-ben 144.000 és 1922 első felében 72.000 lejt kölcsönöztek személyi és dologi szükségletek fedezésére.

¹¹ A kolozsvári rendház Historia domusa a 150. oldalon közli: „Copia. Praepositura Generalis C.C. R.R. Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum. Josephus del Buono a S. Philippo Nerio Ordinis Scholarum Piarum Vic. Generalis. SSmus D.N. Pius P.P.XI. referente Card. Laurenti, Praefecto S. Congregationis Negotiis Religiosorum Sodalium praepositae, benigne annuit pro gratia ac propterea Nobis infrascriptis committi mandavit, ut Viceprovinciam Scholarum Piarum in regno Romaniae in Provinciam separatam a Provincia Hungarica independentem et solummodo a Praeposito Generali totius Ordinis dependentem promotam declaremus cum omnibus privilegiis, quibus ceterae Provinciae in Ordine nostro cohonestantur. Romae ad S. Pantaleonis die VII. mensis Februarii anni MCMXXV Josephus del Buono m. p. a S. Philippo Nerio Vicarius Generalis Reg. Fol. 164. L. S. Seraphinus Maja m. p. a S. Cruce procurator Generalis L. S.”.

(dr. Biró Vencel és dr. Ocskó Lajos) Kolozsváron tevékenykedtek, azért a rendkormány Kolozsvárra költözött (ERKSL, Piarista rendtartás, VII/1. b., 6. doboz: 78–1925). A temesvári iskola magyar tannyelvű tételeért minden lehetséges lépést megtettek, az ügy kilátástanlansága 1925 decemberében lett egyértelmű, Mailáth püspök királyi audienciája után. Céljuk eléréséért a Magyar Párt illetve Gyárfás Elemér segítségét kérték. A temesvári piaristák iskolájukért Pacha Ágoston püspökkel is konfliktusba kerültek, amikor az püspöki fennhatósága alá akarta vonni az iskolát (Both, Ötven év, 2015: 327). A klauzúrát először 1932 júniusában vezették be a kolozsvári, idővel pedig a többi piarista rendházba is. A rendi generális képviselőinek jelenlétében az 1934 júniusában tartott temesvári nagykáptalanon dr. Biró Vencelt provinciálissá választották, asszisztensek Ocskó Lajos és Panyik-Tóth Lajos lettek. A 124–1935 sz. július 1-én keltezett dokumentum szerint a romániai rendtartomány, amely eddig *non formata* volt, *provincia formata*¹² lett (Historia domus, 1934–1935).

A piaristák szerteágazó tevékenysége alapjaiban határozta meg az erdélyi társadalmat egy olyan időszakban, amelyben a helytállás, a hithez és nemzethez való hűség emberpróbáló cselekedetnek számított sokak számára. A piarista atyák számára viszont ez természetes volt, hiszen hivatásként tekintettek a jövő generációjának nevelésére és felelősségteljes, nemzetéhez hű fiatalok világképének alakítására.

Felhasznált irodalom

Balanyi György, Biró Imre, Biró Vencel, Tomek Vince (1943): A magyar piarista rendtartomány története, Budapest: Magyar Kegystanitórend, Stephaneum nyomda.

Balanyi György szerk., (1942): Magyar piaristák a XIX. és XX. században, Budapest: Szent István Társulat.

Balázs András (1929): Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez 1919–1929, Cluj-Kolozsvár: Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénnytársaság.

Borián Tibor – Koltai András – Legeza László (2007): Piaristák, Budapest, Mikes Kiadó.

Both Ferenc (2015): Ötven év a temesvári piarista gimnázium történetéből (1885–1935), s. a. rend. Sas Péter, Budapest: Piarista Rend Magyar Tartománya.

Catalogus Religiosorum Provinciae Hungariae Ordinis Scholarum Piarum 1666–1997 (1998): Budapest: Efo Kiadó és Nyomda.

Herban Adela (2002): România – Vatican: relații diplomatice: 1920–1940, Deva, Editura „Călăuza”.

Livezeanu Irina (1995): Cultură și naționalism în România Mare, București: Humanitas.

Nóda Mózes (2008): Biserica Romano-Catolică din Transilvania în perioada interbelică, Cluj-Napoca, Editura Studium.

Patay József (1925): A piarista rend Erdélyben. In: Az erdélyi katholicizmus multja és jelene, Dicsőszentmárton: Erzsébet könyvnyomda Részvénnytársaság.

Az Erdélyi Római Katholikus Státus 1920. szeptember hó 29-én tartott évi rendes közgyűléisének jegyzőkönyve (1921), Kolozsvár.

¹² A provincia non formata nem választhatott rendfőnököt, vezetőjét a generális nevezte ki.

Évkönyvek, értesítők:

A nagykárolyi kegyesrendi gimnázium évkönyvei: Nagykároly.

A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló kolozsvári róm. kath. főgymnasium értesítői: Kolozsvár.

A máramarosszigeti kegyestanítórendi róm. katolikus gimnázium évkönyvei: Máramarossziget. A temesvári kegyestanítórendi róm. kath. főgimnázium évkönyvei: Temesvár.

Levélári források

Erdélyi Római Katolikus Státus Levélára (ERKSL), Piarista rendtartás

VII/1.a. 3. doboz: *Historia domus Claudiopolitanae et Acta Visitationis Canonicae ab anno 1845 (A kolozsvári kegyesrendi társház története, 1845–1921)* és *A kolozsvári Kegyesrendi társház története 1931 – 1948.*

VII/1. b., 6. doboz.

VII/1. b., 9 doboz, Időrendi iratok 1947–1948.

Szatmári Egyházmegyei Levélár, Piarista Rend Iratai XIX.–XX. század

Rezumat

Datorită caracterului religios, școlile piaristilor erau cunoscute drept promotori ai valorilor morale și etice, educând de-a lungul secolelor, prin metode și programe educaționale, mulți oameni de știință și oameni de cultură. În acest studiu intenționăm să prezintăm centrele ordinului piarist din Cluj, Sighetu Marmației, Carei și Timișoara, orașe multietnice și multiculturale, care de-a lungul secolelor au fost considerate centre culturale, educaționale și politice din Transilvania. Cercetarea instituțiilor de învățământ ale ordinului piarist poate fi extrem de satisfăcătoare pentru orice cercetător, mai ales că multe aspecte ale organizării și activității sale sunt aproape necunoscute în istoriografia românească. Pentru a cunoaște circumstanțele în care ordinul piarist a activat în Transilvania, ne-am bazat pe surse de arhivă care până în prezent nu au fost cercetate. Călugării piaristi datorită activității educative, promovarea valorilor creștine în vremuri provocatoare, au devenit educatori exemplari ai tuturor timpurilor.

Cuvinte cheie: *Transilvania, ordinul piarist, educație, secolul XX.*

Abstract

For centuries, the schools of the Piarist Order have well represented the education based on Christian and national values. By observing the life of the monasteries and schools from Cluj-Napoca, Sighetu Marmației, Carei and Timișoara we can follow in our study the Piarist Order's attempt of staying alive during the years that followed World War I. Through their modus vivendi, the monks of the Piarist Order provided their students not just knowledge but lifelong human and religious values as faith and science were interwoven in their education. Their teaching and educational activities transformed them into the greatest educators of all time.

Keywords: *Transylvania, Piarist Order, education, 20th century.*

‘KINCSEM WAS WINNING THE RACE’ ELFOGADHATÓ?

KOVÁSZNAI ÁGNES*

Összefoglalás

Jelen tanulmány fő célja, hogy megvilágítsa azokat a nehézségeket, amelyekkel a magyar anyanyelvű gyermekek szembesülnek az angol progresszív aspektus elsajátításának kezdeti szakaszában, felkutatni az elsajátítási nehézségek okait. Kutatásunk elmeleti keretét a Full Transfer Full Access Hipotézis (Schwartz and Sprouse, 1994, 1996) képezi. Eszerint az első nyelv nyelvtana képezi a második nyelv elsajátítás kezdeti szakaszát és a fejlődési folyamat során a köztes nyelvet az Univerzális Nyelvtan korlátozza. Amikor az első nyelv nyelvtana nem egyezik meg a második nyelvi inputtal, a nyelvtanuló az Univerzális Nyelvtan azon opcióira hagyatkozik, amelyek az első nyelvben hiányoznak. Feltételezésünk szerint a kezdeti nyelvselajátítási szakaszban, azokat a progresszív olvasatokat könnyebb elsajátítani, amelyek azonosak minden nyelvben, így a progresszív epizód-szerű olvasata, előbb elsajátítható, mint az előkészítő olvasat. Ezen feltételezésünket egy helyesség megítélesi feladattal teszteltük 182 magyar anyanyelvű tanulóval, akik az angolt nyelvet második nyelvként tanulják. A résztvevőket nyelvtudás szintjük alapján három csoportba soroltuk.

Kulcsszavak: második nyelv elsajátítás, aspektus, progresszív.

1. Introduction

The present article aims to investigate the acquisition of the English progressive aspect by native speakers of Hungarian. I have chosen this topic because during my English teaching experience I have observed that L1 speakers of Hungarian who learn English as a second language have difficulties in the appropriate use of the English progressive, overgeneralizing and/or undergeneralizing it. We assume that these difficulties faced by native speakers of Hungarian are due to the differences of the encoding aspect in the two typologically different languages that may impede second language acquisition. Thus, we start from the assumption that the mother tongue has an influence on the second language acquisition of the English progressive aspect. First, we offer a brief theoretical overview of the progressive aspect in Hungarian and English. Secondly, we present the research methodology of our experimental study carried out with second language learners of English.

* PhD, középiskolai tanár (angol nyelv), Venczel József Szakközépiskola, Csíkszereda. E-mail: kovasznaianagnes@gmail.com

2. Progressive aspect in Hungarian and English

When discussing aspect in Hungarian we have adopted the two component theory of aspect.¹ In order to establish the same situation types and viewpoint aspects in Hungarian and English we have applied the tests used in the English literature (Dowty, 1979, Smith, 1991). We have identified some similarities and differences between the Hungarian and English progressive.

One of the overlapping features of the Hungarian and English progressive that will be considered in the empirical study is their core use, its episodic reading, i.e. ongoing event framing RT.

(1)

János 'ment 'le a lépcsőn, amikor csengettek.
'János was going down the stairs, when the bell rang.'

However, there are several differences between the progressive in the two languages. A significant difference between the progressive Hungarian and the English progressive lies in marking. While the English progressive is systematically marked, the Hungarian progressive is not.

In Hungarian the opposition perfective-imperfective progressive is only marked in the case of complex verbs with resultative, terminative particles or in case of verbs with non-particle goals². In the case of simple verbs the aspectual opposition is unmarked. Researchers (É. Kiss, 2006, Kiefer, 2006) agree on the fact that these particles or non-particle goals are preverbal with perfective aspect (3a, 4a) and postverbal with progressive imperfective aspect (3b, 4b).

(3)

a. Éva *lement* a lépcsőn. (perfective)
'Éva went down the stairs.'

b. Éva *'ment* 'le a lépcsőn. (progressive/imperfective)
'Éva was going down the stairs.'

(4)

a. Éva *iskolába* ment. (perfective)
'Éva went to school.'

¹ Because in Hungarian there is no overt morphological distinction between perfective/progressive sentences, Hungarian sentences not bearing such simple morpho-syntactic markers as their English counterparts, the traditional Hungarian literature does not mention the viewpoint distinction when discussing aspect or does not separate viewpoint aspect from situation aspect in Hungarian (see Wacha, 2001). However, we will argue for separating viewpoint from situation aspect.

² It seems undoubtedly true that the aspectual meaning of Hungarian sentences may be influenced not only by various segmental factors (the presence/absence, features and position of the verbal particle, non-particle goals, the features of the direct object- definite or indefinite) but also by suprasegmental factors (i.e. stress, focus, intonation). In our present study we focus only on the presence/absence, features and position of the verbal particle, non-particle goals.

b. Éva ment *iskolába*. (progressive/imperfective)
'Éva was going to school.'

In addition, the investigation of the compatibility of the Hungarian progressive imperfective predicates with various situation types revealed that no achievement predicate can be used with the progressive imperfective reading.

(5)

- a. *Kincsem éppen győzött, amikor... (*progressive imperfective)
'Kincsem was winning, when...'
- b. *Éppen szárította *meg* a ruhát, amikor.... (*progressive imperfective)
She/He was drying her/his clothes when...'

Conversely, as known, in English there are at least two types of achievement predicates that can naturally be used in the progressive (achievements with preparatory phase and degree achievements).

(6)

- a. Bright Star was winning the race.
- b. Sue was drying her hair, when I arrived.

Finally, we have compared the correlation of viewpoint aspect, situation aspect and tense in Hungarian (É.Kiss, 2006) with the correlations proposed by the Aspect Hypothesis (Andersen and Shirai, 1994, 1996). We have concluded that these correlations are similar: correlating atelic predicates (states, activities/processes) with the imperfective progressive viewpoint and present, whereas telic predicates with the perfective viewpoint and past tense. This hypothesis also implies Full Access to UG.

3. Research methodology

3.1. Subjects

This test was carried out with 182 Hungarian learners of English, who live and study in Miercurea Ciuc. The participants of the experiments were grouped into three proficiency groups according to their scores on the tests at the beginning: pre-intermediate, intermediate and upper-intermediate.

The pre-intermediate group consisted of sixty-one seventh and eighth graders aged 13 and 14, who studied at elementary schools in Miercurea Ciuc (N=61). They have been learning English for 4–5 years since third grade. The mean age of this group was: 14.5.

The intermediate proficiency group included sixty-one ninth and tenth graders aged 16 and 17, who studied in different high schools and vocational schools (N=61). They have been studying English for 6–8 years since third grade. The mean age of this group was 15.95.

The upper-intermediate group was made up of sixty eleventh-twelfth graders from different highschools and vocational schools aged 17–18 (N=49), and first year university students aged 19–20 (N=11. They have been learning English for 9–12 years since third grade. The mean age of this group was 18.61.

All experimental subjects learn English two classes a week. They had already learned the past simple tense and the imperfective past progressive at school before this experiment was carried out.

3.2. The task, its hypothesis and predictions

We designed an acceptability judgment task that would reflect the relation between situation aspect, grammatical aspect and L1 effect. The main objective of this task was to test the *Full Transfer Full Access Hypothesis* which maintains that the entire L1 grammar (in the sense of all abstract properties but excluding specific lexical items) represents the initial state of second language acquisition, hence the term *full transfer*. According to White (2003: 61) “when the L1 grammar is unable to accommodate properties of the L2 input, the learner has recourse to UG options not instanced in the L1 [...] in order to arrive at an analysis more appropriate to the L² input”. In other words, the interlanguage grammar is UG constrained, hence the term *full access*. In addition, this account also asserts that subsequent grammar restructuring during the course of development in response of L2 input and interacting with UG, is possible.

We intended to test our assumption, according to which for native speakers of Hungarian the preparatory interpretation of the English progressive with achievement predicates would be more difficult than the acquisition of the episodic reading (ongoing interpretation) with accomplishments and activities/processes.

Given that in Hungarian progressive interpretation requires a dynamic complement and achievement predicates cannot be used with progressive reading, we assumed that pre-intermediate Hungarian learners of English would not accept the English sentences where achievement predicates were used with progressive interpretation and they would acquire the preparatory reading of the English progressive at later developmental stages. Accordingly, we expected that learners with lower proficiency (in our case the pre-intermediate group) would not accept achievement predicates with progressive reading when assessing the acceptability using a five-point rating scale.

We have selected three types of predicates: accomplishments, achievements (degree achievements and punctual achievements). Accomplishments in Hungarian can be combined both with progressive and perfective reading, thus we expected that students would accept the English progressive sentences. For instance:

(7)

Mária takarította a szobát, amikor János megérkezett.

‘Mary was cleaning the room /‘Mary cleaned up the room when John arrived.’

Degree achievements, i.e. without a particle, have a progressive interpretation, since these verbs without the particle, are regarded process verbs. However, degree achievements with particles receive a perfective interpretation and they reject the progressive reading. For example:

(8)

Zsuzsa szárította a haját, amikor... (simple verb, progressive reading)

‘Susie was drying her hair, when...’

*Éppen szárította meg a ruhát, amikor... *(verb with delimiting particle, *progressive reading)

‘She was just drying her/his clothes when...’

Zsuzsa megszárította a haját. (verb with delimiting particle, perfective reading)

‘Susie dried her hair.’

Thus, we expect that Hungarian learners will have some difficulties in interpreting the English sentence pairs containing degree achievements. If they choose the Hungarian equivalent with the particle, perfective reading will emerge. On the other hand, if they choose the Hungarian simple verb equivalent, progressive interpretation will occur. Their choice of simple or complex verb interpretation will influence the rate of acceptability of the sentence pairs with degree achievements.

In contrast, punctual achievements are incompatible with the progressive viewpoint in Hungarian. Unlike in English, in Hungarian achievement verbs cannot presuppose preparatory phase, thus in Hungarian the preparatory/anticipatory reading of the progressive in the case of achievement verbs is not available (9a). However, this is not unexpected because the Hungarian progressive requires a dynamic input predicate (Csirmaz, 2004).

(9)

*Fleming éppen találta fel a penicillint, amikor...

‘Fleming was just inventing penicillin, when...’

Fleming felta látta a penicillint.

‘Fleming invented penicillin.’

On the basis of the linguistic analysis, it was assumed that some of our Hungarian subjects will not accept the English sentences where achievement predicates are used with progressive interpretation. Thus, we expect a lower percentage in the acceptability of English sentences with punctual achievements in the progressive.

In this task, students had 10 sentence pairs: two sentence pairs containing accomplishments, two sentence pairs containing degree achievements, two sentence pairs containing punctual achievements and four distractor sentence pairs. In each sentence pair, one of the sentences consisted of a progressive verb form and a perfective one. The students had to decide the acceptability of each sentence on a scale of 1–5 (1 – unacceptable, 2 – somewhat unacceptable, 3 – maybe, 4 – somewhat acceptable, 5 – acceptable).

Participants completed the Acceptability judgment task in a class period (50 minutes). Respondents were instructed to work individually and write down the first thing that came to their mind and not to correct it if they later came up with another answer.

3.3. Results

When analyzing the results, we left out the distractor sentence pairs and we grouped the relevant sentence pairs according to the type of predication: sentence pairs containing accomplishments, sentence pairs containing degree achievements and sentence pairs containing punctual achievements.

Given that the lexical semantic representation of activity/process verbs is similar in Hungarian and English, better performance rates were expected in the case of activity/process verbs in the past progressive, whereas lower accuracy percentages in the case of punctual achievement verbs. The data of this task confirms these assumptions.

If we look at the percentage of the students who interpreted the progressive sentences as acceptable, we get the following results displayed in the table below:

**Table 1. Results of the Acceptability-judgment task
(The percentage of accepted past progressive forms)**

	ACCOMPLISHMENTS COERCED INTO ACTIVITIES/ PROCESSES		DEGREE ACHIEVEMENTS		PUNCTUAL ACHIEVEMENTS	
	<i>was smoking the cigarette</i>	<i>was cleaning the room</i>	<i>were widening the road</i>	<i>was drying her hair</i>	<i>was winning the race</i>	<i>was inventing penicillin</i>
Group 1 Pre-intermediate	32.8	39.3	35.1	45.6	14.8	15.3
Group 2 Intermediate	33.9	50.8	27.3	41.1	14	17.9
Group 3 Upper- intermediate	56.1	61	44.8	48.3	10.5	31.7
Mean	40.93	50.36	35.73	45	13.1	21.63

As expected, the highest percentages of accepted progressive forms are in the case of accomplishment predicates that are in fact coerced into activity/process predicates (an average of 40.93% and 50.36%). Naturally, lower proficiency stu-

dents had lower percentages and higher proficiency students, higher percentages (compare 32.8% and 39.3% with 56.1% and 61%).

In the case of degree achievements, the acceptability rate is lower (an average of 35.73% and 45%). These results may be due to the fact that more students associated the English degree achievements with the corresponding Hungarian complex verbs (i.e. verbs with particles) which are not compatible with the progressive reading.

In the case punctual achievements, the acceptability rate is considerably lower (an average of 13.1% and 21.63%) than in the case of the other two types of predication. This is due to the fact that in L1 Hungarian punctual achievement predicates are incompatible with the progressive interpretation. Thus, overall it seems that Hungarian learners of English have extended their L1 knowledge to their L2 English, marking progressive sentences with punctual achievements as unacceptable.

In order to test whether our results are statistically significant we have run the One-way Anova test, using the SPSS 17 software. Though not all of the results, yet in case of four out of the six progressive sentences a statistically relevant difference between the three proficiency groups can be observed (notice that the value of significance is below 0.05 in the cases mentioned).

3.4. Concluding remarks

As hypothesized in the *Full Transfer Full Access Hypothesis* L1 grammar represents the initial state of second language acquisition. As our data shows, younger learners with a lower proficiency of English provided a lower rate of acceptability in the case of English sentences in the progressive, probably influenced by their L1 Hungarian knowledge. In contrast, older learners with higher proficiency marked as acceptable more progressive sentences, even in the case of punctual achievements which are not compatible with the progressive reading in Hungarian, as previously discussed. As predicted the three proficiency groups are in different developmental stage interlanguages.

Our predictions are similar to some of the predictions of the *Aspect Hypothesis* (that implies Full Access to UG) according to which imperfective past marking begins with statives, extending next to activities, then to accomplishments and finally to achievements. Though not all of the results, yet in case of four out of the six progressive sentences, our results seem to confirm both access to UG and transfer predictions.

References

Andersen, R., Shirai, Y. (1994). Discourse motivations for some cognitive acquisition principles. *Studies in Second Language Acquisition* 16: 133–156

Andersen, R. W., Shirai, Y. (1996): Primacy of aspect in first and second language acquisition: The pidgin/creole connection. In: Ritchie, W. C., Bhatia, T. K. (eds): *Handbook of Second Language Acquisition*, pp. 527–570. San Diego: Academic Press.

Csirmaz, A. (2004): Perfective and imperfective aspect in Hungarian. (Invisible) differences. In: Blaho, S., Vicente, L., de Vos, M. (eds): *Proceedings of Console XII. University of Leiden*

Dowty, D. R. (1979): *Word Meaning and Montague Grammar*. Dordrecht: D.Reidel Publisher Company.

É. Kiss, K. (2006): From the grammaticalization of viewpoint aspect to the grammaticalization of situation aspect. In: É. Kiss, K. (ed): *Event Structure and the Left Periphery Studies on Hungarian*, Dordrecht: Springer

Kiefer, F. (2006): *Aspektus és akcióminőség – különös tekintettel a magyar nyelvre*, (Aspect and Aktionsart – with specific reference to Hungarian). Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kovásznai, Á. (2011): The interaction between lexical and grammatical aspect in the acquisition of tense-aspect morphology in the case of Hungarian learners of English. In: Navracsics, J, Lengyel, Zs. (eds): *Lexikai folyamatok egy és két nyelvű közegben, Pszicholinguistikai tanulmányok II*, 151–161. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Schwartz, B. D., Sprouse, R. A. (1994): Word order and nominative case in nonnative language acquisition: A longitudinal study of (L1 Turkish) German interlanguage. In: Hoekstra, T., Schwartz, B. D. (eds): *Language acquisition studies in generative grammar*. Amsterdam: John Benjamins.

Schwartz, B. D., Sprouse, R. A. (1996): L2 cognitive states and the full transfer/full access hypothesis. In: *Second Language Research* 12, 40–72.

Smith, C. (1991): *The parameter of aspect*. Dordrecht: Kluwer Academic Press.

Wacha, Balázs (2001): *Időbeliség és aspektualitás a magyarban*. Budapest: Akadémiai Kiadó

White, L. (2003): *Second language acquisition and universal grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rezumat

Studiul nostru are drept scop scopul investigarea cauzelor dificultății de achiziție a aspectului progresiv din limba engleză. Cadrul teoretic al studiului nostru reprezintă ipoteza 'Full Transfer Full Access' (Schwartz and Sprouse, 1994, 1996). Conform acestei ipoteze, grămatica limbii materne (L1) reprezintă stadiul inițial al achiziției limbii a două (L2). În cazul în care grămatica limbii materne nu coincide cu inputul limbii a două, elevii recurg la opțiunile Gramaticii Universale care lipsesc din L1. Astfel, presupunem că în stadiul inițial al achiziției limbii engleze este mai ușoară achiziția acelei valori a aspectului progresiv englez care coincide în L1 și L2 (valoarea episodică) decât valoarea care lipsește din L1 (valoarea progresivului din engleză cu împliniri cu stagii preparatorii). Am testat predictia noastră printr-un exercițiu de stabilire a acceptabilității cu 182 elevi nativi de maghiară care învață limba engleză ca limbă a două.

Cuvinte cheie: achiziția limbii a două, aspect, progresiv.

Abstract

The aim of this study is to shed some light on the difficulties faced by native speakers of Hungarian in the acquisition of the English past progressive. The framework of our study is the Full Transfer Full Access Hypothesis (Schwartz and Sprouse, 1994, 1996). According to this hypothesis L1 grammar represents the initial state of second language acquisition, and during the course of development the interlanguage grammar is UG-constrained. Thus,

when the L1 grammar is unable to accommodate properties of the L2 input, the learner resorts to UG options not instantiated in the L1. Given that in Hungarian achievement predicates cannot be used with progressive reading, we predicted that for L1 speakers of Hungarian the preparatory interpretation of the English progressive with achievement predicates would be more difficult than the acquisition of the episodic reading with accomplishments and processes. Our prediction was tested through an acceptability judgement task with 182 Hungarian learners of English who live and study in Miercurea-Ciuc.

Keywords: *second language acquisition, aspect, progressive.*